

PROBACJA

KWARTALNIK MINISTERSTWA SPRAWIEDLIWOŚCI

III/2019

ISSN 1689-6122

www.probacja.com

PROBACJA

KWARTALNIK MINISTERSTWA SPRAWIEDLIWOŚCI

MINISTERSTWO
SPRAWIEDLIWOŚCI

Wydawca:

Ministerstwo Sprawiedliwości

Adres Wydawcy:

00-950 Warszawa, Al. Ujazdowskie 11,

tel. 22 52 12 769

e-mail: joanna.strzalkowska@ms.gov.pl

Nakład:

3 500 egz.

Redakcja, korekta i łamanie:

Studio Graficzne Piotr Kurasiak

Druk i dystrybucja:

Wojskowe Zakłady Kartograficzne Sp. z o.o.

PROBACJA

REDAKCJA:

Redaktor Naczelny:

dr Piotr Dariusz Zakrzewski
p.d.zakrzewski@uksw.edu.pl

Zastępca Redaktora Naczelnego:

dr Szymon Tarapata

Redaktorzy tematyczni:

dr hab. Aldona Nawój-Śleszyński, prof. nadzw. UŁ
dr hab. Leszek Korporowicz, prof. UJ
dr hab. Agnieszka Lewicka-Zelent, prof. UMCS
dr Konrad Lipiński, UW
dr Łukasz Kwadrans, UŚ
dr Małgorzata Żbikowska, USz
dr Krzysztof Stasiak, UG

Redaktor statystyczny:

Justyna Kowalczyk

Redaktorzy językowi:

Marcin Marciniak (angielski)
Aleksander Wróbel (rosyjski, ukraiński, szwedzki,
norweski, angielski)

Kolegium Doradcze Redakcji:

Erwin Ryter, UŁ
Małgorzata Osińska
Agnieszka Puchalska
dr Aneta Arkuszewska, UR

Sekretarz Redakcji:

Joanna Strzałkowska
joanna.strzalkowska@ms.gov.pl

Zastępca Sekretarza Redakcji:

Jolanta Diduszko-Biskup

RADA PROGRAMOWO-NAUKOWA:

Przewodniczący Rady:

Zbigniew Ziobro

Zastępcy Przewodniczącego:

dr hab. Adam Taracha, prof. UMCS
dr hab. Henryk Haak, prof. USz, sędzia

Członkowie:

prof. zw. dr hab. Marek Konopczyński, UwB
prof. zw. dr hab. Wiesław Ambrozik
prof. zw. dr hab. Stefan Leleńtal, UŁ
prof. zw. dr hab. Andrzej Bałandynowicz, SGGW
prof. zw. dr hab. Leon Chelmicki-Tyszkiewicz
prof. zw. dr hab. Teodor Szymanowski
ks. dr hab. Marian Nowak, prof. KUL
ks. dr hab. Henryk Skorowski, prof. UKSW
dr hab. Sławomir Przybyliński, prof. UWM
dr hab. Barbara Stańdo-Kawecka, prof. UJ
dr hab. Tomasz Demendecki, prof. nadzw. UMCS
dr hab. Rafał Sura, prof. KUL
dr hab. Andrzej Sakowicz, prof. UwB
dr hab. Jacek Izydorczyk, prof. nadzw. UŁ
dr hab. Anna Błachnio-Parzych, prof. ALK
dr hab. Krystyna Ostrowska, prof. UW
dr hab. Anna Fidelus, prof. UKSW
Prof. DDr Janusz Surzykiewicz,
Katholische Universität Eichstätt-Ingolstadt
SSO Paweł Zwolak
dr Marcin Romanowski
dr Marcin Wielec, UKSW
dr Piotr Chrzczonowicz, UMK
dr Magdalena Błażek, UG
dr Wojciech Sych, sędzia TK
Andrzej Martuszewicz

Recenzenci zewnętrzni:

prof. zw. dr hab. Karol Poznański, APS
prof. zw. dr hab. med. Antoni Florkowski
prof. zw. dr hab. Jarosław Majewski, UKSW
dr hab. Leszek Korporowicz, UJ
dr hab. Barbara Janusz-Pohl, prof. UAM
dr hab. Paweł Łuków, UW
dr hab. Andrzej Hankała, prof. UW
dr hab. Robert Opora, prof. UG
dr hab. Beata Maria Nowak, prof. SGGW
dr hab. Paweł Sobczyk, prof. UO
dr hab. Piotr T. Nowakowski, prof. UR
dr hab. Jerzy Nikołajew, prof. UO
dr hab. Agnieszka Lewicka-Zelent, prof. UMCS
dr hab. Witold Mazurek, AIK
ks. dr hab. Mirosław Kosek, UKSW
ks. dr hab. Kazimierz Pierzchała, prof. KUL

dr hab. Mieczysław Dudek, prof. SAN
dr hab. Norbert Malec, prof. UPH
dr hab. Małgorzata Michel, prof. UJ
dr Mariusz Nawrocki, USz
dr Magdalena Kowalewska-Łukuć, USz
dr Konrad Burdziak, USz
dr Łukasz Kwadrans, UŚ
dr Sylwia Jaskuła-Korporowicz, PWSiIP
dr Mariusz Kuryłowicz, PTE
dr Karina Szafrąńska, CHAT
dr Paweł Dzienis, SSR
dr Krzysztof Stasiak, UG
SSO Joanna Przybylska
SSO Marek Marewicz
SSR Tomasz Kozłowski
SSR Marcin Morawski
SSO Marcin Kokoszczyński

Redaktorzy tematyczni

Dr hab. Leszek Korporowicz, prof. UJ

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, Wydział Studiów Międzynarodowych i Politycznych, Instytut Studiów Międzykulturowych, Katedra Antropologii Kultury Współczesnej

Obszar tematyczny: Przemiany kulturowe społeczeństw współczesnych

Procesy globalizacji, wzrastającej w coraz większym stopniu mobilności osób, grup i treści kultury, powodują daleko idące zmiany w sile i charakterze więzi społecznych, modelu relacji międzyludzkich i osobowości kulturowej człowieka w dobie późnej nowoczesności. Sytuacja ta kształtuje postrzegane i ukryte dynamizmy zarówno przekazu, przemiany, ale także tworzenia nowego porządku w działaniach indywidualnych, grupowych i instytucjonalnych w cywilizacji coraz częściej określanej jako medialna, informacyjna lub konceptualna. Aby zrozumieć dylematy, potencjały, ale także zagrożenia w sferze tożsamości, rozwoju i kondycji uwikłanych w nie osób oraz społeczności, a więc przemiany kulturowe współczesności, warto pytać o ich przyczyny, sposoby poznawania i konsekwencje.

Dr hab. Agnieszka Lewicka-Zelent, prof. UMCS

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Wydział Pedagogiki i Psychologii, Zakład Pedagogiki Resocjalizacyjnej

Obszar tematyczny:

Otwartość na zmiany osobowe a zmiany systemowe i społeczne. Wychowanie. Profilaktyka. Wsparcie

- Wszechstronność funkcjonowania nieletnich i dorosłych osób nieprzystosowanych społecznie w środowisku instytucjonalnym i pozainstytucjonalnym w aspekcie ich zasobów osobowych i społecznych oraz czynników ryzyka.
- Zmiany osobowe u osób nieprzystosowanych społecznie i zagrożonych nieprzystosowaniem:
 - przyczyny, determinanty, skutki, sposoby ich aktywowania i utrwalania, gotowość do zmiany;
 - uzasadnienie ich wprowadzania, wymiar interdyscyplinarności i współdziałania, zakres zmian systemowych, propozycje rozwiązań systemowych i ich efektywności;
 - siła i kierunek zależności, predyktory, charakterystyczne zjawiska – ich przyczyny i skutki;
 - konflikty i sposoby ich rozwiązywania, założenia, zasady i skuteczność mediacji sądowych;
 - motywacja do zmiany, skutki zmiany i jej braku, zmiana a skuteczność udzielania po-

mocy, współpraca specjalistów, różnorodne formy wsparcia specjalistów;

- konwencjonalne i innowacyjne sposoby wsparcia a ich efektywność (pomoc, interwencja, terapia, konsultacja, tutoring itd.);
- oddziaływania wychowawcze i profilaktyczne w środowisku społecznym;
- oddziaływania resocjalizacyjne.

Dr hab. Aldona Nawój-Śleszyński, prof. nadzw. UŁ

Uniwersytet Łódzki, Zakład Prawa Karnego Wykonawczego, Wydział Prawa i Administracji

Obszar tematyczny: Prawo karne wykonawcze

Podstawowe problemy tego obszaru to:

- badania empiryczne nad problematyką orzekania tych środków oraz ich skuteczności;
- szukanie odpowiedzi na pytanie – na ile aktualny stan prawny regulujący stosowanie środków probacyjnych jest efektywny;
- efekty zmian instytucji warunkowego zawieszenia wykonania kary;
- skuteczność warunkowego przedterminowego zwolnienia różnych grup penitencjarnych (młodociani, pierwszy raz odbywający karę pozbawienia wolności, recydywiści penitencjarni);
- rola poszczególnych oddziaływań penitencjarnych w toku odbywania kary pozbawienia wolności (art. 67 § 3 k.k.w.) na pozytywny przebieg okresu próby w czasie warunkowego przedterminowego zwolnienia;
- czy i jakie występują problemy przy wykonywaniu dozoru wobec sprawców przestępstw seksualnych, w szczególności tych, których czyny popełnione są w związku z zaburzeniami preferencji seksualnych;
- jaki powinien być model wykonywania dozoru wobec skazanych na kary długoterminowe;
- rola Służby Więziennej w przygotowaniu osób pozbawionych wolności do funkcjonowania w systemie probacyjnym po odbyciu kary.

Ważnym problemem, który wymaga wciąż dyskusji jest rola polityki kryminalnej w kształtowaniu racjonalnej struktury kar kryminalnych ze szczególnym uwzględnieniem kar nieizolacyjnych.

Dr Łukasz Kwadrans, UŚ

Uniwersytet Śląski w Katowicach, Wydział Nauk Społecznych, Instytut Pedagogiki

Obszar tematyczny: Wykonywanie orzeczeń w sprawach rodzinnych i nieletnich – aspekt społeczny, prawny i metodyczny:

- metodyka pracy resocjalizacyjnej;
- funkcjonowanie probacji w Polsce i w krajach wyszehradzkich;

- praca z osobami odmiennymi kulturowo, resocjalizacja i reintegracja społeczna jednostek niedostosowanych bądź zagrożonych niedostosowaniem społecznym;
- funkcjonowanie personelu resocjalizacyjnego w Polsce i Europie;
- instytucjonalne formy pracy resocjalizacyjnej i wychowawczej z nieletnimi, funkcjonowanie ośrodków kuratorskich;
- praca z rodziną dysfunkcyjną;
- przemoc w rodzinie, przemoc międzyrówieśnicza
- metodyka pracy resocjalizacyjnej w środowisku otwartym;
- kuratela rodzinna;
- diagnoza w pracy kuratora rodzinnego, metody pracy wychowawczo-resocjalizacyjnej i profilaktycznej kuratorów sądowych wykonujących orzeczenia w sprawach rodzinnych i nieletnich;

Dr Małgorzata Żbikowska, USz

Uniwersytet Szczeciński, Wydział Prawa i Administracji, Katedra Postępowania Karnego

Obszar tematyczny: Prawo karne procesowe

Zakres zagadnień, które mogą aktualizować się na tle prawa karnego procesowego obejmuje problematykę:

- praw i obowiązków osób tymczasowo aresztowanych i skazanych, a także funkcji tymczasowego aresztowania (w tym funkcji prewencyjnej);
- roli postępowania mediacyjnego w rozwiązywaniu konfliktów pomiędzy stronami postępowania karnego oraz wpływu mediacji na zakończenie tego postępowania;
- instytucji karnoprosesowych związanych z ochroną pokrzywdzonego w procesie karnym;
- roli nieizolacyjnych środków zapobiegawczych w prewencji indywidualnej i generalnej;
- zapobiegania przestępczości na tle seksualnym poprzez wprowadzenie Rejestrów Sprawców Przepstępstw na Tle Seksualnym oraz Policijnej Mapy Zagrożeń;
- konsensualnych sposobów zakończenia postępowania karnego z perspektywy ochrony społeczeństwa przed przestępcą i przestępczością;
- prawa dowodowego, w tym ciężaru dowodu i obowiązku dowodzenia organów procesowych, swobodnej oceny dowodów w procesie karnym oraz zakazów dowodowych;
- roli pokrzywdzonego w procesie karnym, w tym statusu pokrzywdzonego, jego praw i obowiązków, praktycznych aspektów związanych z ochroną pokrzywdzonego przed zjawiskiem wtórnej wiktyimizacji oraz sposobu przesłuchiwanie małoletniego pokrzywdzonego w procesie karnym;

- wyodrębnienia oraz opisu zasad procesu karnego, w tym zwłaszcza statusu ontologicznego zasad procesowych, kryteriów wyodrębniania zasad prawa oraz znaczenia zasad prawa we wnioskowaniach prawniczych.

Dr Konrad Lipiński, UW

Obszar tematyczny:

Prawo karne materialne

- nauka o przestępstwie;
- zasady odpowiedzialności karnej;
- typizacja przestępstw oraz jej elementy;
- zagadnienia obiektywnego oraz subiektywnego przypisania odpowiedzialności karnej;
- nauka o karze;
- środki probacyjne;
- środki zabezpieczające;

Prawo karne skarbowe

- struktura przestępstwa skarbowego;
- instytucje związane z zaniechaniem ukarania sprawcy;
- zagadnienia związane z poszczególnymi grupami przestępstw i wykroczeń skarbowych;

Prawo wykroczeń

- zagadnienie kontrawencjonalizacji;
- kary i środki karne orzeka za wykroczenia.

Dr Krzysztof Stasiak, UG

Uniwersytet Gdański, Wydział Prawa i Administracji, Katedra Prawa Karnego Materialnego i Kryminologii, Kurator Okręgowy w Sądzie Okręgowym w Gdańsku

Obszar tematyczny:

- Prawo karne i prawo karne wykonawcze, w tym w szczególności orzekanie i wykonywanie sankcji karnych (wolnościowych)
- Prawo karne nieletnich, w tym w szczególności wykonywanie środków wychowawczych wobec nieletnich
- Prawo rodzinne, w tym w szczególności orzekanie i wykonywanie orzeczeń sądów rodzinnych przez kuratorów rodzinnych
- Kuratela sądowa w Polsce – jej historia, ustrój, sposób funkcjonowania, model zarządzania

Thematic editors

Leszek Korporowicz, PhD, professor of the Jagiellonian University

Jagiellonian University in Krakow, Faculty of International and Political Studies, Institute of Intercultural Studies, Department of Contemporary Culture Anthropology

Thematic area: Cultural changes in contemporary societies

Globalization processes, mobility of individuals, groups and cultural content that has been emerging increasingly, cause excessive changes in the strength and type of social bonds, interpersonal relationships and cultural personality of man in the times of late modernity. The situation shapes both the visible and hidden dynamisms of the message, the change, as well as of the creation of the new order in individual, group and institutional actions in the civilization, which is now more often described as medial, informative or conceptual. To understand the dilemmas, potentials and threats in the field of identity, development and shape of the persons and communities involved, i.e. the contemporary cultural changes, it is worth asking about their causes, methods of cognition and about their consequences.

Agnieszka Lewicka-Zelent, PhD, professor of the Maria Curie Skłodowska University in Lublin

Maria Curie Skłodowska University in Lublin, Faculty of Pedagogy and Psychology, Department of Rehabilitation Pedagogy

Thematic area: Readiness for personal changes in the scope of systemic and social changes. Education. Prevention. Support.

- Versatility of the functioning of minors and adults who are socially maladjusted in an institutional and non-institutional environment in terms of their personal and social resources and risk factors;
- Personal changes regarding the individuals who are socially maladjusted or endangered of maladjustment:
 - causes, determinants, effects, methods of their activation and consolidation, readiness to change,
 - justification for the implementation, dimension of interdisciplinarity and cooperation, suggestions of systemic solutions and their effectiveness,
 - the strength and the direction of the dependence, predictors, typical phenomena – their causes and effects;
 - conflicts and methods of their resolving, assumptions, rules and effectiveness of court mediations;

- motivation to a change, effects of a change and of a lack of it, change and the effectiveness of providing help, cooperation of specialists, various types of specialist support;
- conventional and innovative methods of support and their effectiveness (aid, intervention, therapy, consultancy, tutoring, etc.);
- educational and preventive influences in the social environment;
- rehabilitation influences.

Aldona Nawój-Śleszyński, PhD, professor of the University of Lodz

Department of Executive Criminal Law, Faculty of Law and Administration, University of Lodz

Thematic area: Executive Criminal Law

The basic problems of the area are:

- empirical research in the field of the judgment of those measures and their effectiveness;
- finding an answer to: how effective is the contemporary legal state regulating the use of probation measures;
- the effects of changes in the institution of conditional suspension of the execution of the sentence;
- the effectiveness of parole in different penitentiary groups (juveniles, imprisoned for the first time, penitentiary repeat offenders);
- the role of various penitentiary influences within the deprivation of liberty [Art. 67 § 3 k.k.w. (Executive Penal Code)] during the positive course of the probation period during parole;
- are there any what are the problems while supervising sexual offenders, especially those, whose acts have been committed due to the sexual preference disorders;
- what shall be the model for the enforcement of supervision over those punished with long-term sentences;
- the role of the Prison Service in the preparation of inmates to function in the probation system after serving the sentence.

An important problem that still needs to be discussed is the role of the criminal policy in shaping the rational structure of criminal punishments with the impact on non-custodial punishments.

Łukasz Kwadrans, PhD, University of Silesia in Katowice

University of Silesia in Katowice, Faculty of Social Sciences, Institute of Pedagogy

Thematic area: Enforcement of judgments in family and juvenile cases – social, legal and methodical aspects:

- methodologies of rehabilitation work;

- the functioning of the probation in Poland and in the Visegrád countries;
- working with culturally different people; social rehabilitation and social reintegration of mal-adjusted persons or those with the risk of social maladjustment;
- the functioning of social rehabilitation staff in Poland and Europe;
- institutional forms of social rehabilitation and educational work with minors, functioning of probation centres;
- working with a dysfunctional family;
- domestic violence, peer violence;
- methodology of social rehabilitation work in an open environment;
- family guardianship;
- diagnosis at work of a family guardian; methods of educational, rehabilitation and preventive work of guardians enforcing judgments in family and juvenile cases;

dr Małgorzata Żbikowska, PhD, University of Szczecin

University of Szczecin, Faculty of Law and Administration, Department of Criminal Procedure

Thematic area: Procedural criminal law

The scope of issues that may be updated in the light of procedural criminal law includes the following topics:

- the rights and obligations of persons under temporary arrest and conviction, as well as the role of temporary arrest (including its preventive function);
- the role of mediation in resolving conflicts between parties to criminal proceedings and the impact of mediation on the conclusion of such proceedings;
- criminal-trial institutions related to the protection of the victim in a criminal trial;
- the role of non-custodial preventive measures in individual and general prevention;
- prevention of sexual crime by introducing the Registers of Sex Offenders and the Police Map of the Threats;
- consensual ways of concluding criminal proceedings from the perspective of society protection against a criminal and crime;
- evidence law, including the burden of proof and the evidential obligation of procedural organs, facultative assessment of evidence in a criminal trial and prohibitions on evidence;
- the role of the victim in a criminal trial, including the status of the victim, the rights and obligations of the victim, practical aspects related to the protection of the victim against secondary victimization and the way of interrogating

- a minor victim in a criminal trial;
- extracting and describing the principles of the criminal trial, including in particular the ontological status of procedural rules, criteria for distinguishing the principles of law and the importance of legal principles in legal inferences.

Konrad Lipiński, PhD, University of Wrocław

Thematic area:

Substantive criminal law

- crime science;
- the rules of criminal responsibility;
- type classification of crimes and its elements;
- the issues of objective and subjective assignments of the criminal responsibility;
- punishment science;
- probation measures;
- protective measures;

Tax Criminal Law

- the structure of tax crime;
- institutions related to the desistance to punish the perpetrator;
- issues related to specific groups of fiscal crimes and offenses;

Offense law

- the issue of partial depenalization;
- penalties and punitive measures for offenses.

Krzysztof Stasiak, PhD

University of Gdańsk, Faculty of Law and Administration, Department of Material Criminal Law and Criminology, District Probation Officer of the District Court in Gdańsk

Thematic area:

- Criminal law and executive criminal law, including in particular the imposition and enforcement of criminal penalties (custodial)
- Juvenile criminal law, in particular the implementation of juvenile educational measures
- Family law, including in particular ruling and enforcement of judgments of family courts by family guardians
- Probation system in Poland – its history, structure, way of functioning, management model

SPIS TREŚCI

WSTĘP	11
Prof. zw. dr hab. Andrzej Bałandynowicz Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie	
PREWENCJA W SYSTEMIE KONTROLI PRZESTĘPCZOŚCI EKONOMICZNEJ ...	13
Dr hab. Andrzej Węgliński, prof. UMCS Zakład Pedagogiki Resocjalizacyjnej, Instytut Pedagogiki UMCS	
ZASTOSOWANIE METODY ZARZĄDZANIA RYZYKIEM ZACHOWAŃ PRZEMOCOWYCH W METODYCE WYKONANIA DOZORÓW KURATORSKICH	31
Dr Beata Bury Sąd Rejonowy w Rzeszowie	
OBOWIĄZEK PRACY SKAZANYCH – ZARYS PROBLEMATYKI	58
Dr Sabina Prejsnar-Szatyńska Kurator specjalista, kierownik III Zespołu Kuratorskiej Służby Sądowej Sądu Rejonowego dla Krakowa – Podgórze w Krakowie	
CZŁOWIEK – PRZESTĘPCA W MYŚLI JULIUSZA MAKAREWICZA	79
Mgr Małgorzata Reiter Doktorantka Instytutu Psychologii PAN w Warszawie	
Mgr inż. Magdalena Krzyżanowska Dietetyk w Pracowni Dietetyki i Leczenia Otyłości Wojskowego Instytutu Medycyny Lotniczej w Warszawie	
Mgr Patrycja Uram Doktorantka Instytutu Psychologii PAN w Warszawie	
NIEDOSTOSOWANIE SPOŁECZNE – „DIETA TERAPEUTYCZNA” JAKO ALTERNATYWNA INTERWENCJA TERAPEUTYCZNA	102

Mgr Erwin Ryter

Katedra Prawa Karnego Wykonawczego, Uniwersytet Łódzki

**PRAWO DO PRYWATNOŚCI JAKO ELEMENT STANDARDÓW OPIEKI
MEDYCZNEJ ORAZ DECYDOWANIA PRZEZ WIĘŹNIÓW O WYBORZE
SPOSOBU LECZENIA NA PODSTAWIE ANALIZ ORAZ WYNIKÓW BADAŃ
WŁASNYCH NA PRZYKŁADZIE ZAKŁADU KARNEGO W GARBALINIE 136**

Mgr Monika Zamarlik-Mazurek

Kurator specjalista w II Zespole Kuratorskiej Służby Sądowej

Wykonywania Orzeczeń w Sprawach Karnych w Sądzie Rejonowym
dla Krakowa – Podgórze w Krakowie

**PROJEKT BADAŃ NAD DOZOREM KURATORA SĄDOWEGO WOBEC
CUDZOZIEMCÓW 165**

INFORMACJA DLA AUTORÓW 179

WSTĘP

W drugiej połowie roku 2019 Redakcja kwartalnika „Probacja” przygotowała czasopismo do aplikacji do międzynarodowych baz indeksacyjnych, w tym: CEEOL, CEJSH, DOAJ, ERIH Plus, Google Scholar, SCOPUS. Z początkiem 2020 roku rozpoczęliśmy proces składania aplikacji do wskazanych baz. Nieustannie podejmujemy starania w celu zapewnienia ustawicznego rozwoju periodyku i podnoszenia jego prestiżu. Dążymy do tego, by „Probacja” znalazła się na liście czasopism punktowanych tworzonej przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego. Wszystkie te zadania realizujemy przy współpracy redakcyjnej z wybitnymi naukowcami, których grono nieustannie się powiększa.

Jesteśmy dumni, że kwartalnik „Probacja” stał się miejscem, w którym publikują zarówno Ci, którzy należą do grona wybitnych naukowców w swoich dziedzinach, jak również Ci, którzy dopiero rozpoczynają swoją karierę naukową. W tym miejscu pragnę zaprosić do współpracy kolejnych Autorów, specjalizujących się w różnych obszarach nauk penalnych. Jesteśmy otwarci na publikację opracowań z zakresu nauk humanistycznych, w tym przede wszystkim z zakresu pedagogiki i resocjalizacji, dotyczących wykonywania orzeczeń w sprawach nieletnich, rodzinnych i karnych. Znaczącą rolę pośród zagadnień poruszanych w ramach kwartalnika ma w zamierzeniu Redakcji odgrywać problematyka związana z probacją rozumianą instytucjonalnie oraz z pracą kuratorów sądowych. Niemniej trzon merytoryczny czasopisma stanowią publikacje ze sfery nauk penalnych, w tym przede wszystkim nauki o przestępstwie, części szczególnej prawa karnego, prawa karnego skarbowego, procesu karnego oraz prawa karnego wykonawczego. Kładziemy duży nacisk na publikację tekstów problemowych, zawierających twórcze rozwiązania istniejących w teorii i praktyce problemów związanych z interpretacją przepisów. Zachęcamy też do publikacji wyników badań empirycznych, gdyż to one w dużej mierze pozwalają na rzetelną ocenę obowiązujących aktów normatywnych oraz formułowanie sensownych i konstruktywnych postulatów *de lege ferenda*.

W obecnym, złożonym do rąk czytelnika, Numerze 3/2019 znalazło się opracowanie z zakresu kryminologii, w tym dotyczące badań nad pre-

wencją w systemie kontroli przestępczości ekonomicznej, opracowanie z pogranicza resocjalizacji dotyczące zastosowania metody zarządzania ryzykiem zachowań przemocowych, opracowanie z zakresu prawa karnego wykonawczego dotyczące pracy skazanych czy też opracowanie teoretyczno-prawne pozwalające czytelnikowi zapoznać się z dorobkiem Profesora Juliusza Makarewicza odnoszącym się do problemu osoby przestępcy.

Jak zawsze zapraszamy Państwa na stronę internetową czasopisma www.probacja.com, gdzie można m.in. znaleźć aktualne, jak i archiwalne artykuły „Probacji” w wersji elektronicznej, złożyć manuskrypt oraz zapoznać się z bieżącą działalnością Redakcji.

Strona ta jest już dostosowana do potrzeb osób słabowidzących, również okładka aktualnego numeru kwartalnika, podobnie jak i poprzedniego, zawiera tłoczenia przy użyciu znaków alfabetu Braille’a.

Z życzeniami udanej lektury
Redaktor Naczelny
dr Piotr Zakrzewski

Andrzej Bałandynowicz¹

**PREWENCJA W SYSTEMIE KONTROLI
PRZESTĘPCZOŚCI EKONOMICZNEJ**

**PREVENTION IN THE SYSTEM
OF CONTROL OF ECONOMIC CRIME**

Otrzymano: 3.07.2019 Zaakceptowano: 19.02.2020 Opublikowano: 17.03.2020

DOI: 10.5604/01.3001.0013.9028

Artykuł Oryginalny

Źródło finansowania – badania własne

Streszczenie

Aktualnie problematyce, jaką jest przestępczość gospodarcza, nie wystarczy tylko adaptacja różnych konstrukcji teoretycznych, wymagana jest również konfrontacja zróżnicowanych interpretacji tego zjawiska na przestrzeni dziejów i zmian polityczno-społecznych.

Zasadnicze kwestie wymagające badań to: a) przyczyny i sposoby ustanawiania przepisów, b) przyczyny i sposoby ich naruszania, c) zakres i pokrywające się obszary działalności organów wymiaru sprawiedliwości i organów kontroli. Istotą rzeczy w tych trzech kwestiach jest pytanie o uprawnienia – legitymację dla ustawodawcy, dla ludzi związanych z gospodarką i dla działań organów przymusu. W artykule przedstawiono rozważania dotyczące możliwości przeciwdziałania patologiom w administracji i biznesie, zwracając uwagę na podejście Brathwaite'a i Geisa, wskazano na prowadzenie nielegalnych i zorganizowanych działań oraz możliwości wykorzystania środków zapobiegawczych.

¹ Prof. zw. dr hab. Andrzej Bałandynowicz, Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, autor do korespondencji: Andrzej Bałandynowicz, e-mail: balandynowicz@op.pl, ORCID: 0000-0003-1248-8069.

Słowa kluczowe: prewencja kryminalna, profilaktyka kreatywna, podejście proaktywne, kontrola społeczna

Abstract

Currently, in the issue of economic crime it is not enough to adapt various theoretical constructions, it is also required to confront different interpretations of this phenomenon throughout history and political and social changes.

Main issues requiring research include: a) reasons and ways of establishing regulations, b) reasons and ways of violating them, c) scope and overlapping areas of activity of judicial and control authorities. The essence of thing in these three issues is the question of entitlements – legal basis for the legislator, for people associated with the economy and for the activities of law enforcement bodies. The article presents considerations on the possibilities of preventing pathologies in administration and business. Paying attention to the approach of Brathwaite and Geis, the article points out the conduct of illegal and organized activities, and the possibility of using preventive measures.

Key words: criminal prevention. creative prevention, proactive approach, social control

Wprowadzenie

Nie ulega wątpliwości, że przestępstwa gospodarcze stały się bardzo poważnym problemem wymagającym podjęcia efektywnych przeciwdziałań. Pod wieloma względami nie posiadamy jednak wystarczającej wiedzy na temat przyczyn, skali i efektów wywołanych tego typu przestępstwami, a także na temat efektywności stosowanych środków zaradczych. Niezbędne jest podjęcie szerokich i niezależnych badań, które pozwoliłyby oszacować rangę tego problemu, a także dostarczyłyby danych dla stworzenia skutecznej polityki prewencyjnej.

Przestępstwa gospodarcze nie są niczym nowym. Działalność, która definiowana jest aktualnie jako przestępczość gospodarcza, została udokumentowana w zapisach historycznych. Organy legislacyjne i inne organy publiczne muszą poświęcić wiele uwagi problemowi prewencji i zwalczania

niu tego zjawiska. Głównym celem jest zagwarantowanie odpowiednich warunków dla nowoczesnej gospodarki, której w przeciwnym razie grozić będzie konkurencja stosujących nieuczciwe praktyki. Nie ma przesady w tym, że przez długi czas zagadnienia związane z przestępczością gospodarczą nie były zauważane w Europie Zachodniej. Dopiero w latach 70. XX wieku zjawisko przestępczości gospodarczej okazało się na tyle poważne, by stać się przedmiotem publicznej debaty. Spowodowane to zostało również tym, że przestępstwa gospodarcze ujawniły się jako dominujące dla polityki kryminalnej w wielu krajach uprzemysłowionych i dynamicznie rozwijających się.

Jakkolwiek brakuje nam dostatecznej wiedzy na temat skali przestępstw gospodarczych, to wydaje się, że liczba tych przestępstw staje się widoczna w świetle statystyk policyjnych i sygnałów medialnych. Częściowo proces ten jest związany ze wzrostem złożoności społeczeństw przemysłowych. Redukcja społecznej kontroli, spowodowana zwiększoną mobilnością i zurbanizowaniem społeczeństwa, sprzyja przestępstwom gospodarczym. Stanowią one realne zagrożenie zarówno dla sektora gospodarki, jak i dla fundamentalnego poczucia solidarności w społeczeństwie.

Mając na uwadze te zagrożenia, w latach 70. XX wieku rząd szwedzki stworzył specjalną komisję, której zadaniem było dostarczenie podstawowych informacji potrzebnych dla podjęcia efektywnych działań wymierzonych w przestępczość gospodarczą. Komisja ta wykonała powierzone zadania, dostarczyła organom rządowym trzydzieści raportów zawierających propozycje przeciwdziałania zjawisku. Zostały one użyte przy opracowaniu programu zwalczania przestępstw gospodarczych. Jednak podjęte działania, mimo wysiłków, dalekie są od doskonałości. Mając do czynienia z tak poważnym problemem, jakim jest przestępczość gospodarcza, oczywistym jest, że nie da się zastosować uniwersalnych rozwiązań, które mogłyby dać szybkie rezultaty. Tylko poprzez cierpliwość i stopniowo budowaną wiedzę i doświadczenie można oczekiwać poprawy. Problemy stwarzane przez przestępczość gospodarczą nie ograniczają się do jednej specyficznej gałęzi prawa. Cechą wyróżniającą przestępstwa gospodarcze jest to, że obejmują one bardzo szeroką sferę zarówno odpowiedzialności organizacyjnej, jak i regulacji prawnych. Oznacza to potrzebę współpracy pomiędzy różnymi organami i koordynacji według zaprojektowanej strategii. Bardzo istotne jest również, że nowo planowane systemy lub reformy ukierunkowane są nie tylko na eliminowanie potencjalnych nadużyć, ale także na rozbudowę działań kontrolnych.

1. Istota walki z przestępczością gospodarczą

Zwykle na tę kwestię odpowiada się, ukazując zakres zjawiska i skalę szkód, które powoduje. Twierdzi się, że szkody spowodowane przez przestępstwa gospodarcze są daleko bardziej poważne niż szkody wywołane działaniami przestępców. Najpoważniejsze efekty tych przestępstw są widoczne w sferze gospodarki. Zachwiana zostaje pewność obrotu ekonomicznego i obowiązywanie kodeksu etycznego, który leży u podstaw każdego wolnego społeczeństwa. Wszystkie państwa demokratyczne opierają się na prawie i systemach regulacji akceptowanych przez większość, ale i obowiązujących wszystkich. W przeważającej większości obywatele zgadzają się ze stosowaniem takich reguł. Przestrzeganie prawa jest zagwarantowane poprzez istnienie systemu kontroli i egzekucję systemu sankcji. Nie jest to jednak do końca prawda, w wielu przypadkach ludzie postępują zgodnie z normami prawnymi nawet wtedy, kiedy kontrola jest wadliwa, a system sankcji jest nieprzejrzysty, nie do końca stosowany. Takie dobrowolne akceptowanie prawa jest niezwykle ważne. Nawet nieznaczne zmiany w naturalnej ludzkiej uczciwości czy przyzwoitości mogą mieć bardzo poważne konsekwencje. Jednym z powodów przestrzegania prawa jest przekonanie, że prawo, regulacje i sankcje są rozsądne i zgodne z poczuciem sprawiedliwości. Odnosząc to do przestępstw gospodarczych, jest to poczucie życia w społeczeństwie opierającym się na solidarności. Więzy solidarności kształtują się we wzajemnym oddziaływaniu rozwoju ekonomicznego i wartości mających swe źródła w długiej, kulturalnej i społecznej tradycji. W znaczącym wymiarze taka solidarność może być utrzymywana tylko wtedy, gdy okazuje się racjonalna dla jednostek. Uczciwość, pomocność i użyteczność w postępowaniu muszą być nagradzane.

Rozpatrując przestępstwa tradycyjne, dużo uwagi poświęca się ich uwarunkowaniom społecznym, takim jak: pochodzenie, środowisko, sposób spędzania wolnego czasu. W tym kontekście naturalne są korelacje pomiędzy wskaźnikami przestępczości a zróżnicowanymi warunkami społecznymi. W przestępstwach gospodarczych korelacje tego typu odgrywają rolę drugorzędną. Wyróżnikiem nie jest tutaj sposobność popełnienia przestępstwa, ale struktura regulacji prawnych i sprawność systemów kontrolnych. W stosunku do nadużyć finansowych możemy prześledzić, jak zmienia się ich struktura stosownie do rozwoju ekonomicznego, nowych

legislacji i zmian w działalności praktycznej organów publicznych. Oczywiście zakres nadużyć w różnych branżach gospodarki i grupach zawodowych jest bardzo zróżnicowany. Skupienie uwagi na prewencji wobec przestępstw gospodarczych pociąga za sobą zmiany w strukturze prawnej i w systemie administracyjnym. Kapitałną kwestią jest uniknięcie kazuistycznych regulacji, których stosowanie jest trudne do skontrolowania i wyegzekwowania. Szczegółowe regulacje powodują, że środki kontroli zostają przesunięte ze spraw znaczących na sprawy podrzędne.

Najważniejszymi komponentami przyszłej strategii działań przeciwko przestępstwom gospodarczym są środki prewencji, natomiast system sankcji karnych musi być poważnie zrewidowany. Kary muszą być ustanawiane i stosowane bardzo rozsądnie i ostrożnie. Nie oznacza to wcale, że nie ma tu miejsca na reformy. Zbyt wiele przestępstw gospodarczych pozostaje nie wykrytych, ponieważ w niektórych przedsięwzięciach gospodarczych nie można zindywidualizować odpowiedzialności za powzięte decyzje.

Oczywistym, że w wielu sprawach występują trudności związane z prowadzeniem śledztwa i przewodu sądowego, oraz że procedura karna jest nieefektywna. Takie formalno-proceduralne dysfunkcje powodują, że w wielu przypadkach nie można dowieść winy i skazać tych, którzy, obiektywnie biorąc, powinni być uznani za przestępców. Niedociągnięcia, o których mowa, muszą być wyeliminowane z systemu kontroli społecznej i zapobiegania przestępczości.

2. Przeciwdziałanie patologiom w administracji i biznesie

Przyjemniejszą stroną studiowania zagadnień przestępczości gospodarczej jest fakt prezentowania przez nie strony kryminologii, która stara się wyjaśnić mechanizmy powstawania tego typu zachowań oraz projektować środki zaradcze.

W taktyce stosowanej w odniesieniu do przestępstw popełnianych przez osoby prawne głównym problemem jest powstrzymanie się od prób zastosowania teorii i sposobów myślenia ważnych dla przestępstw tradycyjnych i przenoszenia ich na pole walki z przestępstwami popełnianymi przez osoby prawne.

Jak twierdzą Brathwaite i Geis: „kiedy doświadczenie kryminologiczne mówi nam, że coś pod każdym względem jest prawdą w kontekście przestępstwa tradycyjnego, to możemy oczekiwać, że przeciwieństwo

tego będzie prawdą w wypadku przestępstwa popełnionego przez osobę prawną”².

Sformułowali oni sześć podstawowych twierdzeń stanowiących fundament dla działań aparatu sprawiedliwości w ograniczaniu przestępczości gospodarczej³.

Twierdzenie 1.

W przypadku przestępstwa tradycyjnego fakt, że miało ono miejsce, jest fizycznie zauważalny, natomiast w sytuacji przestępstwa popełnionego przez osobę prawną, jego rezultat nie jest już tak widoczny.

Twierdzenie 2.

W chwili, gdy przestępstwo zostanie ujawnione, ujęcie podejrzanego będzie trudne w przypadku przestępstwa tradycyjnego, natomiast całkiem proste w przypadku przestępstwa popełnionego przez osobę prawną.

Twierdzenie 3.

Jeżeli podejrzany zostanie aresztowany, udowodnienie winy jest bezproblemowe w sytuacji przestępstwa tradycyjnego, natomiast w wypadku przestępstwa popełnionego przez osobę prawną, zwykle będzie bardzo utrudnione.

Twierdzenie 4.

W sytuacji, gdy przestępca zostanie skazany, skutek odstraszący kary będzie wątpliwy w stosunku do przestępców tradycyjnych, natomiast będzie miał silne działanie restryktywne w wypadku przestępstw popełnianych przez osoby prawne.

Twierdzenie 5.

Pozbawienie zdolności prawnej nie jest odpowiednim i efektywnym środkiem dla powstrzymania przestępstw tradycyjnych w społeczeństwie, natomiast może być skuteczną strategią w zapobieganiu przestępstw popełnianych przez osoby prawne.

Twierdzenie 6.

Odrzucenie doktryny rehabilitacji społecznej jako nieefektywnej w polityce eliminowania przestępczości tradycyjnej nie jest równoznaczne z jej niepowodzeniem w postępowaniu względem osób prawnych.

² B. Hołyst, *Comparative Criminology*, Toronto, Lexington, Mass, 1983; J. Braithwaite, B. Fisse, *The Impact of Publicity on Corporate Offenders*, State University of New York Press, Albany N.Y. 1983.

³ G. Geis, *White-Collar Crime*, Lexington Books, Heath D.C. 1982; G. Geis, E. Stotland, *White-Collar Crime. Theory and Research*, London, Sage, 1980; B. Fisse, J. Braithwaite, *The Impact of Publicity on Corporate Offenders*, State University of New York Press, Albany N.Y. 1983.

Owe twierdzenia mogą znaleźć zastosowanie w zależności od charakteru przestępstwa, oceniających czyn oraz zaistniałych okoliczności.

2.1. Środki zapobiegawcze

Zbyt dużo wysiłków naukowych w badaniu przestępstw białych kołnierzyków i przestępstw gospodarczych było poświęconych próbom znalezienia i uzgodnienia najbardziej właściwych, podstawowych pojęć z tej dziedziny. Nawet Edwin H. Sutherland wprowadził w błąd uczonych. Badając akta wielkich kompanii, użył on terminu „przestępstwa w białych kołnierzykach”⁴. Przez całe dziesięciolecia każdy naukowiec miał wrażenie, że kreuje coś nowego i wnosi swój udział do nauki przez dodanie nowej terminologii do i tak ogromnego słownika tej dziedziny nauki, popierając jakość nowych w porównaniu do już istniejących terminów. Tak dużo wyobraźni użyto w tak niestosownym celu.

Ażeby uniknąć akademickiej dyskusji, należy zaakceptować propozycje zdefiniowania przestępstwa gospodarczego jako karalnego, równie dobrze jako możliwe słusznego, ale karygodnego, czynu popełnionego w związku z prowadzeniem interesów i obejmującego duże wartości finansowe lub też inne wartości, np. moralne. Zatem przykłada się od dawna dużą wagę do przestępczości w sektorze handlowym.

Jednym ze środków zapobiegawczych jest uniknięcie gigantycznego problemu zbierania „surowych” danych na temat przestępstw gospodarczych. Wielu autorów spędza mnóstwo cennego czasu nie na uzyskiwaniu odpowiedzi na postawione pytania, ale na stawianiu wciąż nowych kwestii odnoszących się do ograniczeń kontroli, porozumiewania się organów, sposobów księgowania i innych problemów związanych z pomiarami.

Christopher Balogh⁵ przeanalizował podstawowe przeszkody rzeczywistego mierzenia przestępstw gospodarczych. Klasyczne problemy związane z pomiarem przestępstw i ich „ciemną liczbą”, statystyką kryminalną, stosowaniem represji czy innymi zagadnieniami były przedmiotem obrad konferencji Rady Europy w 1980 roku. Stwierdzono, że zagadnienia te są największe w obszarach, gdzie dyskrecja jest najgłębsza, gdzie granice nielegalności są niejasne, gdzie ofiary są nieświadome i rozproszone, gdzie

⁴ E.H. Sutherland, *White Collar Crime*, The Dryden Press, New York 1949.

⁵ C. Balogh, *Some Problems in the Measurement of Economic Offences*, Home Office Research Unit, London, „Research Bulletin” 1980, no. 10.

kompetentne organy stanowią konglomerat nie współdziałających ze sobą i skonfliktowanych organizacji, działających na pokrywających się obszarach, głównie zajmujących się kierowaniem i zarządzaniem zamiast ściganiem i karaniem⁶.

Jednym z powodów unikania „surowych” danych kryminalnych jest to, że ich przedłożenie samo przyczynia się do izolacji myśli kryminologicznej od jej źródeł wiedzy⁷. W pracy *The New American Ideology* Lodge argumentuje, że rozwój nauki wymaga powrotu do myślenia holistycznego, całościowego, w miejsce nadmiernej specjalizacji i fragmentaryzacji wiedzy. Przetrawanie naszej cywilizacji wymaga poszanowania dla natury i kultury jako wzajemnie powiązanych i współzależnych systemów⁸.

Kolejnym środkiem zapobiegawczym jest systemowe spojrzenie na ideologiczną i polityczną strukturę, nie jako na działanie różnych organów wciągniętych w rozwiązywanie konfliktów ekonomicznych⁹.

Oczywiście, obszary i sposoby potępiania, odrzucania i kwalifikowania zachowań są blisko związane z ogólnym systemem wartości i kultury. W nawiązaniu do tego systemu kryminologia, nauka zajmująca się badaniem przestępczości jako zjawiska społecznego, badaniem sprawców przestępstw oraz nauka badająca przyczyny przestępstw i szukająca skutecznych metod zwalczania przestępczości przybliży społeczeństwu ułomności i nikczemności przestępstwa. Socjologowie uczą postrzegać zjawisko przestępstwa dużo głębiej niż przedstawiciele innych nauk. Ale hipokryzją będzie wartościowanie nauk na dobre i złe. Najważniejszym jest mieć świadomość własnej ograniczonej wiedzy i pozostawać otwartym na krytykę¹⁰.

Zasadniczym mankamentem w naukach socjologicznych jest stawianie tezy i prezentowanie jej jako teorii ogólnej, nie tolerującej żadnych wyjątków i zaprzeczeń. W tym kontekście rodzą się różne mity na temat powstawania przestępstw gospodarczych. Twierdzi się na przykład, że przedsiębiorstwa, a nawet bardziej ogólnie, cały system kapitalistyczny, jest zły od podstaw i niesie ze sobą tylko szkody, niesprawiedliwość

⁶ M. Clinard, *Corporate Ethics and Crime*, w: *The Role of Middle Management*, Sage, Beverly Hills 1983.

⁷ *Ibidem*.

⁸ G. Lodge, *The New American Ideology*, Alfred A. Knopf, New York 1976.

⁹ D. Szabo, *La criminalité d'affaires: Aspects criminologiques*, „L'Année sociologique” 1981, t. 31.

¹⁰ H. Bianchi, *Basismodellen in de Kriminologie*, Van Loghum Slatevus, Deventer, 1980.

i uprzedzenia. Działania modelowe, praktyczne i teoretyczne są weryfikowane, a ich interpretacja okazuje się być użyteczna¹¹. Zetknięcie z innym modelem gospodarki prowadzi do refleksji nad dotychczasowym sposobem myślenia i, jak zauważył Leon Radzinowicz¹², każdy typ działalności gospodarczej ma swoje własne, charakterystyczne dla niego przestępstwa. W dyskusji nad priorytetami badawczymi musimy być również świadomi faktu, że nie istnieje żaden modelowy, czysty typ gospodarki, do którego można by odnieść powyższe twierdzenia. Struktura niniejszego wywodu dostarcza trzech płaszczyzn interpretacyjnych, z których każda może być traktowana jako samoistny układ modelowy. Spojrzenie na problemy w szerokim kontekście jest bardzo potrzebne dla ich zrozumienia. Kryminologiczno-socjologiczny, ekonomiczny i filozoficzno-prawny punkt widzenia nie wykluczają się wzajemnie, a różnice pogładowe między ich przedstawicielami są nawet pożądane.

2.2. Związek przyczynowy

Co mają wspólnego ze sobą przestępstwa osób prawnych i przestępstwa zorganizowane? Aby odpowiedzieć na to pytanie, powołajmy się na pracę Albanese¹³ poświęconą analizie dwóch organizacji: koncernu Lockheed i mafii Cosa Nostra. Albanese analizował zeznania prezydenta Lockheed Corporation i Josepha Valachi, znanego członka mafii, złożone przed senacką komisją śledczą. Znalazł wiele niezwykłych podobieństw w obu sprawach. W obu postępowaniach pomijano ważne aspekty zorganizowanej działalności, co w poważny sposób wpłynęło na małą efektywność śledztwa i miało zapewne, według Albanese, związek z przestępczością. Albanese przygotował również wstępną analizę ilustrującą użyteczność ogólnej teorii przestępstw zorganizowanych w wyjaśnianiu zachowań przestępczych zarówno w sprawie Lockheeda, jak i w sprawie Cosa Nostra. Twierdził, że czystość tego modelu może być pomocna w prognozowaniu warunków rynkowych, sprzyjających bezprawnym, zorganizowanym zachowaniom.

¹¹ J.D. Tomlinson, *Economic and Sociological Theories of the Enterprise and Industrial Democracy*, "British Journal of Sociology" 1984, no. 35 (4).

¹² L. Radzinowicz, *Economic Pressures*, w: *The Criminal in Society*, t. 1, *Crime and Justice*, eds. L. Radzinowicz, M. Wolfgang, Basic Book, New York 1971.

¹³ J. Albanese, *What Lockheed and La Cosa Nostra Have in Common*, "Crime and Delinquency" 1982, no. 28.

J. Smith¹⁴ twierdził, że jedynym sposobem ukazania nauk socjologicznych jako „protonauk” według poglądów Thomasa Kuhna, było zreformowanie teorii kryminologicznych wokół koncepcji, że to przedsiębiorczość, a nie przestępstwa, jest właściwością kierującą, motywującą zarówno przestępstwa popełniane przez osoby prawne, jak i przestępczość zorganizowaną. Jest to bardziej zrozumiałe, gdy uznamy, że przedsiębiorczość zajmuje miejsce po przeciwnej stronie niż legalizm, praworządność. Według poglądów Smitha teoria o roli przedsiębiorczości jest najlepszym tworzywem dla zrozumienia wzajemnych powiązań i różnic zachodzących pomiędzy uczciwym prowadzeniem interesów, przestępstwami popełnianymi przez osoby prawne i przestępczością zorganizowaną.

Najbardziej chyba usystematyzowaną pracą ułatwiającą zrozumienie nielegalnych zorganizowanych działań jest praca autorstwa Diane Vaughan¹⁵. Ona pierwsza odwołała się do opinii, że od wczesnych lat 70. postęp w badaniach empirycznych i teoretycznych, odnoszących się do bezprawnych działań organizacji gospodarczych, był spowodowany wzrastającym zainteresowaniem organizacjami jako jednostkami poddanymi szczegółowej analizie, a także znaczeniu struktury społecznej w wyjaśnianiu bezprawnych działań. Oprócz tego równie ważne jest otoczenie, warunki, w jakich dana jednostka egzystuje. Badania teoretyczne są ważne, ale gros sił kierowanych jest na badania empiryczne, testujące wybrane zmienne, aby móc przewidzieć bezprawne zachowania organizacji. Zmienne te to rozmiar firmy, zestawienia finansowe, dywersyfikacja (lokowanie kapitałów w różnych przedsiębiorstwach lub walorach), siła rynku, koncentracja przemysłu, niezależność. Jedno jest jasne według Vaughan – socjologowie sami tworzą narzędzia potrzebne do zrozumienia bezprawnych działań organizacji jako pewnego makro-fenomeny. Punktem wyjścia dysertacji Vaughan jest realistyczne oszacowanie starań organów i stwierdzenie, że wysiłki kontroli społecznej spotykają się z reakcją obronną z powodu właściwości, w jakich układ społeczny wytwarza zorganizowane, bezprawne działania. Przez układ społeczny rozumie się dwie rzeczy. Pierwsza to stała właściwość społeczeństwa dążącego do kształtowania otoczenia, w którym organizacje prowadzą swoją działalność: tendencje w relacjach społecznych,

¹⁴ J. Smith, *White-collar Crime, Organized Crime, and the Business Establishment: Resolving a Crisis in Criminological Theory*, w: P. Wickman, *White-collar and Economic Crime. Multi-disciplinary and Cross-national Perspectives*, Lexington Books, Heath D.C. 1985.

¹⁵ D. Vaughan, *Toward Understanding Unlawful Organizational Behavior*, „Michigan Law Review” 1982, no. 80.

prawa, normy społeczne itp. Druga to umiejętność zorganizowania się: układ wewnętrzny i procesy w nim zachodzące. Te czynniki tworzą motywację dla organizacji, by osiągać cele nie zawsze w sposób legalny. Opracowanie Vaughan dąży do przedstawienia wzajemnych relacji pomiędzy czynnikami strukturalnymi a bezprawnymi zachowaniami jako pewnego ogólnego wzoru. Centralną częścią tej koncepcji jest teoria konkurencji Mertona, mówiąca o powodzeniu ekonomicznym jako kulturowej pochwalie osiągnięć i erozji norm przy zdobywaniu celów ekonomicznych¹⁶. Wyjściowym założeniem Vaughan było założenie, że głównym celem aktywności złożonych organizacji gospodarczych jest maksymalizacja zysków. Sukces finansowy mają nadzieję osiągnąć wszyscy, ale w gospodarce panuje ostra konkurencja. Erozja norm i postaw w kręgach zarządzających firmami jest powodowana rozwarstwieniem społecznym: nowi liderzy, którzy nigdy przedtem nie zajmowali pozycji elity, czują się zagrożeni konkurencją. Pewne działania, w sytuacji ostrej walki konkurencyjnej, uważane wewnątrz organizacji za postępowanie zgodne z normami, definiowane są przez społeczeństwo jako nielegalne. Gdy kontrola natrafia na ślady takiego postępowania, najczęściej obie strony, kontrolujący i kontrolowany, chcą osiągnąć kompromis, zatwierdzając zastaną sytuację. Daje to dodatkowe wsparcie dla tych, którzy dla swych celów wykorzystują prawo, a jest także zachętą dla innych, którzy pójdą w ich ślady, stosując te same lub podobne środki. Vaughan sprawdzała również, w jaki sposób układ społeczny organizacji i procesy w nim zachodzące, tworzą sposobność organizowania działalności przestępczej. Jednostki przychodzące do firmy są już w pewien sposób ukształtowane przez środowisko: rodzinę, religię, szkołę, grupy rówieśnicze, wcześniejsze doświadczenia. Dlatego większość organizacji gospodarczych poddaje swoich nowych pracowników całemu cyklowi szkoleniowemu, przygotowując ich specjalistycznie do potrzeb firmy. Używając rozbudowanego systemu nagród i kar, przedsiębiorstwa tworzą ścisłe więzi między pracownikiem a firmą, starają się łączyć zaspokojenie potrzeb pracownika z sukcesem firmy. Struktura dużych organizacji gospodarczych (holdingi, koncerny) stwarza duże możliwości do działania wielu układów, gdzie zachowania bezprawne na pewno mają miejsce¹⁷. Taki stan rzeczy

¹⁶ R.M. Merton, *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*, tłum. E. Morawska, J. Wertenstein-Żuławski, PWN, Warszawa 2000.

¹⁷ S. Wheeler, *The Organization as Weapon in White-collar Crime*, "Michigan Law Review" 1982, no. 80; S. Wheeler, D. Weisburd, N. Bode, *Sentencing the White-collar Offender; Theory and Reality*, "American Sociological Review" 1982, no. 47 (5).

ułatwiają: rozproszenie geograficzne i współzawodnictwo pomiędzy podmiotami składowymi organizacji, nadmierna dyskrekcja i rozmycie osobistej odpowiedzialności przez zbytnią hierarchizację struktur zarządu. Wywołuje to analogię z przestępczością zorganizowaną. Vaughan twierdzi nawet, że organizacyjny nieład, wykroczenia służbowe są naturalną właściwością podmiotów składających się na dużą organizację gospodarczą i pozostaną nimi dopóty, dopóki nie zmieni się jej struktura¹⁸.

2.3. Kontrola

Innym aspektem badań nad przestępstwami popełnianymi przez osoby prawne jest zagadnienie kontroli zarówno wewnętrznej, jak i zewnętrznej. Kontrole wewnętrzne najlepiej były zbadane na przykładzie wolnych zawodów i dotyczyły przestępstw indywidualnych białych kołnierzyków. W 1970 roku Specjalna Komisja ds. Oceny Dyscypliny Amerykańskiej Palestry oznajmiła: „Po trzech latach badań nad dyscypliną wśród pracowników całego kraju komisja stwierdziła istnienie krytycznej sytuacji, wymagającej bezpośredniej uwagi całego środowiska zawodowego. Poza nielicznymi wyjątkami panuje obecnie takie nastawienie pracowników do przestrzegania dyscypliny zawodowej, które można odnieść do stanu apatii lub do nieskrywanej wrogości. Działania dyscyplinarne praktycznie nie istnieją w wielu okręgach sądowych; praktyka i procedura są przestarzałe; wiele organów dyscyplinarnych ma zbyt małe uprawnienia, by podjąć efektywne kroki przeciwko tym, którzy łamią reguły zawodu”¹⁹. Powołując się na ten raport, Parker wykonał badania oparte na teorii Durkheima i testował wzajemne powiązania między poziomem solidarności i koncentracją władzy w obrębie palestry stanowej a trzema wskaźnikami charakterystycznymi dla zachowań penalnych, tj. wskaźnikiem penalizacji, surowością kary i wskaźnikiem powrotu do przestępstwa. W działalności gospodarczej w warunkach konkurencji rynkowej rzadko spotykamy się z zachowaniami zgodnymi z etyką. Wizerunek biznesmena, który sam będzie kontrolował i gwarantował swoje uczciwe postępowanie nie znajduje potwierdzenia w prakty-

¹⁸ D. Vaughan, *Toward Understanding Unlawful Organizational Behavior*, “Michigan Law Review” 1982, no. 80.

¹⁹ P. Wickman, *White-collar and Economic Crime. Multidisciplinary and Cross-national Perspectives*, Lexington Books, Heath D.C. 1982.

ce²⁰. Uwidacznia to wyraźnie afera Pinto i decyzja Ford Motor Company w sprawie produkcji i utrzymania na rynku samochodu, o którym było wiadomo, że jest niebezpieczny dla użytkowników. Obserwując tego typu działania, Braithwaite zaproponował system wymuszonych samoregulacji, zgodnie z którymi jeden z dyrektorów będzie zobowiązany komunikować odpowiednim organom przypadki naruszenia norm lub przepisów. Dyrektor, który zaniedbywałby ten obowiązek, ponosiłby odpowiedzialność karną. Przedsiębiorstwa, które regularnie nie stosowałyby się do tych zaleceń, podlegałyby ścisłej kontroli odpowiednich organów. Jest to tylko pomysł, wart chyba jednak rozważenia²¹.

W przypadku kontroli zewnętrznej punktem wyjścia jest badanie okoliczności, w jakich dane przepisy stają się obowiązujące i dlaczego organy ustawodawcze penalizują dany typ zachowania. Zrozumienie słabości oficjalnych kontroli staje się łatwiejsze, jeśli spojrzeć na konflikty interesów pomiędzy różnymi grupami nacisku i prawdziwe powody wprowadzania danych przepisów, czasami tworzonych tylko dla wywarcia wrażenia, że w danej sprawie podjęto środki zaradcze. Skoro tylko jakieś przepisy zaczynają obowiązywać, nie znaczy to wcale, że będą z całą mocą przestrzegane i ścigane. Na początku tworzenia w dawnej Republice Federalnej Niemiec ogólnonarodowego ujednoliczonego systemu rejestracji przestępstw gospodarczych stwierdzono: „Ani policyjne statystyki, ani akta sądowe nie dają nam prawdziwych informacji, czym naprawdę jest przestępczość. Wielkości statystyczne jedynie egzemplifikują wyniki pracy organów powołanych do ich ścigania i podkreślają, jak często przestępstwa gospodarcze mają miejsce i jak przebiegają. Wiadomym jest, iż informacje te są w dużej mierze zależne od intensywności pracy personelu, koncentracji sił i środków oraz innych czynników. Przez wzgląd na uczciwość musimy przyznać przed społeczeństwem, że rozmiary i typy współczesnych przestępstw – w szczególności gospodarczych – nie mogą być określone w ten sposób. W zamian proponujemy próbę sprawdzenia, jakie sprawy aktualnie prowadzą poszczególne biura prokuratorskie oraz obserwowania ich rezultatów. Wynik końcowy będzie nie tylko uczciwy, ale również informacyjny”²².

²⁰ J. Parker, *Social Control and the Legal Profession*, w: P. Wickman, *White-collar and Economic Crime. Multidisciplinary and Cross-national Perspectives*, Lexington Books, Heath D.C. 1982.

²¹ J. Braithwaite, *Corporate Crime in the Pharmaceutical Industry*, London, Routledge & Kegan Paul, 1984.

²² P. Hebberecht, *De kriminologische Wetenschap en de Studie van de primaire Kriminaliseringsprocessen. Thesis*, University of Ghent, 1994, s. 69.

Konwent Pracowników Niemieckich w pewnej mierze przyjął ten sam punkt widzenia i stwierdził w konkluzji: „Konwent Pracowników Niemieckich uważa za absolutnie konieczne, by sprawy obejmujące materię związaną z przestępstwami gospodarczymi i będące w rozpatrywaniu przez biura prokuratorskie były dokumentowane i protokołowane według jednolitych wzorów tak, by można je było oceniać zarówno ilościowo, jak i jakościowo”²³. W tym kierunku, poprzez analizę akt prokuratorskich, prowadzone były badania Instytutu Maxa Plancka, dostarczające rozległej wiedzy w dziedzinie przestępstw gospodarczych, nie mogące jednak, ze zrozumiałych względów, być miarą odzwierciedlającą wielkość przestępczości gospodarczej²⁴.

Również paryskie Centrum Studiów Socjologicznych i Prawa Karnego było zaangażowane w podobne badania. Najistotniejsze konkluzje z tych badań to:

- a) funkcjonowanie systemu karnego jest bardziej reaktywne niż proaktywne, jest również szeroko określone przez czynniki zewnętrzne;
- b) system karny może występować w podwójnym charakterze. Z jednej strony, jako system masowej kontroli, np. interweniujący w sprawach naruszenia własności prywatnej czy w sprawach ruchu drogowego; z drugiej strony jako pewna ostateczność dostępna dla prywatnych (np. straż przemysłowa) czy publicznych (władze podatkowe, inspekcja pracy) organów. Na przykład we Francji, na podstawie spraw zgłoszonych w 1982 roku do prokuratury, stwierdzono, że więcej niż 75% spraw ściganych sędownie dotyczących kradzieży zaczynało się skargą ofiary, natomiast ponad 85% spraw finansowych i ekonomicznych ściganych sędownie znalazło początek w inicjatywie organów kontrolnych, a więc czynników na zewnątrz systemu karnego²⁵. Obranie takiego horyzontu badań pozwoliło zrozumieć pewne uprzywilejowanie w podejściu do przestępstw gospodarczych, nie w znaczeniu powstrzymywania się od ich ścigania, ale traktowania ich jako nie całkowicie kryminalnych. Najczęściej stosowaną instytucją wobec tych przestępstw jest resty-

²³ F. Berckhauer, *Die Strafverfolgung bei schweren Wirtschaftsdelikten*, Max-Planck Institut, Freiburg-im-Breisgau 1981, s. 129.

²⁴ K. Liebl, *Die Bundesweite Erfassung von Wirtschaftsstraftaten nach einheitlichen Gesichtspunkten*, Max-Planck Institut, Freiburg-im-Breisgau 1984.

²⁵ P. Lascoumes, *La C.O.B. entre une magistrature économique et une gestion des illégalismes d'affaires. Forthcoming*, „Déviance et Société” 1995, no. 9 (1).

tucja lub odszkodowanie, a tylko naprawdę poważne sprawy kieruje się do rozpatrzenia przez organy karne. Wydaje się, że może to być w szerokim sensie jednym z priorytetów badań nad przestępczością gospodarczą, gdy sądownictwo zajmuje nie centralną, a marginalną pozycję²⁶.

Analizowano również różnice w zapisach sentencji wyroków, jakie zapadały w przestępstwach białych kołnierzyków. Jak stwierdzili Nagel i Hagan „badacze i sędziowie ogólnie przypuszczają, że przestępcy w białych kołnierzykach są traktowani preferencyjnie²⁷. Założenie takie było przedmiotem żądań reformy polityki w tym względzie, by znieść różnice w wyrokowaniu w przestępstwach gospodarczych i innych. Studia porównawcze na ten temat nie potwierdziły jednak tego założenia”. I nic w tym dziwnego. Naprawdę decyzje o postawieniu kogoś w stan oskarżenia zapadają na wierzchołkach władzy. Jeśli już ktoś otrzyma wezwanie do stawienia się przed sądem, jest traktowany na równi z innymi przestępcami. Nagel i Hagan mieli rację, przypominając przesunięcia w nastawieniu opinii publicznej wobec przestępstw gospodarczych. „Zważywszy, że administracja Cartera ogłosiła ściganie przestępstw w białych kołnierzykach jako jeden z priorytetów społecznych, to już administracja Reagana nie wychylała się z takim postulatem i nie stawiała go w pierwszym rzędzie narodowych działań²⁸. Jeśli chodzi o ukaranie winnych w przestępstwach gospodarczych, to Braithwaite zaproponował tzw. utylitarny model kary, uzasadniając przyznanie władzom karnym daleko idącej elastyczności w uwzględnianiu celów prewencyjnych kary, potrzeby naprawienia szkód ofiarom przestępstwa i innych celów ekonomicznych i społecznych²⁹. Taka teza zmusza zwolenników idei kary proporcjonalnej do przestępstwa do poważniejszego rozważenia, jakie zastosowanie może mieć ona do całości przestępstw, od gospodarczych do publicznych. Na gruncie polityki dekryminalizacji zastosowanie logiki wyrokowania w sprawach przestępstw gospodarczych do spraw z zakresu przestępstw zwykłych, tradycyjnych wydaje się zupełnie słuszne, natomiast odwrotnie – może budzić kontrowersje.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ I. Nagel, J. Hagan, *The Sentencing of White-collar Criminals in Federal Courts: A Socio-legal Exploration of Disparity*, „Michigan Law Review” 1992, no. 80, s. 1427–1456.

²⁸ I. Nagel, J. Hagan, *Gender and Crime: Offense Patterns and Criminal Court Sanctions*, w: *Crime And Justice*, „An Annual Review of Research” 1983, eds. M. Tonry, N. Morris.

²⁹ J. Braithwaite, *Enforced Self-regulation: A New Strategy for Corporate Crime Control*, „Michigan Law Review” 1982, no. 80, s. 1475–1502.

Niektórzy autorzy, jak na przykład Spencer, są zwolennikami osadzania przestępców w białych kołnierzykach w więzieniach. Zauważył on wiele prawidłowości w postępowaniu tej grupy przestępców zarówno przed uwięzieniem, jak i po zwolnieniu, w zdolności znalezienia sobie miejsca tak w więzieniu, jak i w społeczeństwie³⁰. Przykładem może być postępowanie ludzi, którzy popełnili przestępstwo polegające na fikcyjnym bankructwie i osiągnęli korzyść z tego faktu. Po wyjściu za kaucją przesiedlają się oni, znajdując pracę w nowej społeczności, podczas gdy inni skazani w procesach białych kołnierzyków mają kłopoty z pracą i egzystencją w środowisku, biorąc posady, które inni powszechnie porzucają.

Zakończenie

Musimy uznać, że poglądy na temat obowiązywania prawa są bardzo zróżnicowane wśród autorów, którzy są konsensualistami, pluralistami czy też patrzą na społeczeństwo z perspektywy neomarksistowskiej. Jaka by nie była teoretyczna alternatywa dla analiz, badanie pierwotnych procesów kryminalizacyjnych w dziedzinie przestępstw gospodarczych potrzebuje priorytetów.

Ocena funkcjonowania systemu sprawiedliwości na polu ograniczania przestępczości gospodarczej wykazuje względny charakter dla interwencji karno-prawnych, co skutkuje wyborem niekoniecznie kryminalnych sposobów rozwiązywania konfliktów. Z drugiej strony, wzajemne oddziaływanie lub ich brak pomiędzy organami kontroli i wymiarem sprawiedliwości może kształtować przedmiot priorytetowych wysiłków badawczych; rozciągają się one i w czasie, i w przestrzeni. Badania historyczne, takie jak studia Jean Claude Waquet na temat korupcji we Florencji w XVII i XVIII wieku, pomagają nam zrozumieć społeczeństwo jako całość, a także funkcje i widzenie korupcji lub innych przestępstw gospodarczych.

³⁰ J.C. Spencer, *White-collar Crime*, w: T. Grygier, *Criminology in Transition*. Tavistock, London 1985.

Bibliografia

Albansese J., *What Lockheed and La Cosa Nostra Have in Common*, "Crime and Delinquency" 1982, no. 28.

Ambler E., *Send No More Roses*, Paris 1994.

Balogh C., *Some Problems in the Measurement of Economic Offences*, Home Office Research Unit, London, "Research Bulletin" 1980, no. 10.

Barnett H., *Corporate Crime*, "Crime and Delinquency" 1981, no. 27.

Berckhauer F., *Die Strafverfolgung bei schweren Wirtschaftsdelikten*, Max-Planck Institut, Freiburg-im-Breisgau 1981,

Bianchi H., *Basismodellen in de Kriminologie*, Van Loghum Slatevus, Deventer.

Braithwaite J., *Enforced Self-regulation: A New Strategy for Corporate Crime Control*, "Michigan Law Review" 1982, no. 80.

Braithwaite J., *Corporate Crime in the Pharmaceutical Industry*, London, Routledge & Kegan Paul, 1984.

Braithwaite J., Fisse B., *The Impact of Publicity on Corporate Offenders*, State University of New York Press, Albany N.Y. 1983.

Clinard M., *Corporate Ethics and Crime. The Role of Middle Management*, Sage, Beverly Hills 1983.

Clinard M., *Illegal Corporate Behavior*, National Institute of Law Enforcement and Criminal Justice, Washington D.C. 1979.

Fisse B., Braithwaite J., *The Impact of Publicity on Corporate Offenders*, State University of New York Press, Albany N.Y. 1983.

Geis G., Stotland E., *White-Collar Crime. Theory and Research*, London, Sage, 1980.

Geis G., *White-Collar Crime*, Lexington Books, Heath D.C. 1982.

Hagan F.E., *The Organized Crime Continuum: A Further Specification of a New Conceptual Model*, "Criminal Review" 1993, no. 8 (2).

Harris L., *The Public Credibility of American Business*, Conference Board Record, 1993.

Hebberecht P., *De kriminologische Wetenschap en de Studie van de primaire Kriminaliseringsprocessen. Thesis*, University of Ghent, 1994.

Hołyst B., *Comparative Criminology*, Toronto, Lexington, Mass, 1983.

Lascoumes P., *La C.O.B. entre une magistrature économique et une gestion des illégalismes d'affaires. Forthcoming*, "Déviance et Société" 1995, no. 9 (1).

Liebl K., *Die Bundesweite Erfassung von Wirtschaftsstraftaten nach einheitlichen Gesichtspunkten*, Max-Planck Institut, Freiburg-im-Breisgau 1984.

Lodge G., *The New American Ideology*, Alfred A. Knopf, New York 1976.
Merton R.M., *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*, tłum. E. Morawska, J. Wertenstein-Żuławski, PWN, Warszawa 2000.

Morin E., *Pour sortir du XXe siècle*, Nathan, Paris 1980.

Nagel I., Hagan J., *The Sentencing of White-collar Criminals in Federal Courts: A Socio-legal Exploration of Disparity*, "Michigan Law Review" 1992, no. 80.

Nagel I., Hagan J., *Gender and Crime: Offense Patterns and Criminal Court Sanctions*, w: *Crime And Justice*, "An Annual Review of Research" 1983, eds. M. Tonry, N. Morris.

Parker J., *Social Control and the Legal Profession*, w: P. Wickman, *White-collar and Economic Crime. Multidisciplinary and Cross-national Perspectives*, Lexington Books, Heath D.C. 1982.

Radzinowicz L., *Economic Pressures*, w: *The Criminal in Society*, t. 1, *Crime and Justice*, eds. L. Radzinowicz, M. Wolfgang, Basic Book, New York 1971.

Smith J., *White-collar Crime, Organized Crime, and the Business Establishment: Resolving a Crisis in Criminological Theory*, w: P. Wickman, *White-collar and Economic Crime. Multidisciplinary and Cross-national Perspectives*, Lexington Books, Heath D.C. 1985.

Sutherland E.H., *White Collar Crime*, The Dryden Press, New York 1949.

Spencer J.C., *White-collar Crime*, w: T. Grygier, *Criminology in Transition*. Tavistock, London 1985.

Szabo D., *La criminalité d'affaires: Aspects criminologiques*, "L'Année sociologique" 1981, t. 31.

Tomlinson J.D., *Economic and Sociological Theories of the Enterprise and Industrial Democracy*, "British Journal of Sociology" 1984, no. 35 (4).

Vaughan D., *Toward Understanding Unlawful Organizational Behavior*, "Michigan Law Review" 1982, no. 80.

Waquet J., *De la Corruption, Morale et pouvoir à Florence aux XVIIe et XVIIIe siècles*, Fayard, Paris 1994.

Wheeler S., *The Organization as Weapon in White-collar Crime*, "Michigan Law Review" 1982, no. 80.

Wheeler S., Weisburd D., Bode N., *Sentencing the White-collar Offender; Theory and Reality*, "American Sociological Review" 1982, no. 47 (5).

Wickman P., *White-collar and Economic Crime. Multidisciplinary and Cross-national Perspectives*, Lexington Books, Heath D.C. 1982.

Andrzej Węgliński¹

**ZASTOSOWANIE METODY ZARZĄDZANIA
RYZYKIEM ZACHOWAŃ PRZEMOCOWYCH
W METODYCE WYKONANIA DOZORÓW
KURATORSKICH**

**APPLICATION OF RISK MANAGEMENT METHOD
OF VIOLENT BEHAVIOR BY PROBATION OFFICERS**

Otrzymano: 09.10.2019 Zaakceptowano: 19.02.2020 Opublikowano: 17.03.2020

DOI: 10.5604/01.3001.0013.9030

Artykuł Oryginalny

Źródło finansowania – badania własne

Streszczenie

W artykule na podstawie badań przekrojowych z zastosowaniem „Arkusza SAVRY”, dokonano analizy czynników ryzyka i zasobów ochronnych podopiecznych kuratorów sądowych. Okazało się, że dorośli podopieczni kuratorów na tle nieletnich podopiecznych charakteryzują się istotnie niższym poziomem historycznych, społecznych i indywidualnych czynników ryzyka wystąpienia zachowań o charakterze przemocy. Tylko u nielicznych podopiecznych kuratorów rozpoznano typ totalnego niedostosowania.

Słowa kluczowe: profilowanie podopiecznych kuratorów sądowych, metoda zarządzania ryzykiem zachowań przemocowych

¹ Dr hab. Andrzej Węgliński, prof. UMCS, Zakład Pedagogiki Resocjalizacyjnej, Instytut Pedagogiki UMCS, autor do korespondencji: Andrzej Węgliński, e-mail: aweglinski@poczta.umcs.lublin.pl, ORCID: 0000-0002-2050-5749.

Abstract

On the basis of cross-sectional studies using the “SAVRY” form, the article analyzes risk factors and protection resources of persons supervised by probation officers. It turned out that those under the supervision of probation officers, when compared with juveniles detained in a detention home, are characterized by a significantly lower level of historical, social and individual violence risk factors. Only in a very few under supervision by probation officers the total-maladjustment type was diagnosed.

Key words: profiling of persons supervised by probation officers, violence risk management method

Wprowadzenie

Obecnie w wielu krajach model pracy służb społecznych, oficerów probacji został podporządkowany metodzie „zarządzania przypadkiem” (*case management*), w ramach której pracownik tych służb, „menedżer przypadku”, staje się administratorem bądź organizatorem pewnego zakresu usług socjalnych dostosowanych do potrzeb podopiecznego². W tej metodzie sprawowania dozoru oficer probacji (*probation officer*) w ramach kompleksowego zarządzania przestępcą (*end to end offender management*) z kuratora identyfikującego się z zasadami caseworku staje się menedżerem przestępcy (*offender manager*) odpowiedzialnym za ocenę realizowanych zobowiązań, motywowanie osoby dozorowanej do zaangażowania się w programy interwencyjne i ewaluację osiągniętych rezultatów³.

Strategia wykonania dozoru nad podopiecznym oparta na metodzie zarządzania ryzykiem (*risk management*) zostaje ukierunkowana na skuteczne ograniczanie ryzyka recydywy. Dlatego wszelkie kontrolne oraz pomocowe działania kuratora muszą koncentrować się wokół tych obszarów problemowych występujących u podopiecznego, które stanowią czynniki ryzyka przestępczości powrotnej. Priorytetowym zadaniem służb probacyjnych (kuratorskich) staje się ochrona społeczeństwa i samych podopiecznych przed kolejnymi przestępstwami. Aby ten proces był efektywny, należy

² Z. Ostrihanska, *Diagnoza w pracy kuratora sądowego*, w: *Zarys metodyki pracy kuratora sądowego*, red. T. Jedynak, K. Stasiak, Warszawa 2008, s. 171–192.

³ M. Muskała, *Służba kuratorska w Anglii i Walii*, „Probacja” 2015, nr 1, s. 51–66.

pracowników tych służb wyposażyc w określone strategie interwencyjne potwierdzone wynikami badań naukowych (*evidence based practice*). Działalność służb probacyjnych zaczyna koncentrować się wokół wykonania dwóch zadań: identyfikacji indywidualnych czynników ryzyka recydywy (*risk assessment*) oraz planowania i realizacji interwencji zorientowanych na czynniki ryzyka zdiagnozowane u osób pozostających pod dozorem (*risk management*). Identyfikacja indywidualnych czynników ryzyka recydywy, określana jako „ocena ryzyka” lub „szacowanie ryzyka”, polega na ustaleniu występujących u osób dozorowanych obszarów problemowych (czynników kryminogennych), które w świetle badań empirycznych są skorelowane z przestępczością powrotną. Rzetelne oszacowanie ryzyka recydywy podopiecznych kuratorów sądowych oznacza konieczność wyposażenia pracowników tych służb w wystandaryzowane narzędzia służące do oceny potrzeb kryminogennych (*criminogenic needs*), które są synonimem każdej sytuacji problemowej specyficznej dla osoby dozorowanej i wymagają podjęcia natychmiastowej interwencji pomocowej lub korekcyjnej, aby nie doszło do recydywy przestępczej. W polskiej literaturze kryminologicznej termin *need principle* tłumaczy się jako „potrzeba kryminogenna” lub „czynnik kryminogenny”. Potrzeby kryminogenne są dynamicznymi czynnikami ryzyka bezpośrednio związanymi z zachowaniem przestępnym. Do potrzeby kryminogennych zalicza się np. nadużywanie alkoholu, środków odurzających czy psychotropowych, postawy antyspołeczne, destrukcyjne praktyki wychowawcze rodziców, słabe relacje interpersonalne, negatywne środowisko kolegów, problemy edukacyjne itp.⁴

W metodyce opartej na metodzie zarządzania ryzykiem wyjściowym zadaniem kuratorów jest zbieranie informacji o czynnikach ryzyka powrotności do przestępstwa, a następnie profilowanie osób dozorowanych do grup zróżnicowanych pod względem cech ryzyka niepowodzenia dozoru mierzonego wskaźnikiem recydywy. Oznacza to konieczność wyposażenia kuratorów w odpowiednie, rzetelne, sprawdzone, wiarygodne, ustrukturyzowane narzędzia szacowania ryzyka recydywy. W modelu RNR właściwa diagnoza sprowadza się do rzetelnego rozpoznania predyktorów przyszłej aktywności przestępczej osoby dozorowanej. Czynni-

⁴ A. Barczykowska, S. Dzierżyńska-Breś, *Profilaktyka oparta na wynikach badań naukowych* (evidence based practice), „Resocjalizacja Polska” 2013, nr 4; B. Stańdo-Kawecka, *Wybrane problemy profesjonalizacji organów probacyjnych i klasyfikacji sprawców oddanych pod dozór do grup ryzyka*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego”, Tom XXXIII, no. 3617, Wrocław 2014, s. 11–39.

ki te mogą mieć charakter statyczny bądź dynamiczny. Czynniki statyczne mogą się zmienić tylko w jednym kierunku, tj. nasilić się, powodując wzrost ryzyka. Natomiast czynniki dynamiczne mogą się zmieniać w obu kierunkach w określonym czasie, a to może wpływać na zachowania sprawcy i ograniczenie prawdopodobieństwa jego recydywy. Granice skutecznej resocjalizacji osób dozorowanych wyznacza układ tzw. statycznych czynników ryzyka (*static risk factors*), czyli empirycznych predyktorów przyszłych zachowań przestępczych. Do tych czynników zalicza się takie cechy, jak; 1) rodzaj popełnionego przestępstwa, 2) długość wyroku, 3) nadużywanie narkotyków i alkoholu, 4) wiek, 5) uprzednie leczenie psychiatryczne, 6) przynależność do subkultury przestępczej. Wyodrębnienie i oszacowanie nasilenia tych czynników będzie decydować o szansach skutecznej resocjalizacji. Do czynników dynamicznych należą; impulsywność, agresywność, poszukiwanie wrażeń, skłonność do manipulacji, myślenie antyspołeczne, powiązanie ze środowiskiem przestępczym, sytuacja rodzinna, przebieg edukacji, sposób spędzania czasu wolnego czy uzależnienia od substancji psychoaktywnych⁵.

W ostatnim okresie w resorcie sprawiedliwości wykonano prace zmierzające do powiązania programowanych oddziaływań resocjalizacyjnych w metodyce pracy kuratorów sądowych z oceną ryzyka powrotności na drogę przestępstwa oraz koniecznością zakwalifikowania osób dozorowanych do odpowiedniej grupy ryzyka wystąpienia recydywy⁶. Treść tych aktów prawnych wyraźnie wpisuje się w nową strategię pracy służb pomocowych i probacyjnych opartą na procedurze zarządzania przypadkiem (*case management*), w której rola pracownika służb społecznych, kuratora sądowego zostaje ograniczona do pełnienia funkcji administratora świadczonych usług oraz do wykonywania czynności kontrolno-prewencyjnych, polegających na monitorowaniu zgodności zachowania osób dozorowanych z zaleceniami sądu i zapobiegania przyszłym zachowaniom kryminalnym skazanych⁷.

⁵ D.A. Andrews, J.L. Bonta, *The Psychology of Criminal Conduct*, New Providence 2010, s. 67–68.

⁶ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 26 lutego 2013 r. w sprawie sposobu wykonywania obowiązków i uprawnień przez kuratorów sądowych w sprawach karnych wykonawczych (Dz.U. 2013, poz. 335); Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 13 czerwca 2016 r. w sprawie sposobu i trybu wykonywania czynności przez kuratorów sądowych w sprawach karnych wykonawczych (Dz.U. 2016, poz. 969).

⁷ D. Ward, J. Scott, M. Lacey, *Probation: Working for Justice*, Oxford University, 2002; C. Davis, S. Bahr, C. Ward, *The process of offender reintegration: Perceptions of what helps prisoners reenter society*, "Criminology and Criminal Justice" 2012, vol. 13 (4), s. 446–469.

Zgodnie z obowiązującymi regulacjami prawnymi, sądowi kuratorzy dla dorosłych mogą zaklasyfikować osobę dozorowaną do jednej z trzech grup ryzyka powrotu do przestępstwa: 1) obniżonego ryzyka (grupa A); 2) podstawowej (grupa B); 3) podwyższonego ryzyka (grupa C)⁸. Z ośmiu cech, które pozwalają kuratorowi zaliczyć osobę dozorowaną do grupy podwyższonego ryzyka, zaledwie trzy mogą spełniać funkcje dynamicznych czynników ryzyka. Należą do nich: uzależnienie od alkoholu, środków odurzających lub substancji psychotropowych; sprawstwo przemocy domowej i pozostawanie z osobą pokrzywdzoną we wspólnym gospodarstwie domowym w okresie próby; związanie się z subkulturami przestępczymi lub grupami mającymi związek ze środowiskiem przestępczym. Proponowany układ determinantów powrotnej przestępczości odbiega od ukształtowanej na gruncie modelu RNR struktury centralnych czynników ryzyka (*central eight*), wśród których tylko jedna cecha (kryminalna przeszłość) ma charakter czynnika statycznego⁹.

W założeniach ministerialnych zaklasyfikowanie osób dozorowanych do grup ryzyka ma na celu: poprawę bezpieczeństwa publicznego przez obniżeniu poziomu powrotności do przestępstwa osób poddanych oddziaływaniom kuratorskiej służby sądowej, dostosowanie rodzaju i intensywności oddziaływań kuratorów do rozpoznanych czynników ryzyka, wyeliminowanie prowadzenia trudnych dozorów przez kuratorów społecznych, wprowadzenie czytelnych i obiektywnych kryteriów podziału spraw według stopnia trudności (tzw. grup ryzyka), usprawnienie procedur pracy z dozorowanym z uwzględnieniem odpowiedniej częstotliwości i zalecanych terminów. Zaklasyfikowanie osób dozorowanych do sprofilowanych grup ryzyka recydywy, ma ułatwić kuratorowi zarządzanie usługami oraz umożliwić dostosowanie sposobu zarządzania dozorami do standardów zawartych w europejskich regułach probacyjnych¹⁰. Niestety kuratorzy sądowi przy klasyfikowaniu dozorowanych do grup ryzyka nie zostali wyposażeni w rzetelne narzędzia pomiarowe. Klasyfikacja

⁸ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 13 czerwca 2016 r. w sprawie sposobu i trybu wykonywania czynności przez kuratorów sądowych w sprawach karnych wykonawczych (Dz.U. 2016, poz. 969).

⁹ M. Sztuka, *Szacowanie ryzyka w pracy kuratora Polskie rozwiązania i ich odpowiedniki w rozwiniętych systemach zachodnich*, w: M. Konopczyński, Ł. Kwadrans, K. Stasiak, *Polska kuratela sądowa na przelomie wieków nadzieje, oczekiwania, dylematy*, redakcja naukowa, Impuls, Kraków 2016, s. 80–91.

¹⁰ B. Stańdo-Kawecka, *op. cit.*, s. 11–39.

nie opiera się na sprawdzonych technikach prognostycznych. Kurator orzeka o przypisaniu dozorowanego do grupy ryzyka na podstawie dowolnie wyróżnionych przez ustawodawcę czynników ryzyka. Wyznaczona rozporządzeniem procedura w zakresie doboru czynników (przesłanek klasyfikacji) nie odwołuje się do uzasadnień teoretycznych ani dowodów empirycznych¹¹.

W przeprowadzonych i opisanych w dalszej części artykułu badaniach własnych do oceny czynników ryzyka i zasobów ochronnych skazanych pozostających pod dozorem kuratorów sądowych zostanie zastosowany „Arkusz Oceny Ryzyka Wystąpienia Zachowań Przemocowych u Młodzieży – SAVRY” (*Structured Assessment of Violence Risk in Youth*), którego autorami są: R. Borum, P. Bartel, A. Forth¹². „SAVRY” w warunkach polskich był wykorzystywany do badania nieletnich skierowanych do zakładowych instytucji resocjalizacyjnych. Okazało się, że badani nieletni ogólnie charakteryzowali się wysokim nasileniem historycznych oraz indywidualnych czynników ryzyka, a także niemal całkowitym brakiem czynników ochronnych¹³. W dalszej części zostaną zaprezentowane wyniki badań przeprowadzone przez autora artykułu „Arkuszem SAVRY” obrazujące poziom i cechy nasilenia czynników ryzyka i zasobów ochronnych w grupie osób skazanych, dozorowanych przez kuratorów sądowych dla dorosłych na tle nieletnich nadzorowanych przez kuratorów rodzinnych.

Zamierzenia poznawcze

Przedmiotem badań własnych będzie próba rozpoznaniu i analizy cech czynników ryzyka wystąpienia przemocy w funkcjonowaniu skazanych pozostających pod dozorem kuratorów sądowych. Dodatkowo postanowiono sprawdzić, czy rozpoznane czynniki ryzyka i zasoby ochronne

¹¹ M. Sztuka, *op. cit.*, s. 80–91.

¹² J.K. Gierowski, *Czynniki ryzyka i opiniowanie przemocy u adolescentów*, „Farmakoterapia w psychiatrii i neurologii” 2005, t. 21, z. 2, Zakład Psychologii Lekarskiej Katedry Psychiatrii CM UJ, Instytut Ekspertyz Sądowych w Krakowie; A. Barczykowska, S. Dzierżyńska-Breś, M. Muskała, *Systemy oddziaływań resocjalizacyjnych Anglii i Stanów Zjednoczonych Ameryki*, Poznań 2015, s. 70.

¹³ J.K. Gierowski, A. Haś, *Konfiguracja czynników ryzyka, wybrane cechy osobowości i funkcjonowanie nieletnich w zakładzie poprawczym*, w: J.M. Stanik, *Problemy profilaktyki oraz interwencji społecznej i prawnej wobec zjawisk paraprzestępczych i przestępczych*, Warszawa 2007, s. 189–207.

różnicują osoby dozorowane na tle nieletnich nadzorowanych przez kuratorów rodzinnych. Należy oczekiwać, że osoby skazane pozostające pod dozorem kuratorów sądowych będą się charakteryzować odmienną konfiguracją czynników ryzyka i zasobów ochronnych z uwagi na dotychczasową biografię przestępczą (proces kryminogenezy) i zaawansowany poziom wykolejenia społecznego.

W zaprojektowanych badaniach zamierzano uzyskać odpowiedzi na następujące pytania szczegółowe:

1. Jakie są cechy historycznych, społecznych i indywidualnych czynników ryzyka wystąpienia zachowań przemocowych w grupie podopiecznych kuratorów sądowych?
2. Jakie są cechy czynników chroniących przed ryzykiem zachowań przemocowych w grupie podopiecznych kuratorów sądowych?
3. Jakie są typy niedostosowania społecznego badanych podopiecznych kuratorów sądowych?
4. Czy i jakie są różnice w poziomie czynników ryzyka zachowań przemocowych i zasobów ochronnych w grupie skazanych dozorowanych przez kuratorów sądowych na tle nieletnich pozostających pod nadzorem kuratorów rodzinnych?

Z uwagi na brak badań poświęconych analizie czynników ryzyka wystąpienia przemocy w grupie skazanych dozorowanych przez kuratorów dla dorosłych na tle nieletnich, pozostających pod nadzorem kuratorów rodzinnych, w odpowiedzi na pytanie czwarte nie sformułowano hipotezy roboczej. Uzyskany materiał empiryczny będzie podstawą do określenia poziomu rozpoznawanych czynników ryzyka i zasobów ochronnych w porównywanych grupach podopiecznych kuratorów sądowych.

Do analizy czynników ryzyka i zasobów ochronnych podopiecznych kuratorów sądowych zastosowano „Arkusze Oceny Ryzyka Wystąpienia Zachowań Przemocowych u Młodzieży – SAVRY”. Za pomocą „SAVRY” można rozpoznać cztery kategorie danych wśród których wyróżniono 24 wskaźniki ryzyka oraz 6 wskaźników ochronnych (zapobiegawczych). Każdy wskaźnik zawarty w „SAVRY” jest oceniany w skali 3-stopniowej: nasilenie objawów określa się jako niskie (ocena 0), umiarkowane (ocena 1) lub wysokie (ocena 2). Przyjmuje się, że im wyższe wyniki uzyska osoba badana w grupie wskaźników ryzyka, tym większe jest prawdopodobieństwo, że w przyszłości ujawni ona zachowania o charakterze przemocy. Wśród wskaźników ryzyka wystąpienia zachowań z użyciem przemocy wyróżnia się: 10 czynników historycznych (maks. ocena to 20 pkt), 6 czynników

społecznych (maks. 12 pkt), 8 czynników indywidualnych (maks. 16 pkt) oraz 6 czynników ochronnych, które oceniane są w skali 2-stopniowej, gdzie 1 pkt oznacza jego występowanie, a 0 pkt oznacza brak wskaźnika ochronnego (maks. 12 pkt). Do zakodowania wyników w „SAVRY” wykorzystano informacje uzyskane od kuratorów sądowych na temat 42 osób dozorowanych i równolicznej grupy nieletnich nadzorowanych przez kuratorów rodzinnych. W badanej grupie osób dozorowanych znajdowali się skazani zaklasyfikowani do grupy obniżonego ryzyka (31%), grupy podstawowej (36%) oraz grupy podwyższonego ryzyka (33%) przestępczości powrotnej. Osoby dozorowane legitymowały się głównie wykształceniem zawodowym (38%) i średnim (24%). W badanej grupie 19% skazanych ukończyło szkołę podstawową, a tylko dwóch dozorowanych zdobyło wykształcenie wyższe (5%). Analizując stan cywilny badanych osób można zauważyć, że aż 60% skazanych to kawalerowie, a tylko 19% to osoby żonate. Ponadto 67% osób dozorowanych objętych badaniami zamieszkuje w dużych miastach (powyżej 50 tys. mieszkańców), a tylko co piąty skazany mieszka w środowisku wiejskim (21%). Analizując długość orzeczonego środka probacyjnego można stwierdzić, że większość skazanych miała orzeczony dozór do 3 lat (62%). W przypadku co trzeciej z badanych osób okres dozoru wynosił do 5 lat (33%), a tylko dwie osoby miały być dozorowane w okresie powyżej 9 lat (5%). W grupie osób dozorowanych dominowały przestępstwa popełnione z użyciem agresji i przemocy (40%), a także przestępstwa przeciwko rodzinie (21%) oraz przestępstwa pospolite (36%) i związane z posiadaniem środków odurzających (17%). Na podstawie zebranych opinii można stwierdzić, że co drugi z badanych popełnił przestępstwo indywidualnie, bez udziału osób trzecich (52%). Z analizy biografii przestępczej osób dozorowanych wynika, że w opisywanej grupie dominowali skazani, którzy byli notowani jeden (38%) lub dwa i więcej razy (38%). Ponadto co trzecia skazana osoba miała przed orzeczeniem dozoru wyrok w zawieszeniu (31%) lub orzeczoną karę ograniczenia wolności (9%) oraz wyrok z bezwzględną karą pozbawienia wolności w wysokości do 3 lat (9%). Tylko jedna osoba dozorowana w okresie nieletniości przebywała w zakładzie poprawczym (2%).

Natomiast w badanej grupie nieletnich chłopców pozostających pod nadzorem kuratorów rodzinnych dominowały osoby w przedziale wieku od 16 do 17 lat. Przeciętna wieku wynosiła 16,5 roku. Wszyscy nieletni byli uczniami szkół gimnazjalnych. W opisywanej grupie najwięcej było uczniów pierwszych klas gimnazjum (48%). Średnia długość wykonywa-

nego nadzoru wynosiła 18 miesięcy. Opisywani nieletni charakteryzowali się zaburzeniami w zachowaniu (57%), niedojrzałą osobowością (57%), zmianami nastroju (33%), objawami nerwicowymi (24%), zachowaniami suicydalnymi (21%) oraz zaburzeniami osobowości (16%). W obszarze inicjacji toksycznej palenie papierosów dotyczyło aż 74% nieletnich, częsty kontakt z alkoholem stwierdzono w podgrupie 43%, a zażywanie narkotyków odnotowano u 12% badanych chłopców. W zakresie innych symptomów demoralizacji zaobserwowano występowanie: agresji werbalnej (43%), agresji fizycznej (26%), systematyczne uchylanie się od obowiązku szkolnego (26%), przynależność do grup chuligańskich (25%), akty wandalizmu (21%), włóczęgostwo (10%) oraz nierząd (7%). Opisywani podopieczni kuratorów sądowych dopuścili się kradzieży, włamań i rozbojów. Pierwszy czyn karalny z reguły miał miejsce przed 15. rokiem życia. W okresie małoletniości (przed 13. rokiem życia) czyny zabronione prawem miały miejsce u co piątego z badanych.

Interpretacja uzyskanych wyników badań

Za pomocą „Arkusza SAVRY” można opisać 24 czynniki ryzyka oraz 6 wskaźników ochronnych, które składają się na cztery grupy danych: a) historyczne czynniki ryzyka (obejmują zachowania o charakterze przemocy doświadczanej w przeszłości – 10 kategorii); b) społeczne czynniki ryzyka (zawierające opis relacji interpersonalnych, kontaktów z rodziną i rówieśnikami – 6 kategorii); c) indywidualne czynniki ryzyka (służące do rozpoznania postaw i funkcjonowania jednostki w aspektach psychologicznych oraz behawioralnych – 8 kategorii); d) wspierające (ochronne) czynniki łagodzące negatywne działanie czynników ryzyka – (6 kategorii). W czasie kodowania wyników do „Arkusza SAVRY” czynniki ryzyka oceniane są na skali trzystopniowej: (nasilenie niskie – 0 pkt; umiarkowane – 1 pkt; wysokie – 2 pkt). Natomiast czynniki ochronne oceniane są na skali dychotomicznej: (nie występują – 0 pkt; występują – 1 pkt). W tabeli poniżej zestawiono wyniki obrazujące historyczne czynniki ryzyka w grupie osób dozorowanych (D) oraz nieletnich nadzorowanych przez kuratorów rodzinnych (N).

Tabela 1. Historyczne czynniki ryzyka w grupie osób dozorowanych na tle nieletnich nadzorowanych przez kuratorów sądowych

Czynniki		Niski		Przeciętny		Wysoki		Istotność różnic
		N1	%	N2	%	N1	%	
Występujące w przeszłości zachowania o charakterze przemocy	D	18	43	13	31	11	26	df=2 chi=5,90 p<0,05
	N	8	19	21	50	13	31	
Występujące w przeszłości zachowania przestępcze bez użycia przemocy	D	22	52	12	29	8	19	df=2 4,29 p<0,11
	N	14	33	21	50	7	17	
Wczesne pojawienie się aktów przemocy	D	27	64	7	17	8	19	df=2 chi=5,76 p<0,05
	N	16	38	12	29	14	33	
Zakończone z niepowodzeniem próby nadzoru czy interwencji	D	33	78	7	17	2	5	df=2 chi=18,08 p<0,001
	N	14	33	17	41	11	26	
Samouszkodzenia i próby samobójcze	D	32	76	8	19	2	5	df=2 chi=0,73 p<0,69
	N	30	71	8	19	4	10	
Obserwowanie przemocy w domu	D	22	52	9	22	11	26	df=2 chi=15,93 p<0,001
	N	11	26	27	64	4	10	
Celowe zadawanie bólu fizycznego i zaniedbywanie w dzieciństwie przez opiekunów	D	30	72	6	14	6	14	df=2 chi=8,59 p<0,01
	N	21	50	18	43	3	7	
Przestępczość rodziców/opiekunów	D	28	67	6	14	8	19	df=2 chi=10,37 p<0,01
	N	20	48	19	45	3	7	
Zaburzenia ciągłości więzi z opiekunem	D	24	57	6	14	12	29	df=2 chi=7,52 p<0,02
	N	15	35	17	41	10	24	
Trudności szkolne	D	16	38	19	45	7	17	df=2 chi=14,62 p<0,001
	N	2	5	25	60	15	35	

Źródło: Badania własne.

Z danych zawartych w tabeli wynika, że w grupie osób dozorowanych w zakresie zachowań o charakterze przemocy doświadczanej w przeszłości dominowały: zaburzenia ciągłości więzi z opiekunem (29%), obserwowanie przemocy w domu (26%) oraz zachowania o charakterze przemocy (26%). Wymienione cechy wskazują brak ciągłości wpływu osób znaczących wychowawczo i cechy dysfunkcjonalności środowiska rodzinnego osób dozorowanych. Natomiast w grupie nieletnich wysokie wyniki w zakresie opisywanych historycznych czynników ryzyka kuratorzy odnotowali doświadczanie: trudności szkolnych (35%) oraz wczesnego pojawienia się aktów przemocy (33%).

Z dokonanej oceny istotności różnic w rozkładzie odpowiedzi wynika, że osoby dozorowane były istotnie statystycznie mniej zagrożone przeszłymi czynnikami ryzyka na tle nieletnich nadzorowanych przez kuratorów sądowych przede wszystkim w zakresie: obserwowania przemocy w domu ($p < 0,001$); trudności szkolnych ($p < 0,001$); doświadczania bólu fizycznego i zaniedbywanie w dzieciństwie przez opiekunów ($p < 0,01$) oraz występowania przestępczości rodziców/opiekunów ($p < 0,01$).

Następnie dokonano oceny ogólnego poziomu nasilenia historycznych czynników ryzyka w opisywanych grupach podopiecznych kuratorów sądowych. Uzyskane wyniki zestawiono w tabeli poniżej.

Tabela 2. Ogólny poziom historycznych czynników ryzyka w grupie osób dozorowanych na tle nieletnich podopiecznych kuratorów rodzinnych

Poziom	Osoby dozorowane (n=42)		Nieletni (n=42)		Istotność różnic
	N	N	N	%	
wysoki (13–20 pkt)	7	17	8	19	df=2 chi=9,82 p<0,01
umiarkowany (8–12 pkt)	6	14	18	43	
niski (0–7 pkt)	29	69	16	38	

Źródło: Badania własne.

Z zaprezentowanych informacji wynika, że w grupie osób dozorowanych dominował niski poziom nasilenia historycznych czynników ryzyka (69%). Natomiast w grupie nieletnich najwięcej podopiecznych kurato-

rów rodzinnych doświadczało umiarkowanego nasilenia przeszłych czynników ryzyka o charakterze doświadczanej przemocy (43%). Dokonana analiza istotności statystycznej różnic w rozkładach wyników potwierdza wcześniejsze ustalenia wskazujące, że osoby dozorowane były istotnie mniej zagrożone historycznymi czynnikami ryzyka na tle podopiecznych kuratorów rodzinnych ($p < 0,01$).

W dalszej części analizy materiału empirycznego zostaną zaprezentowane wyniki obrazujące społeczne czynniki ryzyka w porównywanych grupach podopiecznych kuratorów sądowych. Uzyskane informacje zestawiono w tabeli poniżej.

Tabela 3. Społeczne czynniki ryzyka w grupie osób dozorowanych na tle nieletnich nadzorowanych przez kuratorów sądowych

Czynniki		Niski		Przeciętny		Wysoki		Istotność różnic
		N1	%	N2	%	N1	%	
Kontakty z rówieśniczą grupą przestępczą	D	19	45	18	43	5	12	df=2 chi=7,23 p<0,03
	N	9	21	20	48	13	31	
Odrzucenie przez grupę rówieśniczą	D	31	74	8	19	3	7	df=2 chi=1,15 p<0,56
	N	28	67	12	28	2	5	
Wydarzenia stresujące i słabe mechanizmy radzenia sobie	D	16	38	20	48	6	14	df=2 chi=8,70 p<0,01
	N	5	12	24	57	13	31	
Niekonsekwentne oddziaływanie wychowawcze rodziców	D	18	43	10	24	14	33	df=2 chi=36,28 p<0,001
	N	1	2	37	88	4	10	
Brak wsparcia społecznego (osobistego)	D	18	43	16	38	8	19	df=2 chi=5,67 p<0,06
	N	8	19	24	57	10	24	
Przebywanie w społeczności przejawiającej cechy patologii	D	14	33	16	38	12	29	df=2 chi=3,16 p<0,21
	N	7	17	19	45	16	38	

Źródło: Badania własne.

W grupie osób dozorowanych kuratorzy sądowi wysoki poziom społecznych czynników ryzyka zaobserwowali przede wszystkim w zakresie: niekonsekwentnych oddziaływań wychowawczych rodziców (33%) oraz przebywania w społeczności przejawiającej cechy patologii (29%). Natomiast nieletni nadzorowani przez kuratorów rodzinnych doświadczali przede wszystkim wysokiego poziomu zagrożenia społecznymi czynnikami ryzyka wynikającymi z: kontaktu z rówieśniczą grupą przestępczą (31%) i przebywania w społeczności przejawiającej cechy patologii (38%).

Z rozkładu informacji zaprezentowanych w tabeli w zakresie społecznych czynników ryzyka wynika, że grupa osób dozorowanych doświadczała istotnie niższego poziomu zagrożenia, w porównaniu z grupą nieletnich, w zakresie wydarzeń stresujących i słabych mechanizmów radzenia sobie ($p < 0,01$) oraz niekonsekwentnych oddziaływań wychowawczych rodziców ($p < 0,001$), a także kontaktu z rówieśniczą grupą przestępczą ($p < 0,03$). Okazało się, że osoby dozorowane wychowywały się w bardziej korzystnym rodzinnym środowisku wychowawczym oraz utrzymywały kontakty z funkcjonalną grupą odniesienia.

Następnie dokonano oceny ogólnego poziomu nasilenia społecznych czynników ryzyka w opisywanych grupach podopiecznych kuratorów sądowych. Uzyskane wyniki zestawiono w tabeli poniżej.

Tabela 4. Ogólny poziom społecznych czynników ryzyka w grupie osób dozorowanych na tle nieletnich nadzorowanych przez kuratorów sądowych

Poziom	Osoby dozorowane (n=42)		Nieletni (n=42)		Istotność różnic
	N	%	N	%	
wysoki (8–12 pkt)	8	19	13	31	df=2 chi=5,28 p<0,07
umiarkowany (5–7 pkt)	14	33	19	45	
niski (0–4 pkt)	20	48	10	24	

Źródło: Badania własne.

Zestawione w tabeli dane empiryczne potwierdzają wcześniejsze ustalenia. Osoby dozorowane doświadczały niskiego poziomu społecznych czynników ryzyka wystąpienia w przyszłości zachowań o charakterze

przemocy (48%). Natomiast w grupie podopiecznych kuratorów rodzinnych dominował umiarkowany poziom nasilenia opisywanych czynników ryzyka. Jednak co trzeci z badanych nieletnich zetknął się z wysokim poziomem nasilenia społecznych czynników ryzyka (31%). Z dokonanej analizy statystycznej rozkładu nasilenia społecznych czynników ryzyka wynika, że różnice nie osiągnęły poziomu istotności statystycznej ($p < 0,07$).

W dalszej części analizy materiału empirycznego zostaną zaprezentowane wyniki obrazujące indywidualne czynniki ryzyka w porównywanych grupach podopiecznych kuratorów sądowych. Uzyskane informacje zestawiono w tabeli poniżej.

Tabela 5. Indywidualne czynniki ryzyka zaobserwowane w grupie osób dozorowanych na tle nieletnich nadzorowanych przez kuratorów sądowych

Czynniki		Niski		Przeciętny		Wysoki		Istotność różnic
		N1	%	N2	%	N1	%	
Negatywne postawy (akceptowanie przemocy jako metody rozwiązywania problemów)	D	19	45	13	31	10	24	df=2 chi=10,09 p<0,01
	N	6	14	17	41	19	45	
Skłonność do podejmowania ryzyka / zachowania impulsywne	D	20	48	14	33	8	19	df=2 chi=10,29 p<0,01
	N	8	19	14	33	20	48	
Problemy z nadużywaniem alkoholu, narkotyków	D	21	50	15	36	6	14	df=2 chi=6,23 p<0,04
	N	10	24	22	52	10	24	
Problemy w radzeniu sobie ze złością (problemy z ujawnianiem gniewu, irytacji)	D	22	52	12	29	8	19	df=2 chi=10,17 p<0,01
	N	8	19	20	48	14	33	
Niski poziom empatii i brak wyrzutów sumienia	D	26	62	15	36	1	2	df=2 chi=19,94 p<0,001
	N	9	22	19	45	14	33	
Deficyty uwagi, trudności wynikające z nadpobudliwości (ADHD)	D	33	78	7	17	2	5	df=2 chi=6,53 p<0,04
	N	22	52	14	33	6	14	

Słaba motywacja do poddania się oddziaływaniom reedukacyjno-leczniczym	D	26	62	13	31	3	7	df=2 chi=8,49 p<0,01
	N	13	31	21	50	8	19	
Małe zaangażowanie i zainteresowanie nauką szkolną	D	26	62	11	26	5	12	df=2 chi=31,35 p<0,001
	N	2	5	23	55	17	40	

Źródło: Badania własne.

Z danych zestawionych w tabeli wynika, że w zakresie wysokiego poziomu nasilenia indywidualnych czynników ryzyka w grupie osób dozorowanych dominowały: akceptowanie przemocy jako metody rozwiązywania problemów (24%) oraz skłonność do zachowań impulsywnych (19%) i problemy w radzeniu sobie ze złością (19%). Natomiast grupa nieletnich na poziomie wysokim manifestowała takie zachowania mogące skutkować możliwością wystąpienia przemocy, jak: skłonność do zachowań impulsywnych (48%), akceptowanie przemocy jako metody rozwiązywania problemów (45%), a także małe zaangażowanie i zainteresowanie nauką szkolną (40%). Z dokonanych wyliczeń statystycznych wynika, że osoby dozorowane były istotnie mniej zagrożone indywidualnymi czynnikami ryzyka.

W dalszej części analizy zebranego materiału empirycznego dokonano oceny ogólnego poziomu nasilenia indywidualnych czynników ryzyka w opisywanych grupach podopiecznych kuratorów sądowych. Uzyskane wyniki zestawiono w tabeli poniżej.

Tabela 6. Ogólny poziom indywidualnych czynników ryzyka w grupie osób dozorowanych na tle nieletnich

Poziom	Osoby dozorowane (n=42)		Nieletni (n=42)		Istotność różnic
	N1	%	N2	%	
wysoki (10–16 pkt)	7	17	21	50	df=2 chi=13,15 p<0,001
umiarkowany (7–9 pkt)	5	12	7	17	
niski (0–6 pkt)	30	71	14	33	

Źródło: Badania własne.

Z zestawionych w tabeli informacji wynika, że badane osoby dozоровane doświadczały niskiego poziomu indywidualnych czynników ryzyka (71%). Tylko pojedyncze osoby doświadczały wysokiego poziomu opisywanych czynników ryzyka (17%). Natomiast w grupie podopiecznych kuratorów rodzinnych dominował wysoki poziom indywidualnych czynników ryzyka (50%). Tylko co trzeci z badanych nieletnich doświadczał niskiego poziomu analizowanych czynników ryzyka (33%). Zaobserwowane różnice są istotne statystycznie ($p < 0,001$). W ten sposób wykazano, że osoby skazane pozostające pod dozorem kuratorów dla dorosłych doświadczały istotnie mniej zagrożeń wynikających z opisywanych indywidualnych czynników ryzyka zachowań przemocowych.

Tabela 7. Zasoby ochronne zaobserwowane w grupie osób dozоровanych na tle nieletnich nadzorowanych przez kuratorów sądowych

Czynniki		Nie występują		Występują		Istotność różnic
		N1	%	N1	%	
Zachowania prospołeczne	D	13	31	29	69	df=2 chi=5,85 p<0,02
	N	24	57	18	43	
Silne wsparcie społeczne	D	28	67	14	33	df=2 chi=1,75 p<0,18
	N	22	52	20	48	
Silne więzi uczuciowe	D	22	52	20	48	df=2 chi=0,19 p<0,66
	N	20	48	22	52	
Pozytywna postawa wobec oddziaływań reedukacyjnych i autorytetów	D	9	21	33	79	df=2 chi=12,65 p<0,001
	N	25	60	17	40	
Silna motywacja do osiągnięć szkolnych	D	24	57	18	43	df=2 chi=4,42 p<0,04
	N	33	79	9	21	
„Elastyczna” osobowość, ponadprzeciętna inteligencja, osobowościowe i temperamentalne cechy dojrzałości i „elastyczności”	D	33	79	9	21	df=2 chi=3,50 p<0,06
	N	39	93	3	7	

Źródło: Badania własne.

Następnie poddano analizie cechy i poziom nasilenia zasobów ochronnych w opisywanych grupach podopiecznych kuratorów sądowych. Uzyskane wyniki zestawiono w tabeli 7.

W grupie badanych osób dozorowanych, spośród analizowanych zasobów ochronnych kuratorzy najczęściej obserwowali występowanie: pozytywnej postawy wobec oddziaływań reedukacyjnych i autorytetów (79%) oraz zachowania prospołeczne (69%). W opisywanej grupie najrzadziej odnotowywano manifestowanie cech świadczących o: elastycznej osobowości (21%). Tymczasem w grupie badanych podopiecznych kuratorów rodzinnych, najczęściej obserwowano: silne więzi uczuciowe (52%) oraz silne wsparcie społeczne (48%). W opisywanej grupie nieletnich najrzadziej odnotowywano czynniki ochronne w postaci: elastycznej osobowości (7%) oraz silnej motywacji do osiągnięć szkolnych (21%).

Z dokonanej oceny statystycznej różnic w rozkładach analizowanych cech wynika, że w grupie osób dozorowanych istotnie częściej obserwowano występowanie zasobów ochronnych na tle nieletnich nadzorowanych przez kuratorów rodzinnych.

W dalszej części analizy zebranego materiału empirycznego dokonano oceny ogólnego poziomu nasilenia zasobów ochronnych w opisywanych grupach podopiecznych kuratorów sądowych. Uzyskane wyniki zestawiono w tabeli poniżej.

Tabela 8. Poziom zasobów ochronnych w grupie osób dozorowanych na tle nieletnich nadzorowanych przez kuratorów sądowych

Poziom	Osoby dozorowane (n=42)		Nieletni (n=42)		Istotność różnic
	N1	%	N2	%	
wysoki (4–6 pkt)	14	33	9	21	df=2 chi=10,23 p<0,01
umiarkowany (2–3 pkt)	20	48	11	27	
niski (0–1 pkt)	8	19	22	52	

Źródło: Badania własne.

Z danych zestawionych w tabeli wynika, że w grupie osób dozorowanych dominował umiarkowany (48%) i wysoki (33%) poziom czynników wspierających. Natomiast w grupie nieletnich, najczęściej występował ni-

ski (52%) poziom czynników ochronnych. Wykazane różnice są istotne statystycznie ($p < 0,01$).

W ten sposób można stwierdzić, że kuratorzy sądowi dla dorosłych pracują z osobami skazanymi, u których istotnie częściej, na tle nieletnich, można zaobserwować występowanie zasobów ochronnych, których rozwijanie i stymulowanie może ułatwiać skuteczne oddziaływania resocjalizacyjne skutkujące prospołecznymi postawami osób skazanych i uwewnętrznianie powinności moralnych ułatwiających reintegrację społeczną w warunkach wolności dozorowanej.

W ostatniej części analizy zgromadzonego materiału empirycznego dokonano oceny ogólnych wyników obrazujących poziom czynników ryzyka i zasobów ochronnych w porównywanych grupach podopiecznych kuratorów sądowych. Do oceny istotności statystycznej różnic zastosowano Test Manna-Whitneya. Uzyskane informacje zestawiono w tabeli poniżej.

Tabela 9. Poziom czynników ryzyka i zasobów ochronnych osób dozorowanych na tle nieletnich nadzorowanych przez kuratorów sądowych

Obszary	Osoby dozorowane		Nieletni		M1-M2
	M1	sd1	M2	Sd2	
Historyczne czynniki ryzyka	5,79	5,13	8,40	4,20	-2,61**
Spoleczne czynniki ryzyka	4,38	3,89	6,00	2,35	-1,62**
Indywidualne czynniki ryzyka	4,43	3,89	8,71	3,98	-4,28***
Zasoby ochronne	2,93	1,84	2,12	1,58	0,81*

Uwaga: *** – $p < 0,001$; ** – $p < 0,01$; * – $p < 0,05$

Źródło: Badania własne.

Na podstawie informacji zestawionych w tabeli można stwierdzić, że osoby dozorowane na tle nieletnich charakteryzują się istotnie niższym poziomem czynników ryzyka we wszystkich analizowanych obszarach: historycznych ($p < 0,01$), społecznych ($p < 0,01$) i indywidualnych ($p < 0,001$). Ponadto okazało się, że w grupie osób skazanych odnotowano istotnie statystycznie wyższy poziom czynników wspierających (ochronnych) ($p < 0,05$). Ogólnie kuratorzy sądowi dla dorosłych pracują z osobami skazanymi, u których

występuje mniejsze zagrożenie wystąpienia zachowań przemocowych w porównaniu z badanymi podopiecznymi kuratorów rodzinnych. Wykazano także, że osoby dozorowane charakteryzują się zróżnicowaną konfiguracją czynników ryzyka i zasobów ochronnych, co wymusza na kuratorach indywidualne dostosowywanie do profilu podopiecznego bezpośrednich oddziaływań metodycznych oraz środków korekcyjno-kompensacyjnych.

Na podstawie badań z wykorzystaniem „Arkusza SAVRY” i zastosowaniem analizy czynnikowej udało się wyodrębnić określone typy niedostosowania społecznego charakterystyczne dla osób skonfliktowanych z prawem. Uwzględniając określone natężenie i konfigurację czynników ryzyka oraz zasobów ochronnych, J. Gierowski wyróżnił: syndrom „totalnego niedostosowania” – charakteryzujący się największym nasileniem wszystkich grup czynników ryzyka: historycznych, społecznych i indywidualnych oraz bardzo niskim nasileniem czynników ochronnych; syndrom z „zaburzeniami osobowościowymi” – z najniższym nasileniem czynników historycznych i społecznych oraz średnim natężeniem czynników indywidualnych i bardzo wysokim poziomem czynników ochronnych oraz syndrom niedostosowania o charakterze „socjopatycznym”, do którego zaklasyfikowano osoby z uwagi na średnie natężenie czynników historycznych i społecznych oraz bardzo niskie nasilenie czynników indywidualnych i ochronnych¹⁴.

W tabeli 10 zestawiono rozkład wyników obrazujących typy niedostosowania społecznego w porównywanych grupach podopiecznych kuratorów sądowych.

Okazało się, że tylko pojedyncze osoby dozorowane przez kuratorów sądowych dla dorosłych można zaliczyć do grupy totalnie niedostosowanych. Wśród skazanych tylko 12% charakteryzowało się najwyższym poziomem czynników ryzyka w obszarze historycznym i indywidualnym, a 10% w zespole czynników społecznych, a ponadto w przypadku 19% stwierdzono niski poziom czynników ochronnych. Rozkłady wyników w grupie podopiecznych kuratorów rodzinnych są zbliżone, z nieznaczną przewagą wysokich wyników w zakresie czynników indywidualnych (26%) oraz znacznie wyższą podgrupą charakteryzującą się niskim poziomem zasobów ochronnych (52%). Uwidocznione różnice nie osiągnęły poziomu istotności statystycznej ($p < 0,67$).

¹⁴ J.K. Gierowski, A. Haś, *Konfiguracja czynników ryzyka, wybrane cechy osobowości i funkcjonowanie nieletnich w zakładzie poprawczym*, w: J.M. Stanik, *Problemy profilaktyki oraz interwencji społecznej i prawnej wobec zjawisk paraprzestępczych i przestępczych*, Warszawa 2007, s. 189–207.

Tabela 10. Typ niedostosowania społecznego osób dozorowanych na tle nieletnich nadzorowanych przez kuratorów sądowych

Typ	Osoby dozorowane (n=42)		Nieletni (n=42)		Istotność różnic
	N1	%	N2	%	
Totalne niedostosowanie					
wysoki poziom czynników historycznych (14–20 pkt)	5	12	6	14	df=3 chi=1,56 p<0,67
wysoki poziom czynników społecznych (9–12 pkt)	4	10	6	14	
wysoki poziom czynników indywidualnych (12–16 pkt)	5	12	11	26	
niski poziom czynników ochronnych (0–1 pkt)	8	19	22	52	
Zaburzenia osobowości					
niskie natężenie czynników historycznych (0–6 pkt)	27	64	12	29	df=3 chi=16,11 p<0,001
niskie natężenie czynników społecznych (0–3 pkt)	20	48	5	12	
umiarkowane natężenie czynników indywidualnych (5–11 pkt)	12	29	24	57	
wysoki poziom zasobów ochronnych (4–6 pkt)	14	33	9	21	
Typ socjopatyczny					
umiarkowane natężeniu wpływów historycznych (7–13 pkt)	9	21	24	57	df=2 chi=14,51 p<0,001
umiarkowane natężeniu wpływów społecznych (4–8 pkt)	15	36	31	74	
niski poziom wpływów indywidualnych (0–4 pkt)	25	60	12	29	
niski poziom wpływów ochronnych (0–1 pkt)	7	17	21	50	

Źródło: Badania własne.

Ogólnie na podstawie wyników „Arkusza SAVRY” w opisywanych grupach podopiecznych kuratorów sądowych tylko nieliczne osoby można zaklasyfikować do syndromu totalnego niedostosowania.

Analizując typ niedostosowania w obszarze zaburzeń osobowości można zauważyć, że 64% osób dozorowanych charakteryzowało się najniższym natężeniem historycznych czynników ryzyka: prawie co drugi z podopiecznych kuratorów dla dorosłych doświadczał niskiego poziomu społecznych czynników ryzyka (48%), a co trzeci skazany charakteryzował się umiarkowanym natężeniem indywidualnych czynników ryzyka (29%) oraz wysokim poziomem zasobów wspierających (33%). Natomiast grupa podopiecznych kuratorów rodzinnych w zakresie opisywanego syndromu charakteryzowała się umiarkowanym natężeniem czynników indywidualnych (57%) i niskim natężeniem historycznych czynników ryzyka (29%), tylko nieliczni nieletni doświadczali niskiego natężenia społecznych czynników ryzyka (12%) oraz ujawniali wysoki poziom zasobów ochronnych (21%). Opisane różnice okazały się istotne statystycznie ($p < 0,001$). Ponadto osoby dozorowane na tle nieletnich istotnie częściej doświadczały niskiego zagrożenia w zakresie historycznych i społecznych czynników ryzyka oraz znacznie częściej dysponowały zasobami ochronnymi. Nieletni podopieczni kuratorów rodzinnych rozwijali się w gorszych warunkach środowiskowo-wychowawczych, negatywnie funkcjonowali w relacjach społecznych, za co była prawdopodobnie odpowiedzialna ich nieprawidłowa osobowość.

W obrazie niedostosowania społecznego o typie socjopatycznym stwierdzono, że aż 60% dozorowanych charakteryzowało się niskim poziomem indywidualnych czynników ryzyka i średnim natężeniu ryzykownych wpływów społecznych (36%). Ponadto w opisywanej grupie skazanych tylko nieliczne osoby były obarczone umiarkowanym natężeniem historycznych czynników ryzyka (21%) oraz niskim poziomem wpływów czynników wspierających (17%).

Tymczasem w grupie podopiecznych kuratorów rodzinnych w zakresie opisywanego syndromu dominowało umiarkowane natężenie negatywnych wpływów społecznych (74%) oraz historycznych (57%). W opisywanej grupie niski poziom ryzykownych wpływów indywidualnych rozpoznano u 29% nieletnich. Ponadto należy zauważyć, że co drugi z opisywanych podopiecznych charakteryzował się niskim poziomem czynników ochronnych. Ogólnie nieletni z tej podgrupy źle funkcjonowali społecznie z uwagi na niekorzystne warunki rozwojowo-środowiskowe i niskie

nasilenie zasobów ochronnych oraz brak możliwości uzyskania wsparcia społecznego.

Dokonano oceny statystycznej rozkładów odpowiedzi w porównywalnych grupach. Okazało się, że różnice są w wysokim stopniu istotne statystycznie ($p < 0,001$). Osoby dozorowane pozostające pod kontrolą kuratorów dla dorosłych istotnie rzadziej obarczone były socjopatycznym typem niedostosowania rozpoznany na podstawie „Arkusza diagnostycznego SAVRY”. To w pracy z nieletnimi sprawcami czynów karalnych sądowni kuratorzy rodzinni będą zmuszeni do podejmowania oddziaływań opartych na redukcji lęku podopiecznych przed ludźmi, konieczności wszczęcia potrzeby respektowania autorytetów oraz wzbudzenia autorefleksji. W pracy z podopiecznym o cechach socjopatycznych kurator musi wykazać się dokładną empatyczną kontrolą z dużą dozą wyrozumiałości, ale też autentycznego i zintegrowanego oddziaływania, skoncentrowanego na zrealizowaniu podstawowych celów wynikających z orzeczonego dozoru.

Podsumowanie wyników badań

Ocena poziomu ryzyka recydywy sprawcy wyznacza poziom intensywności interwencji korekcyjnych służb kuratorskich. Zgodnie z tym modelem, programy korekcyjne powinny być przede wszystkim adresowane do tych skazanych, u których występuje wiele obszarów problemowych korelujących z przestępczością powrotną (na dozorowanych z grupy średniego i wysokiego ryzyka). Natomiast w pracy z osobą dozorowaną, u której rozpoznano określone zasoby indywidualne i społeczne wystarczające do samodzielnego rozwiązania problemów i samokontroli, kurator powinien unikać nadmiernej presji i dozoru podobnego do tej, jaką wywiera w pracy z podopiecznymi wysokiego ryzyka, gdyż to może skutkować wzrostem nasilenia symptomów asocjalności. W metodzie zarządzania ryzykiem skuteczność programowanych oddziaływań służb kuratorskich uzależniona jest od cech odbiorcy wpływu, nasilenia czynników kryminogennych, od sytuacji w jakiej aktualnie znajduje się podopieczny. W metodyce opartej na metodzie zarządzania ryzykiem wyjściowym zadaniem kuratorów jest zbieranie informacji o czynnikach ryzyka powrotności do przestępstwa, a następnie profilowanie osób dozorowanych do grup zróżnicowanych pod względem nasilenia czynników ryzyka. Zaklasyfikowanie osób dozorowanych do sprofilowanych grup ryzyka recydywy ma ułatwić ku-

ratorowi programowanie indywidualnych oddziaływań wychowawczych w środowisku otwartym.

Niestety kuratorzy sądowi przy klasyfikowaniu osób nadzorowanych do grup ryzyka nie zostali wyposażeni w rzetelne narzędzia pomiarowe. Mając to na uwadze, w badaniach własnych do oceny czynników ryzyka i zasobów ochronnych skazanych pozostających pod dozorem kuratorów sądowych zastosowano „Arkusze SAVRY”, który służy do rozpoznawania ryzyka wystąpienia aktów przemocy w funkcjonowaniu podopiecznych. Ponadto zastosowana technika umożliwia rozpoznanie cech i poziomu nasilenia historycznych, społecznych i indywidualnych czynników ryzyka oraz zasobów ochronnych, a także zaklasyfikowanie podopiecznych do zróżnicowanych typów niedostosowania społecznego.

Na podstawie syntetycznej analizy zebranego materiału empirycznego można stwierdzić, że zastosowany „Arkusze SAVRY” doskonale różnicuje cechy i poziom ryzyka oraz zasoby ochronne badanych podopiecznych sądowych kuratorów dla dorosłych oraz nieletnich pozostających pod dozorem sądowych kuratorów rodzinnych. W grupie osób dozorowanych w zakresie zachowań o charakterze przemocy doświadczanej w przeszłości dominowały czynniki świadczące o braku ciągłości wpływu osób znaczących wychowawczo. Ponadto osoby dozorowane były istotnie statystycznie mniej zagrożone historycznymi czynnikami ryzyka na tle nieletnich nadzorowanych przez kuratorów sądowych ($p < 0,01$). Podopieczni kuratorów dla dorosłych wychowywali się w bardziej korzystnym środowisku rodzinnym. Osoby dozorowane doświadczały niskiego poziomu społecznych czynników ryzyka wystąpienia w przyszłości zachowań o charakterze przemocy. Wysoki poziom społecznych czynników ryzyka dotyczył przede wszystkim braku konsekwencji w oddziaływaniach wychowawczych rodziców. W zakresie indywidualnych czynników ryzyka w grupie skazanych kuratorzy dostrzegali akceptowanie przemocy jako metody rozwiązywania problemów, skłonność do zachowań impulsywnych oraz problemy w radzeniu sobie ze złością. Jednak na tle nieletnich sprawców czynów karalnych osoby dozorowane były istotnie mniej zagrożone indywidualnymi czynnikami ryzyka ($p < 0,001$). Z dokonanej analizy czynników wspierających wynika, że kuratorzy w zachowaniu osób dozorowanych obserwowali pozytywne postawy wobec oddziaływań reedukacyjnych i osób znaczących wychowawczo oraz zachowania prospołeczne. Ogólnie kuratorzy sądowi dla dorosłych pracują z osobami skazanymi, u których istotnie częściej, na tle nieletnich, obserwowano występowanie

zasobów ochronnych ($p < 0,01$). Na podstawie zebranego materiału empirycznego wykazano, że osoby dozorowane na tle nieletnich charakteryzują się istotnie niższym poziomem czynników ryzyka we wszystkich analizowanych obszarach: historycznych ($p < 0,01$), społecznych ($p < 0,01$) i indywidualnych ($p < 0,001$). Ponadto w grupie osób dozorowanych odnotowano istotnie statystycznie wyższy poziom czynników wspierających ($p < 0,05$). Tylko pojedyncze osoby dozorowane przez kuratorów sądowych dla dorosłych można zaliczyć do grupy totalnie niedostosowanych. Jednak na tych skazanych kuratorzy muszą zwrócić szczególną uwagę, ponieważ będą oni stwarzać znaczne problemy w skutecznym eliminowaniu symptomów asocjalności. Opisywani podopieczni charakteryzują się szczególną skłonnością do zachowań ryzykownych o charakterze przemocy z rozpoznanymi brakami w zakresie empatii i wrażliwości sumienia. Umiejętne rozpoznanie przez kuratorów stwierdzonych u skazanych zagrożeń umożliwi zaplanowanie skutecznej interwencji, nawiązanie współpracy z instytucjami o charakterze profilaktyczno-terapeutycznym i interwencyjnym. Natomiast badani podopieczni kuratorów rodzinnych to nieletni zróżnicowani pod względem typów niedostosowania społecznego rozpoznanych na podstawie zakodowanych przez kuratorów sądowych wyników „SAVRY”. W opisywanej grupie nieletnich można rozpoznać osoby z niskim poziomem ryzyka wystąpienia w przyszłości zachowań o charakterze przemocowym.

Na podstawie zebranych informacji wykazano, że więcej niż co trzeci podopieczny nadzorowany przez kuratora charakteryzuje się niskim poziomem historycznych i indywidualnych czynników ryzyka, a co czwarty z nadzorowanych funkcjonuje w środowisku o niskim zagrożeniu społecznymi czynnikami ryzyka. W stosunku do tej podgrupy, oddziaływania kuratorów muszą być mniej punitywne. Zdecydowanie bardziej łagodne, permissywne, oparte na współdziałaniu oraz empatycznej życzliwości. Nadmierna ingerencja kuratorów w funkcjonowanie tych podopiecznych może przyczynić się do stygmatyzacji i nasilenia symptomów demoralizacji. Kuratorzy sądowi muszą zwrócić szczególną uwagę ujawnione cechy dysfunkcjonalności środowiska rodzinnego podopiecznych, a zwłaszcza na zaburzenia w ciągłości więzi nieletnich z rodzicami lub opiekunami, obserwowanie przemocy w domu rodzinnym, zaniedbywanie opiekuńczo-wychowawcze, na które wychowankowie kuratorów reagowali zachowaniami autodestrukcyjnymi. Ponadto podopieczni kuratorów sądowych napotykają na istotne problemy związane z funkcjonowaniem w grupie ró-

wieśniczej. Spotykają się z odtrąceniem oraz izolacją z uwagi na orzeczony środek sądowy lub są podatni na negatywny wpływ destrukcyjnych grup młodzieżowych. Rozpoznane czynniki ryzyka mogą być łagodzone przez działanie zasobów ochronnych, wspierających funkcjonowanie nieletnich w środowisku. Niestety w opisywanej grupie u co drugiego z podopiecznych kuratorów rozpoznano niski poziom czynników wspierających. Tylko nieliczni z opisywanych nieletnich charakteryzują się silną motywacją do osiągnięć szkolnych oraz zasobami w zakresie inteligencji, dojrzałości czy elastycznej osobowości. Brak czynników ochronnych, przy nasilonym u co drugiego z podopiecznych wysokim poziomie indywidualnych czynników ryzyka, stwarza przed kuratorami duże wyzwania w zakresie motywowania podopiecznych do podejmowania prospołecznych zachowań i wywiązywania się z roli ucznia, co nie będzie łatwe z uwagi na manifestowany przez nieletnich negatywne postawy wobec obowiązków szkolnych. Zastosowany w badaniach „Arkusze Oceny Ryzyka Wystąpienia Zachowań Przemocowych – SAVRY” dostarcza kuratorowi istotnych informacji na temat funkcjonowania podopiecznych. Zaobserwowane w przeszłości i analizowane na bieżąco czynniki ryzyka i zasoby ochronne umożliwiają kuratorom profilowanie osób dozorowanych ze względu na typ niedostosowania społecznego i dostosowywanie programowanych oddziaływań do indywidualnych potrzeb podopiecznych.

Bibliografia

Literatura

Ambrozik W., *Postępowanie probacyjne z perspektywy pedagogiki resocjalizacyjnej*, „Probacja” 2009, nr 1.

Andrews D.A., Bonta J.L., Hoge R.D., *Classification for effective rehabilitation. Rediscovering psychology*, „Criminal Justice and Behavior” 1990, vol. 17, s. 19–51.

Andrews D.A., Bonta J.L., *The Psychology of Criminal Conduct*, New Providence 2010.

Bałandynowicz A., *Probacja. Wychowanie do wolności*, Grodzisk Mazowiecki 1996.

Barczykowska A., Dzierżyńska-Breś S., Muskała M., *Systemy oddziaływań resocjalizacyjnych Anglii i Stanów Zjednoczonych Ameryki*, Poznań 2015.

Barczykowska A., Dzierżyńska-Breś S., *Profilaktyka oparta na wynikach badań naukowych* (evidence based practice), „Resocjalizacja Polska” 2013, nr 4.

Davis C., Bahr S., Ward C., *The process of offender reintegration: Perceptions of what helps prisoners reenter society*, „Criminology and Criminal Justice” 2012, vol. 13 (4), s. 446–469.

Gierowski J.K., *Czynniki ryzyka i opiniowanie przemyca u adolescentów*, „Farmakoterapia w psychiatrii i neurologii” 2005, t. 21, z. 2, Zakład Psychologii Lekarskiej Katedry Psychiatrii CM UJ, Instytut Ekspertyz Sądowych w Krakowie.

Gierowski J.K., Haś A., *Konfiguracja czynników ryzyka, wybrane cechy osobowości i funkcjonowanie nieletnich w zakładzie poprawczym*, w: *Problemy profilaktyki oraz interwencji społecznej i prawnej wobec zjawisk paraprzestępczych i przestępczych*, red. J.M. Stanik, Warszawa 2007.

Muskała M., *Służba kuratorska w Anglii i Walii*, „Probacja” 2015, nr 1.

Ostrihanska Z., *Diagnoza w pracy kuratora sądowego*, w: *Zarys metodyki pracy kuratora sądowego*, red. T. Jedynak, K. Stasiak, Warszawa 2008.

Stańdo-Kawecka B., *Ruch „What works” i „Nowa Resocjalizacja” – nowa perspektywa w polityce karnej*, w: *Węzłowe problemy prawa karnego*, red. V. Kornarska-Wrzosek, J. Lachowski, J. Wójcikiewicz, Warszawa 2010.

Stańdo-Kawecka B., *Wybrane problemy profesjonalizacji organów probacyjnych i klasyfikacji sprawców oddanych pod dozór do grup ryzyka*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego”, Tom XXXIII, no. 3617, Wrocław 2014.

Sztuka M., *Efektywność oddziaływań w zorientowanym korekcyjnie modelu instytucji penitencjarnej. Doświadczenia amerykańskie*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2007, z. 1.

Sztuka M., *Szacowanie ryzyka w pracy kuratora Polskie rozwiązania i ich odpowiedniki w rozwiniętych systemach zachodnich*, w: M. Konopczyński, Ł. Kwadrans, K. Stasiak, *Polska kuratela sądowa na przelocie wieków nadzieje, oczekiwania, dylematy*, redakcja naukowa, Impuls, Kraków 2016.

Ward D., Scott J., Lacey M., *Probation: Working for Justice*, Oxford University 2002.

Węgliński A., Kuziora G., *W poszukiwaniu wychowującej kurateli sądowej*, Lublin 2016.

Węgliński A., *Mikrosystemy wychowawcze w zakładach poprawczych*, w: *Raport o stanie wdrażania reformy resocjalizacji w zakładach poprawczych*, Warszawa 1997.

Węgliński A., *Profilowanie zakładowych instytucji dla nieletnich z uwzględnieniem metody zarządzania przypadkiem*, w: *Resocjalizacja instytucjonalna nieletnich – stan obecny i perspektywy rozwoju*, red. M. Heine, A. Karłyk-Ćwik, Wrocław 2017.

Wójcik D., *Stosowanie w postępowaniu karnym narzędzi diagnostyczno-prognostycznych służących oszacowaniu ryzyka powrotności do przestępstwa*, „Prawo w Działaniu. Sprawy Karne” 2013, t. 16.

Akty prawne

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 13 czerwca 2016 r. w sprawie sposobu i trybu wykonywania czynności przez kuratorów sądowych w sprawach karnych wykonawczych (Dz.U. 2016, poz. 969).

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 26 lutego 2013 r. w sprawie sposobu wykonywania obowiązków i uprawnień przez kuratorów sądowych w sprawach karnych wykonawczych (Dz.U. 2013, poz. 335).

Beata Bury¹

**OBOWIĄZEK PRACY SKAZANYCH
– ZARYS PROBLEMATYKI**

**OBLIGATION OF WORK FOR CONVICTS
– AN OUTLINE OF THE ISSUES**

Otrzymano: 23.07.2019 Zaakceptowano: 19.02.2020 Opublikowano: 17.03.2020

DOI: 10.5604/01.3001.0013.9034

Artykuł Oryginalny

Źródło finansowania – badania własne

Streszczenie

Przedmiotem rozważań w niniejszym artykule będą zagadnienia związane z zatrudnianiem skazanych, przy założeniu, że praca osób pozbawionych wolności jest pożądana społecznie i jest istotnym środkiem ich re-educacji. Podjęta problematyka nie należy do nowych w teorii prawa oraz na gruncie innych dziedzin nauki. Autorka podejmuje próbę zaprezentowania statusu skazanego jako osoby wykonującej pracę w ramach różnych podstaw, tj. zarówno stosunku administracyjnoprawnego (skierowania do pracy), jak i cywilnoprawnego (umowa o pracę i umowy cywilnoprawne), prezentując w ogólnym zarysie związane z tym prawa oraz obowiązki zarówno administracji zakładu karnego, jak i osadzonego.

Słowa kluczowe: skazany, praca, skierowanie do pracy, zatrudnianie

¹ Dr Beata Bury, Sąd Rejonowy w Rzeszowie, autor do korespondencji: Beata Bury, e-mail: bbury13@wp.pl, ORCID: 0000-0002-7437-1117.

Abstract

The subject of considerations in this article will be issues related to the employment of convicts, assuming that work of persons deprived of liberty is socially desirable and constitutes an important means of their re-education. The issues raised are not new to the theory of law and other fields of science. The author attempts to present the status of the convicted person as a person who performs work on various grounds, i.e. both administrative relations (work referral) and civil relations (employment contract and civil law contracts), presenting in general outline the related rights and obligations for the penitentiary institution and the prisoner.

Key words: convicted, work, work referral, employment

Korzystanie z zasobów pracy skazanych jest jednym z najbardziej liczących się środków reedukacji osób odbywających karę pozbawienia wolności. Praca ta ma z pewnością szereg wartości związanych z kształtowaniem obowiązku pracy w ogóle, nauką zawodu czy zapewnieniem rozwoju sił fizycznych i umysłowych. Wśród podstawowych środków oddziaływania na skazanych przepisy prawa nie bez powodu na pierwszym miejscu wymieniają pracę, stanowiąc, że ma ona sprzyjać zdobywaniu odpowiednich kwalifikacji zawodowych. Wykonywanie pracy przez skazanych odpowiada również oczekiwaniom społecznym, co polega na powszechnym aprobowaniu, a niekiedy wręcz pożądaniu przez społeczeństwo takiej formy aktywności. Z punktu widzenia przyszłej readaptacji społecznej osób pozbawionych wolności należy pozytywnie ustosunkować się do każdego rodzaju wykonywanej przez nich pracy.

Wprowadzenie

Na wstępie rozważań należy podkreślić, że działania podejmowane przez Skarb Państwa względem osadzonego należą do działań władczych. Pozbawienie wolności powoduje, że Skarb Państwa przejmuje prawo do regulowania warunków życiowych osadzonego, co rodzi pewne następstwa. Z prawem kształtowania w sposób władczy sytuacji osadzonego wiąże się nierozdzielnie obowiązek zapewnienia przez zakład karny odpowied-

nich, wymaganych przepisami, warunków odbywania kary pozbawienia wolności. Naruszenie powyższego prawa skazanego może skutkować odpowiedzialnością cywilną Skarbu Państwa, o której mowa w art. 417 § 1 Kodeksu cywilnego², jak również odpowiedzialnością dyscyplinarną lub karną poszczególnych osób – odpowiedzialnych po stronie administracji zakładu karnego za naruszenie tego prawa (art. 231 Kodeksu karnego³). Powyższe należy postrzegać przez pryzmat dyrektywy, że nakładane na skazanego obowiązki, wynikające zwłaszcza ze źródeł pozaustawowych, nie mogą służyć innym celom, w szczególności represyjnym, stanowiąc *quasi* dodatkowe ukaranie. Reguła ta ma również swoje normatywne uzasadnienie w zasadzie humanitaryzmu i poszanowania godności ludzkiej skazanego oraz zakazie stosowania nieludzkiego albo poniżającego traktowania (art. 4 § 1 Kodeksu karnego wykonawczego⁴).

Zatrudnienie realizuje cele postępowania karnego (art. 1 ust. 2 ustawy z 28 sierpnia 1997 r. o zatrudnianiu osób pozbawionych wolności⁵), a podejmowane w nim decyzje podlegają kontroli sądu przewidzianej w art. 7 k.k.w.⁶, również w zakresie sporu o wysokość wynagrodzenia wypłaconego skazanemu w związku z jego zatrudnieniem w ramach odbywania kary. Wśród aktów prawnych rangi międzynarodowej należy wskazać w tym względzie Konwencję nr 105 o zniesieniu pracy przymusowej, przyjętej w Genewie 25 czerwca 1957 r. przez Konferencję Ogólną Międzynarodowej Organizacji Pracy⁷. Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności⁸, z kolei, wskazuje w art. 4 ust. 3 lit. a), iż pojęcie „praca przymusowa lub obowiązkowa” nie obejmuje żadnej pracy, jakiej

² Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks Cywilny (Dz.U. 2019, poz. 1145 t.j.) – zwana dalej k.c.

³ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz.U. 2019, poz. 1950 t.j.) – zwana dalej k.k.

⁴ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. 2019, poz. 676 t.j.) – zwana dalej k.k.w.

⁵ Ustawa z dnia 28 sierpnia 1997 r. o zatrudnianiu osób pozbawionych wolności (Dz.U. 2017, poz. 2151 t.j.).

⁶ Zob. także § 2 ust. 1 pkt 9 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z 26 sierpnia 2003 r. w sprawie sposobu, zakresu i trybu sprawowania nadzoru penitencjarnego (Dz.U. 2003 nr 152, poz. 1496).

⁷ Konwencja o Zniesieniu Pracy Przymusowej, przyjęta w Genewie 25 czerwca 1957 r. przez Konferencję Ogólną Międzynarodowej Organizacji Pracy z dnia 25 czerwca 1957 r. (Dz.U. 1959 nr 39, poz. 240).

⁸ Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z dnia 4 listopada 1950 r. (Dz.U. 1993 nr 61, poz. 284).

wymaga się zwykle w ramach wykonywania kary pozbawienia wolności orzeczonej zgodnie z postanowieniami art. 5 niniejszej Konwencji lub w okresie warunkowego zwolnienia. Problematyka pracy skazanych znalazła również odzwierciedlenie w prawie unijnym. Do przestrzegania praw skazanych odnosi się uchwała w sprawie przestrzegania praw człowieka w Unii Europejskiej z 1995 r., która zawiera postulat, aby we wszystkich zakładach karnych były przestrzegane Europejskie Reguły Więziennicze, zawarte w dokumencie Rady Europy R (87) 3 – pkt 67⁹. Jak wskazał Europejski Trybunał Praw Człowieka w wyroku z 18 czerwca 1971 r.¹⁰, praca więźniów traktowana jest jako element procesu resocjalizacji i nie powinna być stosowana jako kara. Z kolei, w postanowieniu z 8 kwietnia 2008 r.¹¹ Sąd Okręgowy w Tarnowie wskazał, że skierowanie do skazanego propozycji wykonywania odpłatnie pracy sprzątającego teren zakładu karnego w czasie odbywania w nim kary pozbawienia wolności nie narusza art. 4 pkt 2 Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności.

Szczegółowe zasady zatrudniania skazanych w prawie polskim określono w ustawie z 28 sierpnia 1997 r. o zatrudnianiu osób pozbawionych wolności oraz w rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości z 9 lutego 2004 r. w sprawie szczegółowych zasad zatrudniania skazanych¹². Kwestię zatrudnienia określają również, a nawet przede wszystkim, art. 121–124 k.k.w.

Wykonywanie pracy jako obowiązek skazanego

Z art. 121 § 1 k.k.w. wynika, że skazanemu zapewnia się w miarę możliwości świadczenie pracy. Zgodnie zaś z art. 116 § 1 pkt 4–5 k.k.w., skazany ma obowiązek m.in. wykonywania pracy, jeżeli przepisy szczególne, także wynikające z prawa międzynarodowego, nie przewidują zwolnienia od tego obowiązku, oraz wykonywania prac, o których mowa

⁹ Szerzej P. Jaki, *Zatrudnienie skazanych w Polsce na tle porównawczym. Zagadnienia wybrane*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2017, nr 95, s. 81–84.

¹⁰ Połączone sprawy 2832/66; 2835/66; 2899/66 *De Wilde, Ooms i Versyp v. Belgia* – w tzw. sprawie włóczegostwa.

¹¹ III Kow 1460/07, Lex nr 1713134.

¹² Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie szczegółowych zasad zatrudniania skazanych (Dz.U. 2018, poz. 1887 t.j.) – zwane dalej Rozporządzeniem z 2004 r. Zob. także C.P. Kłak, *Zatrudnienie skazanych w wybranych państwach europejskich. Analiza porównawcza*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2017, nr 95, s. 100 i n.

w art. 123a § 1 k.k.w. oraz dbałości o mienie zakładu karnego oraz instytucji lub podmiotu gospodarczego, w którym jest zatrudniony.

W przeciwieństwie do unormowania zawartego w art. 48 pkt 3 k.k.w. z 1969 r.¹³, skazany odbywający karę pozbawienia wolności nie ma prawa do zatrudnienia (pracy), tj. roszczenia o to zatrudnienie. Obecny Kodeks zawiera dyrektywę obligującą administrację zakładu karnego do zapewnienia skazanemu możliwości świadczenia pracy, licząc się jednak z realiami w zakresie realizacji zatrudnienia skazanych. Ustawodawca łągodzi zatem tę dyrektywę, stanowiąc, że skazanemu zapewnia się świadczenie pracy w „miarę możliwości”. Trybunał Konstytucyjny w wyroku z 13 grudnia 2004 r.¹⁴ uznał, iż „nie ulega wątpliwości, że dla skazanych praca nadal pozostaje jednym z podstawowych obowiązków, w cieniu którego pozostaje ich prawo do pracy”. Powołana regulacja nie powinna jednak budzić większych zastrzeżeń, skoro prawo do pracy, także w warunkach wolnościowych, nie jest prawem powszechnym, o czym przesądza treść art. 65 Konstytucji RP z 2 kwietnia 1997 r.¹⁵ oraz art. 10 k.p.¹⁶. Wykonywanie pracy jest zatem obowiązkiem skazanego, a obowiązek ten to forma nakazu w rozumieniu art. 142 § 1 k.k.w. Ujęcie tego problemu w regulacjach prawnych innych krajów jest zróżnicowane. Sygnalizując jedynie to zagadnienie, należy wskazać, że w większości krajów europejskich, istnieje obowiązek wykonywania zatrudnienia przez skazanych. I tak, w prawie brytyjskim dotyczy to pracy użytecznej, od której skazany może być zwolniony wyłącznie na podstawie zaświadczenia lekarskiego, a odmowa pracy jest traktowana jako wykroczenie dyscyplinarne (ustawa z 1952 r. *Prisons Act*). Analogiczne uregulowanie występuje w czeskim systemie penitencjarnym. W porządku prawnym Grecji skazani mogą wykonywać pracę za swoją zgodą, a skazani w systemie litewskim nie są zobowiązani do świadczenia pracy¹⁷. W prawie francuskim skazany może żądać, aby zaproponowano mu pracę, jednakże system ten nie zna możliwości zatrudnienia w ramach umowy o pracę ani zatrudnienia nieodpłatnego¹⁸.

¹³ Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. Kodeks Karny Wykonawczy (Dz.U. 1969 nr 13, poz. 98 z późn. zm.).

¹⁴ K 20/04, OTK-A 2004, nr 11, poz. 115.

¹⁵ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. 1997 nr 78, poz. 483).

¹⁶ Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. Kodeks Pracy (Dz.U. 2019, poz. 1040 t.j.) – zwana dalej k.p.

¹⁷ Szerzej P. Jaki, *op. cit.*, s. 90 i n.

¹⁸ Szerzej C.P. Kłak, *op. cit.*, s. 105 i n.

Także w Portugalii, Słowacji i na Węgrzech nie wprowadzono obowiązku świadczenia pracy przez osadzonych. Z kolei w prawie hiszpańskim, praca osadzonych jest traktowana zarówno jako obowiązek, jak i prawo.

Powracając do krajowego porządku prawnego, należy podkreślić, że ponieważ praca wykonywana na podstawie skierowania stanowi element publicznoprawnego stosunku wykonania kary (art. 116 § 1 pkt 4 k.k.w.), skazany ma obowiązek jej wykonywania (z zastrzeżeniem art. 107 k.k.w.) bez możliwości nieakceptowania warunków zatrudnienia ustalonych w umowie dyrektora zakładu karnego z podmiotem zatrudniającym oraz sprzeciwienia się skierowaniu do pracy (poza zatrudnieniem przy pracach szkodliwych dla zdrowia – art. 122 § 1 zdanie drugie k.k.w.) – pod rygorem odpowiedzialności dyscyplinarnej (art. 142 § 1 k.k.w.).

Z obowiązku wykonywania pracy są zwolnione niektóre kategorie skazanych, względnie świadczenie tej pracy podlega specyficznym obostrzeniom.

Szczególne regulacje obejmuje tzw. więźniów sumienia. Zgodnie z art. 107 k.k.w., skazani za przestępstwo popełnione z motywacji politycznej, religijnej lub przekonań ideowych (poza skazanymi za przestępstwa popełnione z użyciem przemocy), czyli tzw. więźniowie sumienia, odbywają karę w oddzieleniu od skazanych za inne przestępstwa; mają prawo do korzystania z własnej odzieży, bielizny i obuwia oraz nie podlegają obowiązkowi pracy (uprzywilejowany status więźniów sumienia). Zwolnienie od obowiązku pracy nie obejmuje w tym względzie prac porządkowych w obrębie zakładu karnego. Niepodleganie obowiązkowi pracy, jako uprawnienie więźnia sumienia, rozumieć należy w ten sposób, że jeżeli wyrazi on wolę wykonywania pracy, wówczas administracja zakładu karnego zapewnia mu, w miarę możliwości, świadczenie pracy (art. 121 § 1 k.k.w.).

Jeszcze inny status posiadają skazani „niebezpieczni”. Względny bezpieczeństwa, jako regulaminowa dyrektywa kierowania skazanego do pracy, dotyczą przede wszystkim skazanego stwarzającego poważne zagrożenie społeczne albo poważne zagrożenie dla bezpieczeństwa zakładu (art. 88a § 2 k.k.w.) oraz skazanego na karę dożywotniego pozbawienia wolności. Wymienieni wyżej skazani, nazywani niebezpiecznymi, mogą pracować tylko w oddziale, w którym są osadzeni (art. 88b pkt 3 k.k.w.), a skazani na karę dożywotniego pozbawienia wolności, odbywający karę w zakładzie karnym typu zamkniętego, mogą wykonywać prace wyłącznie na terenie zakładu karnego (art. 121 § 10 k.k.w.).

Poza ustawowymi zwolnieniami, z wykonywania pracy można zwolnić skazanego kształtującego się lub z innych ważnych powodów. Przepis

art. 121 § 7 k.k.w. nie określa „innych ważnych powodów” stanowiących podstawę tego zwolnienia. Można przyjąć, chociaż nie będzie to wykładania wyczerpująca, że powodami tymi są przyczyny usprawiedliwiające niewykonywanie przez skazanego pracy, do których przepis § 32 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z 2004 r. zalicza: 1) chorobę; 2) udział w czynnościach procesowych; 3) korzystanie z przepustki, zezwolenia na widzenie bez dozoru, poza obrębem zakładu karnego, zezwolenia na opuszczenie zakładu karnego; 4) inne przyczyny związane z funkcjonowaniem zakładu. Katalog tych okoliczności jest otwarty i każdorazowo powinien podlegać ocenie administracji zakładu karnego.

Nieuzasadniona odmowa wykonywania pracy jest wykroczeniem i pociąga za sobą odpowiedzialność dyscyplinarną skazanego. Konsekwencje naruszenia wskazanego obowiązku przewiduje również art. 120 k.k.w. (odpowiedzialność materialna za szkodę), natomiast konsekwencje cywilnoprawne skazany ponosi na zasadach ogólnych (na podstawie przepisów Kodeksu cywilnego). Dodatkowo, zgodnie z § 8 pkt 3 Rozporządzenia z 2004 r., podmiot zatrudniający skazanego jest obowiązany informować zakład karny o przypadkach negatywnego zachowania skazanego, co może zrodzić dalsze konsekwencje o charakterze sankcyjnym i dyscyplinującym (np. obniżenie przypadającej skazanemu części wynagrodzenia za pracę, nie więcej niż o 25%, na okres do 3 miesięcy (art. 143 § 1 pkt 7 k.k.w.)).

Podmiot zatrudniający, na rzecz którego wykonywana jest praca w oparciu o umowę o zatrudnianie odpłatne skazanych, nie posiada legitymacji biernej w sprawach o roszczenia skazanego wynikające z wykonywania przez niego zatrudnienia na warunkach pracy nakładczej na podstawie skierowania przez dyrektora zakładu karnego. Kwestie te należą do wyłącznej kompetencji dyrektora zakładu karnego, a ich rozstrzygnięcie następuje w drodze decyzji z zakresu prawa karnego wykonawczego, podlegających zaskarżeniu w trybie przewidzianym w przepisach Kodeksu karnego wykonawczego¹⁹.

¹⁹ Podobne stanowisko zajął Sąd Apelacyjny w Krakowie w postanowieniu z dnia 26 maja 2009 r., II AKZw 293/09, „Krakowskie Zeszyty Sądowe” 2009, nr 5, poz. 41 oraz nr 5, poz. 47.

Status skazanego jako zatrudnionego

Sytuacja skazanego z punktu widzenia zatrudnienia jest dość specyficzna. Zgodnie z art. 102 pkt 4 k.k.w., skazany ma prawo do otrzymywania związanego z zatrudnieniem wynagrodzenia oraz do ubezpieczenia społecznego w zakresie przewidzianym w odrębnych przepisach, a także pomocy w uzyskiwaniu świadczeń inwalidzkich (związanych z niezdolnością do pracy).

W stosunku do skazanych pracujących, w zakresie nieuregulowanym k.k.w., stosuje się przepisy prawa pracy (art. 121 § 8 k.k.w.)²⁰. W stosunku do skazanych zatrudnionych na podstawie skierowania do pracy nie stosuje się przepisów prawa pracy, z wyjątkiem przepisów dotyczących czasu pracy oraz bezpieczeństwa i higieny pracy (art. 121 § 9 k.k.w.).

Z powyższych regulacji wynika, że w zakresie zatrudnienia skazanego zasięg przepisów prawa pracy jest ograniczony, gdyż przepisy tej gałęzi prawa mają zastosowanie w pełnym zakresie jedynie do czasu pracy oraz bezpieczeństwa i higieny pracy (art. 304 § 1 k.p.). Chodzi zatem o przepisy składające się na ochronę pracy, a w szczególności realizujące prawo skazanego do ochrony zdrowia i życia oraz czasu prywatnego, w tym prawo do wypoczynku. Kodeks karny wykonawczy w szczególności wyłącza podstawową zasadę prawa pracy, jaką jest zasada swobody umów. Wprawdzie skazany może podjąć zatrudnienie na podstawie umowy o pracę, ale może to uczynić za zgodą i na warunkach określonych przez dyrektora zakładu karnego (art. 121 § 2 k.k.w.). Potwierdza to założenie, że nie dochodzi tutaj do nawiązania stosunku pracy.

Skazanego instruuje się o sposobie wykonywania przydzielonej pracy, szkoli w zakresie przepisów bezpieczeństwa i higieny pracy, przepisów przeciwpożarowych oraz obsługi maszyn i urządzeń, a także zapoznaje z podstawowymi zasadami i normami pracy oraz zasadami wynagradzania za pracę. Skazany jest obowiązany pracować sumiennie i wydajnie, przestrzegać dyscypliny i regulaminu pracy, przepisów porządkowych, przeciwpożarowych oraz bezpieczeństwa i higieny pracy, a także dbać o porządek w miejscu pracy, jak również o stan obsługiwanych maszyn i urządzeń (art. 122a k.k.w.). Powyższa regulacja, choć odnosi się do osób pozbawionych wolności, jest wzorowana na treści odpowiednich przepisów Kodeksu pracy, w tym art. 100 oraz art. 211 i n. k.p.

²⁰ Zob. wyrok SN z 8 marca 2013 r., II PK 192/12, OSNP 2013, nr 23–24, poz. 279.

Podstawy zatrudnienia skazanych oraz udział administracji zakładu karnego w ich zatrudnianiu

Zgodnie z art. 121 § 2 k.k.w., skazanego:

- zatrudnia się na podstawie skierowania do pracy albo
- umożliwia się mu wykonywanie pracy zarobkowej w ramach umowy o pracę, umowy zlecenia, umowy o dzieło, umowy o pracę nakładczą lub na innej podstawie prawnej.

Powołany przepis jednoznacznie odróżnia zatem zatrudnienie skazanego na podstawie administracyjnego aktu skierowania do pracy oraz na innych podstawach prawnych (umowa o odpłatne lub nieodpłatne zatrudnienie – pracownicze lub cywilnoprawne). Zróżnicowanie form zatrudnienia skazanych stanowi wyjście naprzeciw wymogom i oczekiwaniom rynku pracy i gospodarki rynkowej. Taki zabieg ustawodawczy należy ocenić pozytywnie, zwłaszcza, że również w realiach współczesnego rynku pracy oraz różnorodności życia społeczno-gospodarczego występuje tendencja do korzystania z coraz szerszego katalogu form zatrudniania, o różnym stopniu podporządkowania pracodawcom (dającym pracę), czyli również niepracowniczego. Nie ulega wątpliwości, że odejście od tradycyjnej formuły, tj. nawiązywania stosunku pracy w rozumieniu art. 22 § 1 k.p., patrząc z perspektywy podmiotów zatrudniających, ułatwia zatrudnianie. Z pozycji wykonawcy pracy taka różnorodność form zatrudnienia powoduje naturalne dążenie do wypełniania świadczenia pracy w ramach formy, która z jego punktu widzenia jest najkorzystniejsza. Tym wymaganiom musi sprostać porządek prawny, który w odpowiedzi powinien zaoferować odpowiednie formy prawne, tj. zróżnicowane stosownie do zgłaszanych potrzeb. Jednocześnie zachodzi konieczność zagwarantowania wszystkim zatrudnionym, niezależnie od prawnej formy świadczenia pracy, ochrony ich statusu socjalnego, gwarantującej usprawiedliwiony społecznie minimalny standard uprawnień. Forma prawna zatrudnienia nie determinuje jednak, co do zasady, sposobu organizacji wykonania pracy ani też aspekt organizacyjno-techniczny nie rozstrzyga o prawnej podstawie zatrudnienia²¹. Warto jednak wskazać, że o ile wybór formy zatrudnienia pomiędzy prawnopracowniczą a cywilnoprawnymi jest zdeterminowany poprzez *essentialia negotii* umowy, o tyle

²¹ M. Włodarczyk, *Glosa do wyroku SN z 8 marca 2013 r., II PK 192/12*, „Orzecznictwo Sądów Polskich” 2014, nr 11, poz. 108.

względem umowy o zatrudnienie odpłatne skazanych ustawodawca nie sformułował normy prawnej, która wskazywałyby na to, w jakich sytuacjach należy zatrudnić osobę skazaną w oparciu o tę formę zatrudnienia. Może to nasuwać przypuszczenie o zbyt częstym wykorzystywaniu tej formuły zatrudnienia i pozbawianiu tym samym pracobiorców uprawnień wynikających ze sfery prawa pracy.

Skierowanie do pracy stanowi jednostronną czynność prawną dyrektora zakładu karnego, realizowaną w formie decyzji, zaskarżalnej w trybie art. 7 § 1 k.k.w., nie mającą charakteru cywilnoprawnego, nie będącą również decyzją administracyjną w rozumieniu Kodeksu postępowania administracyjnego²². Wobec braku regulacji prawnej dotyczącej treści skierowania do pracy, dopuszczalne jest posiłkowe stosowanie art. 29 § 1 k.p. *per analogiam*. Jednocześnie stosunek prawny między skazanym a podmiotem, do którego go skierowano, nie jest stosunkiem pracy, albowiem nie spełnia wymogów dobrowolności nawiązania i akceptowania przez pracownika istotnych składników stosunku prawnego oraz formalnej równorzędności stron²³, choć jednocześnie pojawiają się elementy właściwe stosunkowi pracy jak podporządkowanie „pracownika” oraz wykonywanie pracy w wyznaczonym miejscu i czasie. Skazany nie może się przy tym sprzeciwić skierowaniu go do pracy, bo ma obowiązek wykonywania pracy. Praca wykonywana na tej podstawie odbywa się w ramach publicznoprawnego stosunku wykonywania kary, a nie w ramach stosunku pracy, wiążąc skazanego z państwem reprezentowanym przez administrację zakładu karnego²⁴; jest „wtopiona” w stosunek wykonania kary łączącej skazanego z administracją zakładu karnego i wykonywana na warunkach określonych w umowie prawa cywilnego łączącej dyrektora zakładu karnego z podmiotem zatrudniającym. M. Włodar-

²² Ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. Kodeks postępowania administracyjnego (Dz.U. 2020, poz. 256 t.j.). Zob. także A. Gozdowski, *Wybrane aspekty zatrudnienia skazanych*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2000, nr 27, s. 30 oraz O. Stanowska, *Zatrudnienie skazanych pozbawionych wolności na podstawie skierowania do pracy*, „Roczniki Administracji i Prawa” 2014, nr XIV, t. 1, s. 218 i n.

²³ Zob. także Z. Hołda, J. Wojcieszczuk, *Praca więźniów – zagadnienia prawne*, „Państwo i Prawo” 1983, nr 3, s. 70 i T. Liszcz, *Zatrudnienie skazanych odbywających karę pozbawienia wolności (podstawowe zagadnienia prawne)*, „Państwo i Prawo” 1989, nr 2, s. 90.

²⁴ A. Kosut, *Zasady zatrudniania osadzonych w świetle nowych uregulowań prawnych*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 1999, nr 24–25, s. 6. Por. także ww. postanowienie SA w Krakowie z 26 maja 2009 r., II AKzW 293/09.

czyk²⁵ wskazuje, że zatrudnienie penalne stanowi jedną z form niepracowniczego zatrudnienia, pod którą kryje się świadczenie pracy przez osoby skazane na karę pozbawienia wolności na podstawie skierowania do pracy.

Zatrudnianie skazanych na podstawie skierowania do pracy odbywa się na podstawie umowy zawartej przez dyrektora zakładu karnego z podmiotem zatrudniającym i określającej wszystkie warunki pracy skazanego, przy uwzględnieniu regulacji Kodeksu karnego wykonawczego oraz Rozporządzenia z 2004 r. W tym przypadku podstawą świadczenia pracy przez skazanego nie jest zatem stosunek prawny wynikający z zawartej przez niego umowy, ale skierowanie go przez dyrektora zakładu karnego do wykonywania pracy na warunkach określonych w umowie łączącej dyrektora tego zakładu z podmiotem zatrudniającym. W razie nieprzestrzegania tych warunków przez zatrudniającego, dyrektor zakładu karnego ma prawo wstrzymania zatrudnienia lub rozwiązania umowy o odpłatne zatrudnienie skazanego (§ 10 Rozporządzenia z 2004 r.). Dyrektor może również – na szczegółowo uzasadniony wniosek podmiotu zatrudniającego – zmienić miejsce i rodzaj pracy skazanego lub wycofać go z zatrudnienia (§ 9 Rozporządzenia z 2004 r.). W omawianym przypadku skazany świadczy więc pracę nie w ramach zobowiązaniowego stosunku prawnego łączącego go z podmiotem zatrudniającym i na warunkach określonych w umowie zawartej przez niego z tym podmiotem, ale w ramach stosunku publicznoprawnego, jaki powstaje na skutek orzeczenia kary pozbawienia wolności i trwa przez cały czas jej odbywania²⁶. W ww. wyroku z 8 marca 2013 r.²⁷, SN wskazał, że jednostronne skierowanie do pracy na podstawie art. 121 § 2 k.k.w. oznacza nawiązanie specyficznego stosunku administracyjno-prawnego między osadzonym a dyrektorem jednostki penitencjarnej, mimo że praca może być świad-

²⁵ *Glosa do wyroku SN z 8 marca 2013 r., jw.* Zob. także: W. Sanetra, *Uwagi w kwestii zakresu podmiotowego kodeksu pracy*, w: *Prawo pracy w wyzwaniach XXI wieku. Księga Jubileuszowa Profesora Tadeusza Zielińskiego*, red. M. Matey-Tyrowicz, L. Nawacki, B. Wagner, Warszawa 2002, s. 315; W. Sanetra, *Praca więźniów po reformie prawa karnego wykonawczego*, „Prawo Pracy” 1998, nr 4, s. 20 i n.; A. Kosut, *Zatrudnianie skazanych odbywających karę pozbawienia wolności – nowe uregulowania prawne*, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 1998, nr 10, s. 35 i n.; Z. Kubot, *Szczególne formy zatrudnienia i samozatrudnienia*, w: *Szczególne formy zatrudnienia*, red. Z. Kubot, Wrocław 2000, s. 11; J. Stelina, *Przedmiot prawa pracy*, w: *Zarys systemu prawa pracy*, t. I, *Część ogólna prawa pracy*, red. K.W. Baran, Warszawa 2010, s. 89–90.

²⁶ A. Kosut, *op. cit.*, s. 6.

²⁷ II PK 192/12, OSNP 2013, nr 23–24, poz. 279.

czona dla innego podmiotu, z którym dana jednostka penitencjarna ma podpisaną umowę o zatrudnienie osadzonych.

Zatrudnienie skazanego następuje za zgodą i na warunkach określonych przez dyrektora zakładu karnego, zapewniających prawidłowy przebieg odbywania kary pozbawienia wolności (art. 121 § 3 k.k.w.). Nieprzestrzeganie przez skazanego lub podmiot zatrudniający warunków zatrudnienia, określonych przez dyrektora zakładu karnego, stanowi podstawę cofnięcia zgody. Dyrektor zakładu karnego może cofnąć zgodę na zatrudnienie skazanego lub wykonywanie przez niego pracy zarobkowej z przyczyn związanych z funkcjonowaniem zakładu karnego, a zwłaszcza z jego bezpieczeństwem.

Skoro w oddziaływaniu na skazanych „uwzględnia się przede wszystkim pracę” (art. 67 § 3 k.k.w.), to zakres, w jakim dyrektor zakładu karnego może odmówić zgody na zawarcie przez skazanego umowy o pracę oraz określić warunki podpisania przez skazanego umowy o pracę oraz określić warunki wykonywania przez skazanego pracy na tej podstawie – musi być interpretowany bardzo restrykcyjnie. Przy podejmowaniu przez skazanego zatrudnienia na podstawie umowy o pracę musi być zachowana zasada wynikająca z art. 18 k.p. Ponieważ jednak w stosunku do skazanych zatrudnionych nieodpłatnie przepisy prawa pracy stosuje się jedynie w zakresie czasu pracy oraz bezpiecznych i higienicznych warunków pracy, to tylko w tym zakresie warunki umowne nie mogą odbiegać od tych przepisów.

Łączne odczytywanie powołanych przepisów wskazuje, że kierowanie skazanego do odpłatnego zatrudnienia nie jest równoznaczne z podstawą prawną tego zatrudnienia oraz że skazani mogą być odpłatnie zatrudnieni u zewnętrznych przedsiębiorców na różnych podstawach prawnych, w tym również na podstawie skierowania do pracy, o którym stanowi art. 121 § 2 k.k.w. Inaczej rzecz ujmując, należące do kompetencji dyrektora zakładu karnego kierowanie skazanego do zatrudnienia nie jest równoznaczne z podstawą prawną zatrudnienia skazanego, jaką stanowi skierowanie do pracy. Kierowanie do zatrudnienia jest bowiem elementem umożliwienia skazanemu realizacji obowiązku świadczenia pracy (art. 116 § 1 pkt 4 oraz art. 121 § 1 k.k.w.), natomiast skierowanie do pracy stanowi jedną z podstaw prawnych tego zatrudnienia (art. 121 § 2 k.k.w.).

Kryteria kierowania skazanych do pracy i problematyka odpłatności ich pracy

Zgodnie z art. 122 k.k.w.²⁸, przy kierowaniu do pracy uwzględnia się w miarę możliwości zawód, wykształcenie, zainteresowania i potrzeby osobiste skazanego. Jeżeli skazanego zatrudnia się na podstawie skierowania do pracy, zatrudnienie przy pracach szkodliwych dla zdrowia wymaga jego pisemnej zgody. Warunek pisemnej zgody skazanego wymaga uprzedniego pouczenia go o prawie odmowy wykonywania takiej pracy²⁹. Pracę zapewnia się przede wszystkim skazanym zobowiązanym do świadczeń alimentacyjnych, a także mającym szczególnie trudną sytuację materialną, osobistą lub rodzinną. Ekonomiczny cel pracy skazanych jest zatem oczywisty.

Analiza problematyki wynagrodzenia za pracę skazanego nie może pozostawać oderwana od okoliczności, iż byt skazanego zostaje zabezpieczony i zapewniony przez państwo. Z drugiej strony, z konstytucyjnego nakazu humanitarnego traktowania osadzonych należy wyprowadzać ich prawo do sprawiedliwego wynagrodzenia za pracę wykonywaną w okresie pozbawienia wolności. Zgodnie z art. 123 k.k.w., praca skazanego jest odpłatna, z zastrzeżeniem art. 123a. Zasady wynagradzania za pracę ustala się w porozumieniu zawierającym przez dyrektora zakładu karnego lub w umowie zawieranej przez skazanego. Przy skierowaniu skazanego do prac administracyjno-porządkowych na terenie zakładu karnego, wynagrodzenie za pracę ustala dyrektor tego zakładu.

Wynagrodzenie przysługujące skazanemu zatrudnionemu w pełnym wymiarze czasu pracy ustala się w sposób zapewniający osiągnięcie kwoty co najmniej minimalnego wynagrodzenia za pracę³⁰, przy przepracowaniu pełnego miesięcznego wymiaru czasu pracy lub wykonaniu pełnej miesięcznej normy pracy (art. 242 § 15 k.k.w.). W wypadku przepracowania niepełnej miesięcznej normy czasu pracy lub niewykonania pełnej miesięcznej normy pracy wynagrodzenie wypłaca się proporcjonalnie do ilości czasu pracy lub wykonanej normy pracy. Powyższa regulacja stanowi konsekwencję wyroku TK z 23 lutego 2010 r.³¹, który – oceniając

²⁸ Zob. S. Lelental, *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 2010, s. 513.

²⁹ T. Liszcz, *op. cit.*, s. 88.

³⁰ Ustawa z dnia 10 października 2002 r. o minimalnym wynagrodzeniu za pracę (Dz.U. 2018, poz. 2177 t.j.).

³¹ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 23 lutego 2010 r., P 20/09 (Dz.U. z 2010 r. nr 34 poz. 191).

konstytucyjność art. 123 § 2 k.k.w. w brzmieniu nadanym ustawą z 24 lipca 2003 r. o zmianie ustawy Kodeks karny wykonawczy oraz niektórych innych ustaw³² – orzekł, że powołany przepis, w zakresie, w jakim zawiera słowo „połowy”, jest niezgodny z art. 32 oraz z art. 65 ust. 4 w zw. z art. 2 Konstytucji RP. Pogląd ten i związana z tym zmiana stanu prawnego w pełni zasługują na akceptację.

Zgodnie z art. 123a k.k.w., za prace porządkowe oraz pomocnicze wykonywane na rzecz jednostek organizacyjnych Służby Więziennej, a także za prace na cele społeczne na rzecz: 1) samorządu terytorialnego, 2) podmiotów, dla których organ gminy, powiatu lub województwa jest organem założycielskim, 3) państwowych lub samorządowych jednostek organizacyjnych, 4) spółek prawa handlowego z wyłącznym udziałem Skarbu Państwa lub gminy, powiatu lub województwa – w wymiarze nieprzekraczającym 90 godzin miesięcznie – skazanemu nie przysługuje wynagrodzenie. Skazanemu, za jego pisemną zgodą lub na jego wniosek, dyrektor zakładu karnego może zezwolić na nieodpłatne zatrudnienie przy ww. pracach w wymiarze przekraczającym 90 godzin miesięcznie lub przy pracach na cele społeczne na rzecz podmiotów, o których mowa w art. 56 § 3 k.k.w., oraz innych organizacji pożytku publicznego. Podmioty, o których mowa w art. 123a § 1 i 2 k.k.w. zgłaszają zapotrzebowanie na przyjęcie do pracy na cele społeczne skazanych właściwemu organowi gminy, jednocześnie mają obowiązek przyjąć skazanych do pracy (art. 123a § 5 i 7 k.k.w.). W celu przyuczenia do wykonywania pracy, skazanemu, za jego pisemną zgodą, można zezwolić na wykonywanie nieodpłatnej pracy w przywiezionych zakładach pracy, przez okres nie dłuższy niż 3 miesiące. Za wykonywane prace nieodpłatne mogą być skazanemu przyznawane nagrody.

Ze środków pieniężnych otrzymywanych przez skazanego, z wyjątkiem środków, o których mowa w art. 113 § 6 pkt 1–3, środki do wysokości jednego przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia pracowników gromadzi się i zachowuje do przekazania skazanemu w chwili jego zwolnienia z zakładu karnego, z przeznaczeniem na przejazd do miejsca zamieszkania i na utrzymanie; ze środków tych nie prowadzi się egzekucji (art. 126 § 1 k.k.w.)³³.

³² Ustawa z dnia 24 lipca 2003 r. o zmianie ustawy Kodeks karny wykonawczy oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. 2003 nr 142, poz. 1380).

³³ Na temat regulacji prawnych w innych krajach zob. P. Jaki, *op. cit.*, s. 91 i n.

Uprawnienia urlopowe skazanych w zakresie zwolnienia od pracy

Zgodnie z art. 124 k.k.w., skazanemu zatrudnionemu odpłatnie na podstawie skierowania do pracy lub umowy o pracę nakładczą przysługuje po roku nieprzerwanej pracy, w czasie odbywania kary pozbawienia wolności, zwolnienie od pracy przez okres 14 dni roboczych z zachowaniem prawa do wynagrodzenia, a skazanemu zatrudnionemu nieodpłatnie – 14 dni zwolnienia od pracy bez prawa do wynagrodzenia. Skazany nie może zrzec się prawa do zwolnienia od pracy. Z pewnością zwolnienie to wykazuje liczne podobieństwa do pracowniczego urlopu wypoczynkowego, skoro służy psychofizycznej regeneracji sił po pracy, jak również jest objęte zakazem zrzeczenia się (art. 124 § 1 *in fine* k.k.w. i art. 152 § 2 k.p.). Zwolnienia od pracy udziela dyrektor zakładu karnego w formie decyzji.

Wymiar urlopu wypoczynkowego przysługującego skazanemu zatrudnionemu na podstawie umowy o pracę wynosi 18 dni roboczych. Urlopu tego udziela pracodawca i powiadamia dyrektora zakładu karnego najpóźniej w terminie 14 dni przed jego planowanym rozpoczęciem.

Skazany w okresie urlopu wypoczynkowego lub zwolnienia od pracy korzysta z uprawnień do:

- 1) dodatkowego lub dłuższego widzenia;
- 2) dodatkowego zakupu artykułów żywnościowych i wyrobów tytoniowych oraz przedmiotów dopuszczonych do sprzedaży w zakładzie karnym;
- 3) dłuższych spacerów;
- 4) pierwszeństwa lub częstszego udziału w zajęciach kulturalno-oświatowych, z zakresu kultury fizycznej i sportu.

Zakres ww. uprawnień określa dyrektor zakładu karnego indywidualnie dla każdego skazanego.

Zaliczanie okresów pracy skazanego do stażu pracy oraz obowiązek wydania zaświadczenia o zatrudnieniu

Okresy wykonywania przez skazanego odpłatnego zatrudnienia, z wyłączeniem pracy wykonywanej na podstawie umów cywilnoprawnych, wlicza się do okresu pracy, od którego zależą uprawnienia pracownicze

(art. 128 § 1 k.k.w.). Przepisu nie stosuje się, jeżeli w myśl przepisu prawa lub postanowienia układu zbiorowego pracy do stażu pracy wlicza się tylko okresy zatrudnienia w danym zakładzie pracy, w określonej branży albo okresy pracy na określonych stanowiskach lub pracy wykonywanej w szczególnych warunkach (art. 128 § 2 k.k.w.). Okresu pracy, o którym mowa w § 1, nie wlicza się do okresu pracy:

- 1) od którego zależy nabycie prawa do urlopu wypoczynkowego lub innego świadczenia przysługującego z upływem roku pracy lub okresu krótszego niż rok;
- 2) wymaganego do zajmowania określonego stanowiska pracy (art. 128 § 3 k.k.w.).

Okresy pracy, za którą przysługuje wynagrodzenie, wykonywanej przez skazanego w czasie odbywania kary pozbawienia wolności, z wyjątkiem prac, o których mowa w art. 123a § 1, 2 i 3 k.k.w., są okresami składkowymi na zasadach określonych w przepisach o zaopatrzeniu emerytalnym pracowników i ich rodzin.

Skazany zwalniany z zakładu karnego, zatrudniany w czasie odbywania kary pozbawienia wolności na podstawie skierowania do pracy, otrzymuje zaświadczenie o wykonywaniu pracy (art. 127 k.k.w.). W zaświadczeniu należy określić w szczególności rodzaje i okresy zatrudnienia oraz wysokość otrzymywanego wynagrodzenia. Zaświadczenie należy wydać skazanemu z urzędu, najpóźniej w dniu zwolnienia z zakładu karnego, a jeżeli jest to niemożliwe, przesłać niezwłocznie po zwolnieniu na adres podany przez skazanego. Powinności te nie naruszają obowiązku wydania świadectwa pracy określonego w przepisach prawa pracy, jeżeli skazany był zatrudniony także na podstawie umowy o pracę³⁴. Zaświadczenie dotyczące wyłącznie okresów zatrudnienia nieodpłatnego wydaje się na wniosek skazanego.

Podsumowanie

Praca w warunkach izolacji nabiera szczególnego znaczenia, zarówno z punktu widzenia skazanego, jak i społeczeństwa, stanowiąc pożądaną

³⁴ Szerzej A. Kosut, *Wpływ zatrudnienia w zakładzie karnym na uprawnienia pracowni-
cze i prawo do zasiłku dla bezrobotnych*, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 1995, nr 10,
s. 61.

formę aktywizacji i oddziaływania na osadzonego. Chodzi przy tym nie tylko o osiąganie pewnych celów szeroko pojmowanej pracy i zatrudnienia w okresie odbywania kary pozbawienia wolności, ale również o oddziaływanie z myślą o przyszłości, kiedy skazany powróci do funkcjonowania w społeczeństwie.

W dalszym ciągu zatrudnianie skazanych jest zjawiskiem zbyt mało powszechnym, choć nie bez znaczenia są ostatnie zmiany stanu prawnego w tym zakresie, które istotnie wpłynęły na wzrost tego zatrudnienia. Przypomnieć należy, że w kwietniu 2016 r. Ministerstwo Sprawiedliwości ogłosiło program „Praca więźniów”, którego głównym założeniem było obniżenie kosztów funkcjonowania więziennictwa dla społeczeństwa i odwrócenie negatywnego trendu w procentowym udziale zatrudnionych skazanych w systemie. Program był oparty na trzech filarach: planie budowy hal produkcyjnych przy zakładach karnych (ze środków Funduszu Aktywizacji Skazanych oraz Rozwoju Przywieziennych Zakładów Pracy, finansowanego z potrąceń z wynagrodzeń skazanych), rozszerzeniu zakresu możliwości nieodpłatnej pracy skazanych na rzecz samorządów (poza prace porządkowe) i ulgach dla przedsiębiorców zatrudniających skazanych. Na poziomie legislacji dokonano nowelizacji Kodeksu karnego wykonawczego³⁵, która prowadziła się do poszerzenia zakresu prac wykonywanych nieodpłatnie przez skazanych oraz zwiększenia możliwości finansowych ww. Funduszu bez nakładów ze środków publicznych. Z kolei ustawą z dnia 23 marca 2017 r. o zmianie ustawy o zatrudnianiu osób pozbawionych wolności³⁶, zwiększono ryczałt przysługujący przedsiębiorcom z tytułu zwiększonych kosztów zatrudnienia osób pozbawionych wolności z 20% do 35% wartości wynagrodzeń³⁷.

Analiza stanu prawnego oraz praktyki stosowania prawa pozwala na wyprowadzenie kilku wniosków w celu stworzenia optymalnego modelu zatrudniania skazanych:

- 1) praca skazanych powinna pozostać ich obowiązkiem,
- 2) pożądane byłoby obciążenie obowiązkiem wykonywania pracy w szczególności tych skazanych, którzy zostali zobowiązani prawomocnym orzeczeniem sądu do naprawienia szkody wyrządzonej prze-

³⁵ Ustawa z dnia 15 grudnia 2016 r. o zmianie ustawy Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. 2017, poz. 204).

³⁶ Dz.U. 2017, poz. 924.

³⁷ Szerzej P. Jaki, *op. cit.*, s. 94 i n.

- stępstwem bądź też zapłaty nawiązki, z przeznaczeniem dochodów z tej pracy na rzecz pokrzywdzonych,
- 3) skazanemu należy zapewnić odpowiednie warunki pracy, tj. wykonywanie przez niego pracy powinno być we właściwy sposób zabezpieczone, zaś sam proces, także w odniesieniu do udziału w nim administracji zakładu karnego, odpowiednio kontrolowany (także przez sąd penitencjarny) – brak należytego nadzoru może przyczynić się nie tylko do małej efektywności pracy, ale generować zagrożenia dla skazanych³⁸,
 - 4) nadal należy wspierać rozwój wszelkich instytucji dotyczących zatrudniania skazanych, w tym zwiększających konkurencyjność tego zatrudnienia, a w szczególności poszukiwać rozwiązań je upraszczających, zarówno w odniesieniu do przywieziennych zakładów pracy, jak i podmiotów zewnętrznych (ulgi podatkowe itp.),
 - 5) praca skazanych powinna być odpłatna, albowiem całkowite pozbawienie wynagrodzenia działałoby demoralizująco i stanowiłoby zaprzeczenie idei ich zatrudniania, w przypadku nieodpłatności pracy, skazany powinien wyrazić zgodę na jej wykonywanie,
 - 6) osiąganie zysku związane z penalnoprawnymi stosunkami zatrudnienia powinno być podporządkowane resocjalizacji,
 - 7) *de lege ferenda* należałoby rozważyć aktywizację zatrudnienia sprawców młodocianych, aby spełniało ono zarówno funkcję resocjalizacyjną, jak i sprzyjało pozyskiwaniu kwalifikacji zawodowych niezbędnych następnie w warunkach wolnościowych,
 - 8) należy dążyć do tego, aby wynagrodzenie za pracę skazanych (w ustalonej części) było przeznaczane na ich utrzymanie w zakładach karnych, odciążając tym samym budżet państwa (w istocie podatników) od ponoszenia tych kosztów,
 - 9) objęcie skazanych przepisami powszechnego prawa pracy należy uznać, w dotychczasowym zakresie, za wystarczające, nie wykluczając w przyszłości dokonania stosownych zmian (ekspansji prawa pracy), w zależności o kierunku rozwoju ich zatrudnienia.

³⁸ Zob. także C.P. Kłak, *op. cit.*, s. 103.

Bibliografia

Literatura

Gozdowski A., *Wybrane aspekty zatrudnienia skazanych*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2000, nr 27.

Hołda Z., Wojcieszczuk J., *Praca więźniów – zagadnienia prawne*, „Państwo i Prawo” 1983, nr 3.

Jaki P., *Zatrudnienie skazanych w Polsce na tle porównawczym. Zagadnienia wybrane*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2017, nr 95.

Kłak C.P., *Zatrudnienie skazanych w wybranych państwach europejskich. Analiza porównawcza*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2017, nr 95.

Kosut A., *Wpływ zatrudnienia w zakładzie karnym na uprawnienia pracownicze i prawo do zasiłku dla bezrobotnych*, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 1995, nr 10.

Kosut A., *Zasady zatrudniania osadzonych w świetle nowych uregulowań prawnych*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 1999, nr 24–25.

Kosut A., *Zatrudnianie skazanych odbywających karę pozbawienia wolności – nowe uregulowania prawne*, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 1998, nr 10.

Kubot Z., *Szczególne formy zatrudnienia i samozatrudnienia*, w: *Szczególne formy zatrudnienia*, red. Z. Kubot, Wrocław 2000.

Lelental S., *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 2010.

Liszczy T., *Zatrudnienie skazanych odbywających karę pozbawienia wolności (podstawowe zagadnienia prawne)*, „Państwo i Prawo” 1989, nr 2.

Sanetra W., *Praca więźniów po reformie prawa karnego wykonawczego*, „Prawo Pracy” 1998, nr 4.

Sanetra W., *Uwagi w kwestii zakresu podmiotowego kodeksu pracy*, w: *Prawo pracy w wyzwaniach XXI wieku. Księga Jubileuszowa Profesora Tadeusza Zielińskiego*, red. M. Matey-Tyrowicz, L. Nawacki, B. Wagner, Warszawa 2002.

Stanowska O., *Zatrudnienie skazanych pozbawionych wolności na podstawie skierowania do pracy*, „Roczniki Administracji i Prawa” 2014, nr XIV, t. 1.

Stelina J., *Przedmiot prawa pracy*, w: *Zarys systemu prawa pracy*, t. I, *Część ogólna prawa pracy*, red. K.W. Baran, Warszawa 2010.

Włodarczyk M., *Glosa do wyroku SN z 8 marca 2013 r., II PK 192/12*, „Orzecznictwo Sądów Polskich” 2014, nr 11, poz. 108.

Akty prawne

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. 1997 nr 78, poz. 483).

Konwencja o Zniesieniu Pracy Przymusowej, przyjęta w Genewie 25 czerwca 1957 r. przez Konferencję Ogólną Międzynarodowej Organizacji Pracy z dnia 25 czerwca 1957 r. (Dz.U. 1959 nr 39, poz. 240).

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 26 sierpnia 2003 r. w sprawie sposobu, zakresu i trybu sprawowania nadzoru penitencyjnego (Dz.U. 2003 nr 152, poz. 1496).

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie szczegółowych zasad zatrudniania skazanych (Dz.U. 2018, poz. 1887 t.j.).

Ustawa z 28 sierpnia 1997 r. o zatrudnianiu osób pozbawionych wolności (Dz.U. 2017, poz. 2151 t.j.).

Ustawa z dnia 10 października 2002 r. o minimalnym wynagrodzeniu za pracę (Dz.U. 2018, poz. 2177 t.j.).

Ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. Kodeks postępowania administracyjnego (Dz.U. 2020, poz. 256 t.j.).

Ustawa z dnia 15 grudnia 2016 r. o zmianie ustawy Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. 2017, poz. 204).

Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. 1969 nr 13, poz. 98 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (Dz.U. 2019, poz. 1145 t.j.).

Ustawa z dnia 23 marca 2017 r. o zmianie ustawy o zatrudnianiu osób pozbawionych wolności (Dz.U. 2017, poz. 924).

Ustawa z dnia 24 lipca 2003 r. o zmianie ustawy Kodeks karny wykonawczy oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. 2003 nr 142, poz. 1380).

Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. Kodeks pracy (Dz.U. 2019, poz. 1040 t.j.).

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz.U. 2019, poz. 1950 t.j.).

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. 2019, poz. 676 t.j.).

Orzecznictwo

Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 26 maja 2009 r., II AKzw 293/09, „Krakowskie Zeszyty Sądowe” 2009, nr 5, poz. 41 oraz nr 5, poz. 47.

Postanowienie Sądu Okręgowego w Tarnowie z dnia 8 kwietnia 2008 r., III Kow 1460/07, Lex nr 1713134.

Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 18 czerwca 1971 r. – połączone sprawy 2832/66; 2835/66; 2899/66 – *De Wilde, Ooms i Versyp v. Belgia*.

Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 13 grudnia 2004 r., K 20/04, OTK-A 2004, nr 11, poz. 115.

Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 23 lutego 2010 r., P 20/09 (Dz.U. 2010 nr 34, poz. 191).

Wyrok SN z dnia 8 marca 2013 r., II PK 192/12, OSNP 2013, nr 23–24, poz. 279.

Sabina Prejsnar-Szatyńska¹

**CZŁOWIEK – PRZESTĘPCA W MYŚLI
JULIUSZA MAKAREWICZA²**

**A CRIMINAL AS A HUMAN BEING
IN JULIUSZ MAKAREWICZ'S THOUGHT**

Otrzymano: 22.10.2019 Zaakceptowano: 19.02.2020 Opublikowano: 17.03.2020

DOI: 10.5604/01.3001.0013.9036

Artykuł Oryginalny

Źródło finansowania – badania własne

Streszczenie

Zagadnienie przyczyn i zapobiegania przestępczości pozostaje wciąż aktualne i nie do końca zbadane. Związane jest z tym, jak postrzegamy naturę człowieka. Celem artykułu jest analiza koncepcji Juliusza Makarewicza, który uważał człowieka za istotę ułomną, wyposażoną w niskie instynkty, będące przyczyną złych zachowań. Walkę z przestępczością widział jako ciągłe oddziaływania wychowawcze, ułatwienie kontaktu z kulturą po to, aby pozytywne pobudki przeważały nad złymi. Podkreślał konieczność zaangażowania całego społeczeństwa w readaptację osób skazanych. Ustalenia Makarewicza wydają się wciąż aktualne, mogą być pomocne praktykom w walce z przestępczością, dlatego warto je przypominać.

¹ Dr Sabina Prejsnar-Szatyńska, kurator specjalista, kierownik III Zespołu Kuratorskiej Służby Sądowej Sądu Rejonowego dla Krakowa – Podgórze w Krakowie, autor do korespondencji: Sabina Prejsnar-Szatyńska, e-mail: sabinaps@wp.pl, ORCID: 0000-0003-2805-9840.

² Artykuł jest drugim opracowaniem powstałym w cyklu dotyczącym zagadnienia koncepcji człowieka w myśli prawnokarnej na przełomie XIX i XX wieku zawartej w pracach teoretyków prawa karnego. Pierwsze opracowanie zostało opublikowane w numerze 2/2018 kwartalnika „Probacja”. Ich celem jest między innymi pokazanie związku między definiowaniem natury człowieka a stosowaną reakcją karną.

Słowa kluczowe: filozofia prawa, filozofia człowieka, Juliusz Makarewicz

Abstract

The issue of reasons of crime and crime prevention is still current and not yet fully analyzed. It has been linked to our perception of human nature. The aim of the article is to scrutinize the concept of Juliusz Makarewicz. He believed that a human being is defective, having low instincts, which are the main reason for bad behaviors. He perceived constant educational influences as well as being in touch with culture as an effective way of fighting against crime. He also believed that those factors are responsible for the good inclinations outbalancing the bad ones. He underlined that the whole society should to be involved in the convicts rehabilitation. Makarewicz's conclusions seem to be current and helpful in fighting crime for practitioners, so they are worth reminding.

Key words: philosophy of law, human philosophy, Juliusz Makarewicz

Wprowadzenie

Do tej pory powstało wiele publikacji przedstawiających poglądy Juliusza Makarewicza (1872–1955). Jego dorobek został zbadany przez karnistów i historyków prawa³. Makarewicz, podejmując dociekania na temat przestępstwa i kary wiele uwagi poświęcił rozważaniom dotyczącym zachowania jednostki ludzkiej, zwłaszcza w kontekście zachowania przestępczego.

Niniejsze opracowanie dotyczy zagadnienia przyczyn i zapobiegania przestępczości. Tym problemem zajmowało się wielu ludzi nauki przełomu wieku XIX i XX⁴. Również Makarewicza zastanawiało, dlaczego

³ D. Janicka, *Polska myśl prawnokarna XIX i XX wieku: autorzy i ich dzieła. Od szkoły klasycznej do socjologicznej*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2017, s. 154–155.

⁴ Temat ten omawiali J. Rosenblatt, *Wzrost przestępstw i środki zapobiegawcze*, „Przegląd Sądowy i Administracyjny” 1884, nr 8, s. 58; E. Krzymuski, *Kilka słów o usprawiedliwieniu teorii poprawy*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1875, nr 3, s. 5–30; W. Makowski, *Środki ochronne wobec recydywistów i przestępców anormalnych*, „Przegląd Prawa i Administracji” 1911, R 36, s. 840–852.

jedni ludzie popełniają przestępstwa, a inni nie. Znał dobrze główne trendy światowe w prawie karnym i kryminologii, uwzględniał je, stawiając własne tezy o pojawianiu się czynów przestępczych. Dlatego formułowane przez niego tezy są wciąż aktualne i mogą być uwzględnione w działaniach praktyków. Artykuł jest próbą wydobycia z twórczości Makarewicza twierdzeń określających naturę człowieka, aby uzyskać możliwie pełny obraz jednostki ludzkiej zawarty w pracach prawnika, filozofa prawa i kodyfikatora. Od śmierci uczonego minęło ponad pół wieku i postęp naukowy, który w tym czasie miał miejsce, przyniósł odpowiedzi na wiele pytań dotyczących życia człowieka, ale nadal pozostawił otwartym pytanie o przyczyny zachowań przestępczych oraz stopień ich zdeterminowania. W takiej sytuacji warto przytoczyć twierdzenia Makarewicza o zachowaniu człowieka, którego myślowe drogowskazy inspirują kolejne pokolenia i, być może, okażą się ważne również dla nas. Celem podjętych w artykule analiz jest wydobywanie wskazówek Makarewicza jak zapobiegać przestępstwu oraz jak postępować z człowiekiem, który łamie ustanowione prawo, być może, będą inspirujące dla praktyków prawa.

Makarewicz sprzeciwiał się dokonywaniu sztywnych klasyfikacji i zaliczaniu istniejących teorii w prawie do poszczególnych szkół. Takie działania, jego zdaniem, przyczyniają się do tworzenia sztucznych podziałów i utrudniają tworzenie syntez⁵. Zapewne z dystansem oceniliby szufladkowanie własnych poglądów. Badacze jego dorobku zaliczają go do grona zwolenników szkoły socjologicznej⁶. Dla podjętych rozważań ma to znaczenie, gdyż główne szkoły prawa karnego, teorie kary, paradygmaty kryminologiczne są w sposób nieunikniony uwikłane aksjologicznie i świa-

⁵ J. Makarewicz, *Klasycyzm i pozytywizm w nauce prawa karnego*, w: *Prace rozproszone. T. I, publikowane w latach 1895–1901*, red. A. Grześkowiak, Wydawnictwo KUL, Lublin 2000, s. 118–119.

⁶ M. Wąsowicz określił Makarewicza jako mającego prawno-naturalną wizję prawa, z uwagi na fakt, że poszukiwał on ideału w prawie oraz opowiadającego się za solidaryzmem społecznym. Jednocześnie zaliczył go do głównych przedstawicieli związanych z nurtem socjologicznym w Polsce, obok Wacława Makowskiego i Bronisława Wróblewskiego – M. Wąsowicz, *Nurt socjologiczny w polskiej myśli prawnokarnej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1989, s. 66, 83, 84. J. Skupiński uważa, że Makarewicz to ewolucjonista, który istotę i przyszłość instytucji prawnych rozpatrywał w oparciu o badania rozwoju danej instytucji na tle zmieniających się warunków społecznych – J. Skupiński, *Juliusz Makarewicz o teoriach kary i o jej wymiarze*, w: *Karnopolityczne koncepcje Profesora Juliusza Makarewicza – wczoraj i dziś*, red. I. Nowikowski, P. Strzelec, Wydawnictwo Morpol, Lublin 2006, s. 46. D. Janicka pisze o nim jako najwybitniejszym przedstawicielu szkoły socjologicznej prawa karnego – D. Janicka, *Polska myśl prawnokarna...*, s. 154.

topoglądowo w życie społeczne, bo są efektem określonej wizji człowieka, społeczeństwa oraz istoty systemu prawnego⁷.

Najogólniej mówiąc, szkoła socjologiczna głosiła pogląd o społecznym charakterze przestępczości, z czego wynikały wnioski o społecznej funkcji i genezie kary. Punktem wyjścia było przyjęcie założenia, że przestępstwo i przestępca są realnymi zjawiskami, a nie tylko formułami teoretycznymi czy metafizycznymi. Nurt socjologiczny koncentrował się na rozwiązaniu ważnych problemów, tj. skutecznych sposobach walki z przestępstwem, a jego twórcy wierzyli w to, że przestępczości można skutecznie przeciwdziałać⁸. Szkoła socjologiczna miała wiele odmian. Prawicowe skrzydło, najbardziej zbliżone do szkoły antropologicznej, przyznawało równorzędne znaczenie etiologii przestępczości, czynnikom biologicznym i społecznym. Inne odłamy tej szkoły przyznawały podstawowe znaczenie wpływom społecznym, przy uwzględnieniu mniejszej lub większej roli czynników biologicznych; zaś lewicowe skrzydło szkoły socjologicznej odrzucało całkowicie wagę czynników biologicznych, uznając za przyczyny przestępczości wyłącznie czynniki społeczne⁹.

Koncepcja człowieka w poglądach Juliusza Makarewicza

Cechą charakterystyczną poglądów Juliusza Makarewicza było odnoszenie ich do realnie istniejących ludzi, przy uwzględnieniu całego kontekstu społecznego. Inaczej mówiąc, punktem wyjścia jego koncepcji człowieka nie był abstrakcyjny podmiot czynu zabronionego, ale realnie istniejąca autonomiczna jednostka ludzka wraz ze swoimi uwarunkowaniami osobowościowymi i środowiskowymi¹⁰.

Człowiek w koncepcji Makarewicza staje się tym, kim jest pod wpływem grupy społecznej. Ludzie stowarzyszeni w grupach mają wspólne interesy i reagują podobnie na te same zdarzenia. Każdą grupę społecz-

⁷ F. Ciepły, *Sprawiedliwościowa racjonalizacja wymiaru kary kryminalnej wobec współczesnych tendencji polityki karnej w Polsce*, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2017, s. 452–453.

⁸ M. Wąsowicz, *Nurt socjologiczny w polskiej...*, s. 15–32.

⁹ E. Janiszewska-Talago, *Szkoła antropologiczna prawa karnego w Polsce*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1965, s. 8–9.

¹⁰ K. Wiak, *Juliusz Makarewicz o prawie karnym i prawach obywatela*, w: *Prawo Karne w poglądach Juliusza Makarewicza*, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2005, s. 154–155.

nią organizują wewnętrznie normy prawne. Człowiek tworzy instytucje prawne, które służą pożytkowi społecznemu oraz ułatwiają grupom ich dążenia. Podstawą życia społecznego i etyki jest przekonanie, że to, co dla danej grupy społecznej jest szkodliwe, musi zostać uznane przez nią za złe, a to, co pozostaje dla niej korzystne – za dobre. To co moralne jest pożyteczne dla wspólnoty, niemoralne postrzegane jest jako szkodliwe społecznie. Najwyższy stopień rozwoju etyki występuje wówczas, gdy to, co etyczne, czyli pożyteczne dla wspólnoty, traktowane jest zarazem jako piękne, a rzeczy niemoralne odrzucane są z estetycznym niesmakiem¹¹.

Człowiek, gdy popełnia przestępstwa, jednocześnie postępuje niemoralnie i szkodzi społeczeństwu. Moralność w jego koncepcji spełnia funkcję służebną wobec społecznej użyteczności. Z reguł moralnych wynika, że coś szkodzi społeczeństwu. Współcześni członkowie danej grupy społecznej, ustalając normę moralną, przyjęli za swój punkt widzenia pożytek społeczny. Jednostka nie posiada i nie wytwarza etyki. Nie istnieje etyka indywidualna. Nie korzyść i interes jednostki, ale korzyść i interes grupy społecznej decydują o tym, co jest dobre. Jednostka ocenia postępowanie i czyny innych członków tej samej grupy społecznej na podstawie częściowo wrodzonej, a częściowo wpojonej przez wychowanie zasady użyteczności społecznej.

Dla Makarewicza człowiek ma naturę społeczną i istnieć może tylko w grupie¹², tak też i przestępstwo ma charakter społeczny i może występować w każdej grupie społecznej, nie tylko w państwie¹³. Podobnie definiował prawo karne, będące wytworem grupy społecznej zbiorem przepisów obowiązujących w danej grupie społecznej, a określających zastosowanie kary (lub innych typów reakcji społecznej) do sprawców czynów uznanych za karygodne¹⁴.

Już na początku drogi naukowej Makarewicz deklарował, że nie będzie podejmował w swoich badaniach kwestii dotyczących determinizmu czy indeterminizmu w zachowaniu ludzkim, ponieważ nie da się

¹¹ J. Makarewicz, *Wstęp do filozofii prawa karnego w oparciu o podstawy historyczno-rozwojowe*, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2009, s. 60.

¹² Grupa społeczna to, zdaniem Makarewicza, dwie lub więcej jednostek które dążą do osiągnięcia wspólnego celu. J. Makarewicz, *Wstęp do filozofii prawa karnego...*, s. 51.

¹³ J. Makarewicz, *Wstęp do filozofii prawa karnego...*, s. 45.

¹⁴ J. Makarewicz, *Prawo Karne – wykład porównawczy z uwzględnieniem prawa obowiązującego w Rzeczypospolitej Polskiej*, Wydawnictwo Książnica Polska Towarzystwa Nauczania szkół Średnich i Wyższych AKC.SP, Kartograficzna i Wydawnicza, Lwów – Warszawa 1924, s. 1.

ich naukowo wyjaśnić. Widział możliwość rozwiązania kwestii oparcia systemu odpowiedzialności moralnej i karnej społeczeństw bez popadania w jakąkolwiek metafizykę. Uważał, że dla prawa karnego spór między determinizmem a indeterminizmem ma charakter neutralny i należy go pomijać¹⁵. Takie podejście do tematu miało na celu pozbycie się iluzji na rzecz wniosków z obserwacji życia społecznego. W swoich pracach często czynił odwołania do terminologii zaczerpniętej z nauk medycznych. Przesłstwo charakteryzował jako zjawisko niepożądane dla społeczeństwa i przyrównywał je do przewlekłej choroby społecznej, którą należy leczyć i eliminować¹⁶. O społeczeństwie pisał jako o organizmie, złe pobudki popychające do przestępstw przyrównał do bakterii, których rozwój przyspiesza alkoholizm i choroby nerwowe¹⁷. Miał pełną świadomość oczekiwań wobec uczonych poszukujących odpowiedzi na pytanie, co należy zrobić, by wstrzymać rosnącą przestępczość¹⁸.

Człowiek popełniający przestępstwo jest zagrożeniem dla społeczeństwa i Makarewicz nazywa go wrogiem społecznym. Jednocześnie podkreśla, że humanitaryzm każe widzieć w tym społecznie niepoprawnym szkodniku zawsze jeszcze człowieka, który wymaga poszanowania godności ludzkiej¹⁹. Prawo karne ma chronić dobro społeczne, dlatego zdaniem Makarewicza w interesie społecznym leży odkrycie przyczyn zła, aby przestępstw nie było lub było ich jak najmniej²⁰.

Jedną z kluczowych tez, jaką stawia Makarewicz, dotyczącą człowieka, to przekonanie, że będzie on zawsze popełniał przestępstwa. Innymi słowy przestępczości nie da się całkowicie zlikwidować, ponieważ jest ona stałym zjawiskiem życia społecznego. Uważał, że to charakter jednostki ludzkiej powoduje, iż wyłamuje się ona z ustalonych norm. Pisał: „Historia przestępstwa, owe popularne dziś dzieje grzechu, to historia jednostki, wyłamującej

¹⁵ Spór antropologiczny na gruncie nauk penalnych dotyczący indeterminizmu i determinizmu zachowań ludzkich jest ciągle aktualny i na nowo podejmowany przez uczonych – zob. K. Krajewski, *Teorie kryminologiczne a prawo karne*, Dom Wydawniczy ABC, Warszawa 1994, s. 19–20; F. Cieplý, *Sprawiedliwościowa racjonalizacja wymiaru kary kryminalnej...*, s. 110–113.

¹⁶ J. Makarewicz, *Zbrodnia i kara*, Księgarnia wydawnicza we Lwowie, Lwów 1922, s. 136.

¹⁷ J. Makarewicz, *Źródła przestępczości*, w: *Prace rozproszone. T. II, publikowane w latach 1902–1913*, red. A. Grześkowiak, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012, s. 170.

¹⁸ J. Makarewicz, *Realizm w prawie karnym*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny, Poznań 1933, t. 2, s. 60.

¹⁹ J. Makarewicz, *Zbrodnia i...*, s. 143.

²⁰ J. Makarewicz, *Prawo Karne – wykład...*, s. 42.

się z granic zakreślonych jej swobodzie przez normy społeczne”²¹. Praktyka sądowa umożliwiła mu bezpośredni kontakt z osobami popełniającymi przestępstwa. To doświadczenie połączone z szeroką wiedzą teoretyczną pozwoliło mu na twierdzenie, że przestępstwo jest efektem walki pobudek w psychice człowieka i występuje, gdy zwyciężają te negatywne²².

Makarewicz, nie podejmując zagadnienia wolnej woli w zachowaniu człowieka, opowiedział się za trzecią możliwością. Powołując się na ustalenia psychologów popartych, jego zdaniem, obserwacją, twierdził, że działanie człowieka uzależnione jest od działających na jednostkę pobudek. Punktem wyjścia staje się tu nauka o psychologicznym podejściu do zachowania ludzkiego, zgodnie z którym zasadniczy wpływ na zachowania człowieka mają zawsze określone pobudki²³. Podkreślał, że z tym twierdzeniem zgadzają się zarówno determiniści, jak i indeterminiści. Pobudki mogą być dziedziczne, czyli wrodzone, oraz nabyte ze środowiska, w którym przebywa jednostka. Istotne jest to, że pobudki można niejako wkładać w ludzką psychikę, na czym opiera się idea wychowania; sądził też, że ludzkie „ja” może przyjmować je z otoczenia. Do pobudek zaliczał także karę, jej widok lub samą zapowiedź zawartą w ustawie karnej. Społeczeństwo stara się wtłaczać w psychikę człowieka obowiązujące nakazy i zakazy²⁴. Niepowtarzalność i wyjątkowość jednostki wiązał z psychiką. Jej zagadkowość polega na tym, że występuje w niej niezliczona ilość różnych, często sprzecznych pobudek. Od ich siły i wzajemnego stosunku zależy kierunek woli człowieka, czyli jego zachowanie – czy będzie to kierunek zgodny z wytycznymi obowiązującego prawa, czy też zupełnie inny. Spór, czy człowiek ma psychiczną swobodę wyboru, czy też występuje ślepa przewaga jednych pobudek nad drugimi, jest kwestią obojętną. Zdaniem Makarewicza, dla wymiaru sprawiedliwości wystarczy wiedza, że pobudka się pojawiła.

Człowiek zatem popełnia przestępstwa, bo jego natura wyposażona jest w niskie instynkty. Karnista zaliczał do nich: chęć zysku, mściwość,

²¹ J. Makarewicz, *Źródła...*, s. 167.

²² J. Makarewicz, *Zbrodnia i...*, s. 62.

²³ W Polsce Leon Petrażycki (1867–1931), twórca psychologicznej teorii prawa i moralności, pobudkom przypisywał zasadnicze znaczenie w kwestii zachowania człowieka, a także w tworzeniu norm prawnych. Zob. L. Petrażycki, *O Pobudkach Postępowania i o Istocie Moralności i Prawa*, Wydawnictwo Oficyna Naukowa, Warszawa 2002.

²⁴ Ten kierunek myśli Makarewicza ma odzwierciedlenie w obecnie obowiązującym Kodeksie karnym art. 53 § 1, ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz.U. 2019, poz. 1950 t.j.), zgodnie z którym kara ma także spełniać cel wychowawczy.

popęd zmysłowy, próżność. Takie pobudki kierują wszystkimi ludźmi, nie tylko tymi, którzy popełniają przestępstwa. Natura ludzka jest ułonna, ulega wpływom wielu negatywnych pobudek. Mając świadomość tej sytuacji społeczeństwo samo kreuje rozwiązania, dające upust niektórym z nich. I tak: „dla próżności stwarza ordery i tytuły, a dla popędu zmysłowego instytucję małżeństwa”. Makarewicz zauważył, że oprócz zwykłych pobudek pojawiają się niekiedy pobudki anormalne, cechujące tylko niezwykle jednostki. Zalicza do nich: gorącą miłość ojczyzny, popychającą do skrajnych poświęceń, lub chorobliwą manię sławy.

Sam zakaz prawa często nie jest wystarczający w walce z tak silnymi i licznymi pobudkami, dlatego społeczeństwo posiłkuje się dodatkowymi pozytywnymi czynnikami chroniącymi przed łamaniem norm prawnych. Obok obawy kary ludzkiej pojawia się obawa kary wiecznej, obok konfliktu z prawem karnym – obawa popełnienia grzechu. Tylko u niektórych ludzi widział możliwość pojawienia się pobudek altruistycznych lub wyrafinowanych pobudek estetycznych. Zauważył, że wielka kultura umysłowa ma to do siebie, że ściera z jednostki ludzkiej brutalność przez wytworzenie pobudek estetycznych i tworzenie przeciwwagi umysłowej dla popędów zmysłowych. Są to jednak przypadki wyjątkowe, mające niewielkie znaczenie w skali całego społeczeństwa. Pobudki poza prawne mają na celu pomóc prawu w ochronie przed przestępstwem.

Gdy człowieka nie odstrasza groźba kary, gdy nie posiada w psychice innych szlachetniejszych pobudek lub gdy są one zbyt słabe, łamie ustalone normy i popełnia przestępstwo. Makarewicz zastanawiało, jak dochodzi do tego, że jednostka nie podlega wpływom dobrych pobudek, lecz poddaje się złym. Nie miał złudzeń, że z psychiki ludzkiej kiedykolwiek da się pozbyć negatywności, dlatego dużo uwagi poświęcił sposobom wzmacniania pobudek szlachetnych. Postulował stałe ich podsycanie, aby nie pozostawały w uśpieniu, ciągle starania, aby były aktywne w psychice, a jeśli z jakichś powodów człowiek jest ich pozbawiony, optował za aplikowaniem ich w psychikę ludzką. Makarewicz wskazał „kanały”, przez które można „wkładać” w naturę człowieka załączki dobrych pobudek. Najważniejszy z nich to rodzina. Był przekonany, że od kondycji tej małej grupy społecznej uzależnione jest dobre funkcjonowanie całego społeczeństwa. Funkcji wychowawczej rodziny nie może, jego zdaniem, zastąpić nawet najlepsze państwo, choć w pewnych sytuacjach jest zmuszone zająć się wychowaniem. Ze smutkiem obserwował te przemiany społeczne, których konsekwencją był między innymi upadek rodziny. Wymieniał trzy główne

zagrożenia dla rodziny, tj. unikanie małżeństwa, zawieranie małżeństw dla osiągnięcia zysków innych niż cel rodziny, pozadomowa praca obojga rodziców²⁵. Działanie pobudek negatywnych, antyspołecznych w psychice człowieka wiązało z alkoholizmem oraz występowaniem chorób nerwowych. Natomiast nie łączył ich ściśle z niskim poziomem ekonomicznym, czyli z nędzą ani brakiem wykształcenia. Pisał: „Przegląd przyczyn przestępczości zamknę krótką syntezą: nie należy ich szukać w nędzy, ani w braku elementarnej oświaty, lecz w niskich popędach natury ludzkiej, które przy lepszych warunkach ekonomicznych i wyższym stopniu wykształcenia znajdują sobie upust w innej, bardziej wyrafinowanej formie”²⁶.

Makarewicz interesował się okolicznościami, w których pozytywne pobudki i szlachetne instynkty dobrze się rozwijają. Co ciekawe uważał, że nie gwarantował tego wysoki poziom wykształcenia w społeczeństwie. Twierdził, że intelekt, mądrość nie są tożsame z zachowaniem etycznym. Zdaniem Makarewicza, są to dwa odrębne światy. Podnoszenie poziomu umysłowego nie przekłada się na podniesienie poziomu etycznego. Poziom oświaty nie ma znaczenia dla podniesienia poziomu etycznego jednostek. Oświata jest sama etycznie bez znaczenia, znaczenie etyczne ma sposób jej przekazywania, czyli organizacja nauczania. Szkoła obok wiadomości podaje pewne reguły postępowania społecznego, przyzwyczajają do rygoru, posłuszeństwa, poszanowania władzy, podaje zasady etyczne i religijne. Zwracał uwagę na pobudki religijne które zaliczył do najsilniejszych środków ochronnych w walce z przestępstwem²⁷. Społeczeństwo, chcąc zmniejszyć ich ilość, musi starać się podnosić etycznie każdą jednostkę, czyli musi ją wychowywać. Sama edukacja nie jest wystarczająca.

Najlepsze efekty w wychowaniu etycznym przynosi wychowanie w dobrze funkcjonującej rodzinie oraz w dobrze zorganizowanej szkole, która poprzez dostarczenie pewnej ilości wiedzy, potrafi przygotować do życia społecznego, aplikując lub podsycając pozytywne pobudki ochraniające przed dominacją pobudek negatywnych w psychice młodego człowieka. Co ciekawe, uważał, że w walce z przestępstwem pobudki religijne są jednym z najsilniejszych czynników ochronnych.

²⁵ Pisze o tym szerzej w J. Makarewicz, *Źródła...*, s. 169; J. Makarewicz, *Demokratyzacja nowożytnych społeczeństw*, Księgarnia Leona Frommera, Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1913, s. 68.

²⁶ J. Makarewicz, *Źródła...*, s. 176.

²⁷ *Ibidem*, s. 175.

W komentarzu do Kodeksu karnego pisze, że dla nowożytnego wymiaru sprawiedliwości pobudki nie mogą być bez znaczenia. W pobudkach zarysowuje się cała indywidualność sprawcy, jego wartość moralna, prognoza jego przyszłości w stosunku do społeczeństwa. Kodeks karny z 1932 r.²⁸ w art. 54 nakazywał sędziemu zwracać uwagę przy wymiarze kary przede wszystkim na pobudki. Za szczególnie niebezpieczne w życiu społecznym uważał Makarewicz pobudkę chęci zysku²⁹.

Także w stosunku do nieletnich Makarewicz postulował uwzględnienie czynników psychicznych w stosowaniu kary. Przekonywał, że nieletni nie jest „małym dorosłym”. Nieletni przestępca cierpi na defekt wychowania woli, brak mu odporności na czynniki świata zewnętrznego wywołujące w jego psychice nastroje pozostające w związku z pobudkami wrodzonymi każdemu człowiekowi (chęć zysku, próżność, popęd seksualny), a u nieletniego występują często w silniejszym natężeniu niż u dorosłego. Nieletni przestępca jest jednostką niedostatecznie wychowaną i niedostatecznie przygotowaną do życia społecznego. Wola nieletniego (wrażliwość na pobudki) nie rozwija się równomiernie z umysłowością. Brak mu charakteru. Jeśli nieletni do lat 14, 16 lub nawet 18 popełni przestępstwo, nie należy go karać, lecz wychowywać lub poprawiać. Zwykłe środki karne nie dają żadnych korzystnych wyników, zwłaszcza kara pozbawienia wolności. Więzienie nie jest środkiem wychowawczym, ponieważ nie przygotowuje do życia społecznego³⁰. Jego intencją było traktowanie osób młodych do ukończenia 17. roku życia nie jako „małych dorosłych”, ale jako osoby charakteryzujące się odmienną psychiką będącą w fazie rozwoju. Nie można wobec takich osób stosować języka dorosłych, aż do czasu zakończenia ich rozwoju. Kodeks karny z 1932 r. w art. 69 wykluczył poczytalność do lat 13, przyjmując poczytalność warunkową od lat 13 do 17, zależnie od rozwoju umysłowego i moralnego. Do tych nieletnich sąd stosuje tylko środki wychowawcze. Nawet tam, gdzie przyjęto poczytalność sprawcy nieletniego, nie stosuje się do niego środków karnych, a tylko środki poprawcze art. 70³¹.

²⁸ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. – Kodeks karny (Dz.U. 1932 nr 60, poz. 571) – zwane dalej Kodeksem Karnym z 1932 r. lub Kodeksem.

²⁹ J. Makarewicz, *Kodeks Karny z komentarzem*, Wydawnictwo Zakładu Narodowego Imienia Ossolińskich, Lwów 1932, s. 33, 129.

³⁰ J. Makarewicz, *Prawo Karne – Wykład porównawczy z uwzględnieniem prawa obowiązującego w Rzeczypospolitej Polskiej*, Wydawnictwo Książnica Polska Towarzystwa Nauczania Szkół Średnich i Wyższych AKC.SP. Kartograficzna i Wydawnicza, Lwów – Warszawa 1924, s. 44.

³¹ J. Makarewicz, *Kodeks Karny z...*, s. 32, 147, 148.

Uczony w szerokiej perspektywie interesował się losem osób, które weszły w konflikt z prawem, zostały skazane, odbyły karę więzienia, a następnie próbują wrócić do społeczeństwa. Więzienie postrzegał jako miejsce, które negatywnie wpływa na jednostkę, podkreślał, jak trudny jest powrót do społeczeństwa i wcześniej pełnionych ról społecznych, a zwłaszcza wykonywanej pracy. Nie postrzegał ówczesnego więzienia jako miejsca, gdzie przestępca może ulec poprawie. Przy czym za największe zagrożenie zepsuciem moralnym uważał pobyt w zakładzie karnym dla przestępców epizodycznych. Dlatego to im należy poświęcić szczególną uwagę, gdy je opuszczają. Przekonywał, że takich osób nie można pozostawić losowi, lecz należy objąć ich odpowiednią opieką. Proponował konkretne rozwiązania, polegające na przekazaniu opieki nad osobami opuszczającymi zakłady karne prywatnym osobom lub stowarzyszeniom o charakterze dobroczynnym.

Jego zdaniem, osoby zajmujące się opieką nad opuszczającymi zakłady karne, pracujący jako wolontariusze lub opłacani, powinni być odpowiednio do tego trudnego zadania przygotowani. Mają to być osoby niepowiązane ściśle z systemem bezpieczeństwa państwowego, aby nie były utożsamiane z dozorem policyjnym, gdyż ten uważał za nieskuteczny w rozwoju moralnym. Postulował współdziałanie całego społeczeństwa w kwestii opieki nad osobami opuszczającymi zakłady karne. Te pracę określał jako trudną, konieczną i niezbędną, jako „[...] pełną rozumu i serca, umiejącą indywidualizować i umiejącą prowadzić akcję w sposób nie zwracający uwagi”³². Jako niewłaściwe postrzegał prowadzenie tej działalności wyłącznie przez instytucje, takie jak Policja, Sąd czy Prokuratura. Uważał, że zrzeczenia ludzi dobrej woli mogą w tej kwestii więcej zdziałać niż szablonowa pomoc państwa. Rola państwa to subwencjonowanie odpowiednich stowarzyszeń i kontrola, aby tworzyli je ludzie odpowiednio przygotowani³³. Bez czynnego udziału społeczeństwa nie widział możliwości uporania się z problemem zahamowania wzrostu przestępczości.

W kodeksie karnym z 1932 r. odnajdujemy proponowane przez Makarewicza rozwiązania. W rozdziale XI Warunkowe zawieszenie wykonania kary w art. 62 § 1 czytamy, że w przypadku warunkowego zawieszenia kary, sąd może oddać skazanego pod dozór ochronny na czas zawieszenia; wykonanie dozoru sąd powierza osobom lub instytucjom, zasługującym na zaufanie³⁴.

³² Zob. J. Makarewicz, *Zbrodnia i...*, s. 148; J. Makarewicz, *Prawo Karne...*, s. 47.

³³ J. Makarewicz, *Prawo Karne...*, s. 47.

³⁴ *Ibidem*, s. 141.

Instytucję warunkowego zawieszenia kary Makarewicz uważał za szczególnie skuteczny środek polityki kryminalnej, ale wówczas, gdy będzie powiązana z umiejętnym nadzorem nad zachowaniem się danej osoby w okresie próby. Kodeks wykluczył nadzór osób o charakterze urzędowym. Podobnie w rozdziale X Warunkowe zwolnienie w art. 66 § 1 widnieje zapis, iż w przypadku warunkowego zwolnienia, można oddać skazanego pod dozór ochronny na okres próby; wykonanie dozoru powierza się osobom lub instytucjom, zasługującym na zaufanie³⁵.

Makarewicz interesował się zarówno przestępczością już stwierdzoną, którą zajmowała się polityka kryminalna, ale także postulował, aby zadbać o wyeliminowanie negatywnego podłoża, na którym powstaje wszelka przestępczość. W tej kwestii uważał, że polityka kryminalna powinna zwrócić się do polityki socjalnej. Twierdził, że źle zorganizowane państwo to stan, który wzmacnia przestępczość. Postulował, aby ułatwić każdemu dostęp do pracy, a tym którzy nie mogą pracować na swoje utrzymanie, państwo powinno zapewnić przytulki.

Do ważnych zadań polityki socjalnej zaliczał walkę z alkoholizmem. Postrzegał ją jako ograniczenie i utrudnienie sprzedaży alkoholu, ale także proponował dostarczenie ludziom alternatywnych do spożywania alkoholu form spędzania czasu³⁶. Stawiał na rekreację sportową i rozrywkę w kinie, teatrze, bibliotece, świetlicy kulturalnej. Widział w tym obszarze ogromne pole do działań państwa w organizowaniu specjalnych miejsc, które sprzyjają uprawianiu sportu, spacerom, ale także proponował dofinansowanie działalności kin, teatrów, bibliotek, a nawet ułatwianie zakupu domu z ogródkiem, w którym rodziny mogłyby spędzać razem czas wolny, co w konsekwencji ograniczyłoby spędzanie czasu w knajpach przy alkoholu. Alkoholizm uważał za ciężką chorobę, dlatego, wg niego, osoby nim dotknięte należy leczyć w odosobnieniu.

Makarewicz kilkakrotnie w swoich pracach przekonywał, że dawne prawo karne (szkoła klasyczna), operujące pojęciami abstrakcyjnymi, nie jest w stanie adekwatnie do rozwijającej się rzeczywistości społecznej podejmować walkę z przestępczością. Analizując przestępstwo, pisał o konkretnym człowieku, a bazując na ustaleniach twórców szkoły socjologicznej³⁷, wprowadził własną typologię osób łamiących prawo.

³⁵ *Ibidem*, s. 145.

³⁶ J. Makarewicz, *Zbrodnia i...*, s. 148.

³⁷ Autorem jednej z najbardziej znanych w czasie twórczości Makarewicza typologii przestępców był Franz von Liszt (1851–1919). Wprowadził on trójpodział wszystkich sprawców

Proponując podział przestępców, zastrzegął, że nie są to typy z dziedziny antropologii, lecz wyodrębnione typy psychiki ludzkiej. I tak poza idealnym typem przestępcy abstrakcyjnego – normalnego człowieka dorosłego, którym posługiwali się filozofowie tworząc teorię i filozofię prawa karnego – uczony wyróżnił inne typy:

- 1) przestępców stałych, stanowiących trwałe niebezpieczeństwo dla społeczeństwa (zawodowi, anormalni, częściowo anormalni),
- 2) przestępców przejściowych, u których konflikt z prawem jest krótkim epizodem np. (nieletni).

Zdaniem Makarewicza, z dokonanego podziału wynika szereg praktycznych wniosków. Pierwszy i podstawowy to spostrzeżenie, że jeśli mamy do czynienia z człowiekiem stanowiącym trwałe niebezpieczeństwo dla społeczeństwa, kara wydaje się być niecelowa, korzystniejsze byłoby skoncentrowanie się na zabezpieczeniu społeczeństwa. Natomiast u osób, które nie stanowią niebezpieczeństwa, zastosowanie kary więzienia też wydaje się niewłaściwe. Na przełomie wieku XIX i XX uczony zwracał uwagę na fakt, że kobiety w mniejszym stopniu popełniają przestępstwa niż mężczyźni, ta tendencja nie uległa zmianie i nadal pozostaje aktualna³⁸.

Jednostki łamiące normy prawa stanowią trwałe niebezpieczeństwo dla społeczeństwa. Jednak największe stanowią ci stale – nałogowo – popełniający przestępstwa. Makarewicz określa ich jako „[...] pasożyty społeczne, ssące ze społeczeństwa najzdrowsze soki. Walkę ze społeczeństwem uważają nie tylko za źródło zysków, utrzymania, a czasem majątku, ale także za sport, pełen niezwykłych emocji”³⁹. Postulował konieczność wyjścia z błędnego koła, w którym naprzemiennie występuje przestępstwo i kara.

Stale popełniający przestępstwa tworzą zdaniem uczonego osobny typ człowieka. Próbując go scharakteryzować, Makarewicz, unikający irracjonalnych uzasadnień, w tym przypadku wspomina o istnieniu jakiejś niewidzialnej siły, która popycha jednostkę do popełniania czynów niezgodnych

na przypadkowych oraz notorycznych, zdolnych do poprawy i niepoprawnych. Było to nawiązanie do typologii Emila Wahlberga (1824–1901). Stworzony przez Von Lisztą podział sprawców przestępstw i model trójkierunkowego oddziaływania karnego rozpowszechniły się w całej Europie, także na ziemiach polskich – D. Janicka, *Makarewicz a Liszt. Próba analizy porównawczej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2015, Tom LXVII, z. 1, s. 114–115.

³⁸ Por. <http://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/przestepczosc-kobiet/50869,Przestepczosc-kobiet.html>, dostęp: 25.05.2019.

³⁹ J. Makarewicz, *Zbrodnia i...*, s. 79.

z prawem, jednocześnie ta bliżej nieokreślona siła nie pozwala zboczyć z raz obranej drogi⁴⁰. Takie osoby na własny użytek tworzą osobnego rodzaju etykę. Wydaje się, że Makarewicz miał na myśli wrodzone skłonności tkwiące w człowieku, które u niektórych ludzi nie są możliwe do wyeliminowania, np. poprzez wychowanie. Żebraków i włóczęgów zaliczał do osobnej kategorii. Choć ich zachowanie nie zagraża dobru społeczeństwa, to stanowią materiał na przestępców, dlatego dla tej grupy postulował utworzenie domów pracy przymusowej, które zapobiegałyby wejściu na drogę przestępczą i przyzwyczajały do systematycznej pracy zarobkowej.

Za pozytywny element nowożytnego prawa karnego postrzegał stosunek do życia ludzkiego. Nie jest ono jedynie wartością indywidualną, lecz stanowi pozytywną wartość ogólnospołeczną, którą chroni prawo. Troska o zdrowie członków społeczeństwa powoduje, że jeśli jest taka potrzeba „[...] bierze państwo jednostkę w opiekę przed nią samą” i karze się osoby, o których zdrowie chodzi, w przypadku alkoholizmu czy narkomanii⁴¹.

Makarewicz akceptował stosowanie nowych sankcji karnych wobec człowieka łamiącego prawo, o czym świadczy obszerne sprawozdanie z V Międzynarodowego Kongresu Penitencjarnego⁴². Na jego obrady Makarewicz udał się tuż po obronie doktoratu w okresie, gdy był zatrudniony w Krakowskim Sądzie⁴³.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 79

⁴¹ *Ibidem*, s. 51–52.

⁴² V Kongres Penitencjarny odbył się w Paryżu na przełomie czerwca i lipca 1895 r. Juliusz Makarewicz udał się na jego obrady, w czasie gdy był zatrudniony jako auskultant sądowy przy c.k. w Sądzie Krajowym w Krakowie. Sprawozdanie i własne uwagi do głównych tematów poruszanych na kongresie są cenną wskazówką dotyczącą zapatrywań ich autora na nowe rozwiązania w prawie karnym – J. Widacki, *Szkice z dziejów prawa karnego i kryminologii w Krakowie: myśli i ludzie*, Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne – Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2014, s. 147–186.

⁴³ Zatrudnienie Juliusza Makarewicza w Krakowskim Sądzie trwało od 22 marca 1894 r. do 30 listopada 1904 r. W tym czasie, 30 października 1897 r. otrzymał „głos stanowczy w sprawach karnych”, co oznaczało prawo do orzekania jako sędzieja (teczka personalna Juliusza Makarewicza). Początki pracy dla Juliusza Makarewicza zarówno jako młodego naukowca Uniwersytetu Jagiellońskiego, jak i pracownika sądu krajowego w Krakowie nie były łatwe. Zwraca na to uwagę Jan Widacki, badając biografię uczonego – J. Widacki, *Szkice z dziejów prawa karnego i kryminologii w Krakowie: myśli i ludzie*, Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne – Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2014, s. 193–178. Dokumenty zawarte w tezcze personalnej z okresu zatrudnienia w sądzie potwierdzają i uświadamiają, jakim obciążeniem było łączenie pracy sędziego karnisty z obowiązkami wykładowcy uniwersyteckiego. Po habilitacji, tj. od 24.04.1897 r., Makarewicz otrzymał możliwość prowadzenia jako bezpłatny docent prywatny wykładów z prawa karnego. Podjął się tego

Kongres był miejscem spotkania i wymiany poglądów teoretyków i praktyków z dziedziny kryminologii. Sprawozdanie rozpoczyna od ważnej uwagi na temat błędnie dobranej nazwy tego wydarzenia. Jak zauważa, nazwa *penitentiare* jest za wąska, aby objęła wszystkie zagadnienia poruszane w czasie obrad, ponieważ wskazuje na cierpienie będące pokutą lub karą. Poza nią zatem znajdują się wszystkie te teorie, które nie wymagają od kary cierpienia, lecz wyrazu potępiającej opinii; nie obejmuje ona także środków zapobiegających przestępstwu.

Wiek XIX nazwano okresem więzienia, gdyż stanowiło niemal wyłączną postać kary, lecz okres ten minął. Kolejne kongresy zwracały uwagę na kwestię prewencji. Kara więzienia przestaje być jedyną odpowiedzią na przestępstwo i nie jest główną formą walki z nim. Społeczeństwo, chcąc się pozbyć spośród swoich członków tych, którzy nie podporządkowują się ustalonym normom, wybiera jak najprostsze, ale zarazem najbardziej skuteczne sposoby pozbycia się ich. Kara to nie jedyna z form walki z przestępstwem. Podkreśla, że na obrady kongresu przybyli przedstawiciele narodów nieuprzedzeni i nieskrępowani poglądami głównych nurtów w kryminalistyce, czyli teoretycy i praktycy o otwartych umysłach, którym przyświeca nadrzędny cel, jaki stawia im jako ekspertom społeczeństwo. Celem tym jest walka z przestępczością.

zadania i prowadził bezpłatne wykłady do czasu, gdy został mianowany profesorem nadzwyczajnym pobierającym stałą pensję, co miało miejsce 01.10.1904 r. W tym czasie, tj. od 30.10.1897 r., wykonywał obowiązki służbowe sędziego orzekającego w sprawach karnych. Gdy latem w roku 1904 z powodu choroby przedłużył o trzy dni urlop, jego pracodawca odbiera mu wynagrodzenie i grozi dalszymi konsekwencjami służbowymi. Makarewicz pisze wówczas niezwykle emocjonalny list, w którym zapewnia: „Jestem naprawdę chory nerwowo poważnie. Spokój bezwzględny i hydroterapia (zabiegi w zakładzie Baucza i kąpiele w Jaszczurówce) są dla mnie warunkiem powrotu życia. [...] tyle wysiłku, na ile zdobyć się musiałem w ostatnich latach dziecięciu musiało podkopać moje zdrowie z natury nieświatne. Nie łączy się dwu zawodów bezkarnie! Dziś, kiedy zniszczony nerwowo, chcę leczyć się i ratować zdrowie zamyka mi się dochody służbowe! Czy na to zasłużyłem? Czy jest to prawne i etyczne?!”

Zaznaczyć warto, że będąc jednocześnie sędzią karnym i bezpłatnym wykładowcą prawa karnego, dwukrotnie podchodząc do procedury habilitacyjnej, musiał zdobyć się na duży wysiłek, aby podjąć tym zadaniom. Być może propozycja objęcia katedry prawa karnego na uniwersytecie lwowskim w roku 1907 była dla niego okazją i pretekstem do zmiany środowiska krakowskiego, które nie zawsze było mu przychylnie – Archiwum Państwowe w Krakowie, Akta Sądu Okręgowego, sygn. 29/1989/17063. W nowym miejscu pracy został dobrze przyjęty i jak się okazało, pozostał w nim aż do emerytury – A. Grześkowiak, *Profesor Juliusz Makarewicz – życie i dzieło*, w: *Prawo Karne w Poglądach profesora Juliusza Makarewicza*, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2005, s. 34.

Makarewicz wypowiada ważne zdanie, gdy pisze: „Społeczeństwo nie chce mieć wśród siebie jednostek przekraczających jego przepisy, szkodliwych i krnąbrnych, droga do celu jest mu obojętna byle była najkrótsza i najlepsza – widząc bankructwo więzienia, szuka nowych rozwiązań”. Uzasadniając, dlaczego należy karać powrót do przestępstwa (recydywę), twierdzi, że jeśli społeczeństwo domaga się usuwania z jego szeregów niestosujących się do przepisów, to należy ich eliminować za pomocą kary śmierci, długoletniego więzienia, wydalenia czy domów pracy. Argumentem ostatecznym przemawiającym za taką reakcją jest pojęcie sprawiedliwości, jako idei metafizycznej, mającej w swojej ewolucji początek w użyteczności społecznej.

Zauważa obecność ważnego sporu w kryminalistyce, który uważa za poważny, znaczący i sięgający głęboko do zagadnień dotyczących podstaw prawa. Z jednej strony mamy twierdzenia o przestępstwie jako oderwanym od życia pojęciu metafizycznym, a z drugiej określanym jako fakt społeczny, który należy usunąć dostępnymi środkami, również bez stosowania kary. Między tymi obozami trudno o porozumienie.

Z uznaniem pisze o obradujących na kongresie, że powyższy spór był im obojętny, a ustalenia, jakie poczynili uważa za cenne, bo oddają nastawienie całej ludzkości, która problemem przestępczości jest zainteresowana, a nie są emanacją poglądów konkretnej szkoły. Jeśli jednak ustalenia kongresu idą w kierunku konkretnej szkoły, świadczy to tylko o jej dobrych intuicjach w tej kwestii. Sprawozdanie kończy zdanie zdradzające stosunek Autora do tez ustalonych podczas kongresu: „A więc zwycięstwo nowej myśli w całej pełni!”⁴⁴.

Człowiek, w ocenie Makarewicza, nawet jako przestępca, nie może być traktowany instrumentalnie przez państwo, gdyż nie jest pozbawiony godności ludzkiej. Powtarzał formułę Liszta głoszącą, że Kodeks karny to jest *magna charta przestępcy*⁴⁵. Badając przestępczość i reakcję społecz-

⁴⁴ J. Makarewicz, *Ustawodawstwo karne na kongresie paryskim 1895*, w: *Prace rozproszone. T. I, publikowane w latach 1895–1901*, red. A. Grześkowiak, Wydawnictwo KUL, Lublin 2000, s. 84.

⁴⁵ Tak jak obywatele angielscy uzyskali od króla Jana Bez Ziemi szereg gwarancji swobodnego bytu, tak obywatel państwa nowożytnego otrzymuje w kodeksie karnym zapewnienie, że nie spotka go kara za nic innego, jak tylko za to, co jest w nim przewidziane i żadna inna kara, jak tylko ta, którą ustawodawca przewidział dla danego przestępstwa. Por. J. Makarewicz, *Prawo karne i prawa obywatela*, Odczyt wygłoszony dnia 20 stycznia 1936 w Auli Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie dnia 20 stycznia 1926 r., *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, R. 16, Poznań 1936, z. 2, s. 105.

ną na jej występowanie, z uwagą podchodził do odmiennych i śmiałych rozwiązań stosowanych w Stanach Zjednoczonych, zwłaszcza w kwestii postępowania z osobami odbywającymi karę pozbawienia wolności. Za państwa przodujące w walce z przestępczością uważał kraje anglosaskie. Chwalił je za inicjatywę i swobodę myśli w tworzeniu nowych rozwiązań do walki z osobami wchodzącymi w konflikt z prawem. Przyczyn takiego stanu rzeczy upatrywał w niewielkiej roli metody teoretyczno-poznawczej w ich nauce, która nie uwzględniała realnych procesów zachodzących w społeczeństwie. Sądził, że świat oczekuje od nauki odpowiedzi, co należy czynić, by wstrzymać narastanie przestępczości zorganizowanej i zawodowej i by zmniejszyć przestępstwa nieletnich⁴⁶.

Dążąc do utworzenia jak najlepszego kodeksu karnego w odrodzonym państwie polskim, udał się w podróż po Stanach Zjednoczonych, aby przyjrzeć się z bliska rozwiązaniom stosowanym wobec przestępcy przez ten kraj.

Ciekawość naukowa – aby sprawie przyjrzeć się z bliska – była pochodną prezentowanej postawy badawczej, która nakazywała badać przestępczość w powiązaniu z życiem społecznym, czyli miejscem w którym powstaje, a nie jako abstrakcja. Analizując temat przestępczości, jednocześnie obserwował życie tego młodego społeczeństwa. Z obserwacji wyciąga wiele ciekawych wniosków i uwag⁴⁷.

Zwraca uwagę, że w USA oddziaływanie wybitnych jednostek na masy ludzkie nie jest aż tak duże, jak w Europie. Wielkie indywidualności nie mają tak znaczącego wpływu na wypadki społeczne lub polityczne. W Stanach Zjednoczonych to ludzie samodzielnie tworzą swoją indywidualność. Każdy człowiek, mając możliwość szybkiego wzbogacenia się, może samodzielnie zmieniać swoje życie. W trakcie jednego pokolenia z biednego emigranta staje się pełnoprawnym obywatelem, odnoszącym sukcesy w gospodarce lub polityce. Wspólna cecha ludzi zamieszkujących ten kraj to, jego zdaniem, pracowitość i pociąg do tworzenia. Zauważa, że USA to zlepek jak gdyby oddzielnych państw o odrębnym ustawodawstwie, klimacie, rozwoju kultury umysłowej oraz rozmaitych poglądach moralnych.

⁴⁶ J. Makarewicz, *Realizm w prawie...*, s. 50, 60.

⁴⁷ Makarewicz odwiedzając kolejne zakłady karne wnikliwie obserwuje ich funkcjonowanie, ale także zwraca uwagę na inne, wówczas nowe, zjawiska dotyczące życia ludzi, ich pracy, funkcjonowaniu wielkich aglomeracji miejskich. Por. J. Makarewicz, *U.S.A. Kartki z podróży po Stanach Zjednoczonych*, Drukarnia A. Gojawicyńskiego we Lwowie, Towarzystwo Wydawnicze Ateneum, Lwów 1929.

Daje to możliwości łatwej zmiany otoczenia, jeśli nie odpowiada ono danej jednostce, na bardziej odpowiednie w ramach jednego kraju. Wszystko to wpływa na zamożność ludzi i łatwość tworzenia kariery.

Te uwagi korespondują z jego twierdzeniami dotyczącymi kondycji człowieka nowożytnego, którą widzi pośrodku dwóch ideałów, tj. między poświęceniem jednostki dla państwa a ograniczeniem więzów z państwem do minimum. Ideał Makarewicza to jednostka posiadająca swobody osobiste. Ma stanowić centrum, wokół którego obracają się sprawy państwa, a ingerencja ustawodawcy w jej sprawy pozostaje niedostrzegalna. Ograniczenia jednostki mogą być podyktowane tylko dobrem innych.

Demokratyzację rozumiał jako dążenie do idealnej struktury społecznej, w której wszyscy ludzie mają możliwie równe szanse udziału w życiu społecznym i odegrania w nim wybranej roli. Równość bezwzględna jednostek i swoboda to pojęcia nawzajem wykluczające się. Ludzkość ma wybór między wolnością a równością. Demokratyzacja pragnie pogodzić te dwa sprzeczne ze swojej istoty pojęcia. Makarewicz przyszłość widział jako złoty środek wolności zdobywania warunków bytu ograniczoną licznymi przepisami podyktowanymi dobrem ogólnym. Naruszanie wolności ekonomicznej uzasadniać będzie zasada równości. „W tych zapasach równości z wolnością przewaga pewna będzie raczej po stronie równości, niż wolności”⁴⁸.

Podsumowanie

Człowiek w pismach Makarewicza to konkretna jednostka posiadająca biografię, żyjąca w określonym środowisku społecznym. Z jego natury wynika, że mając zdolność abstrakcyjnego myślenia i tworzenia syntez, ciągle dąży do poszukiwania ideału, również w prawie, przynajmniej jako punktu odniesienia. Makarewicz w oparciu o kierunek prawa natury, posługując się metodą teoretyczno-poznawczą, wierzył że kształtowaniu instytucji prawa powinien przyświecać pewien ideał. Aby do niego dotrzeć, odpowiednio dobierał materiał badawczy i czerpał z pozostałych kierunków w badaniu prawa⁴⁹.

⁴⁸ J. Makarewicz, *Demokratyzacja nowożytnych...*, s. 12–13.

⁴⁹ J. Makarewicz, *Ustawodawstwo karne na...*, s. 61–84; J. Makarewicz, *Wstęp do filozofii prawa karnego...*, s. 22–49.

Uczony postrzegał zmagania społeczeństwa z człowiekiem, który łamie normy prawa, jako problem stary jak świat. Nie miał wątpliwości, że społeczeństwo będzie musiało sobie z nim stale radzić. Skoro nie da się zmienić natury ludzkiej, pozostaje tak urządzić świat społeczny, między innymi dzięki działaniom polityki kryminalnej i socjalnej, aby zniwelować negatywne skutki działań przestępczych względem społeczeństwa. Biorąc udział w tworzeniu Kodeksu karnego, zwracał uwagę, że musi on poza innymi celami zabezpieczyć społeczeństwo przed przestępstwem zawodowym czy nałogowym, często wynikającym z ustroju psychofizycznego sprawcy⁵⁰.

Makarewicz prezentował własne stanowisko odnośnie woli, którą kieruje się człowiek przy podejmowaniu określonych czynów. Odrzucał zarówno pełny indeterminizm, niezależność od otaczającej rzeczywistości, w której człowiek egzystuje, jak i całkowite podporządkowanie jednostki prawom przyczynowości. W zamian sformułował interesującą teorię na temat roli pobudek w zachowaniu człowieka i oparł na niej zdolność do ponoszenia odpowiedzialności i do kontrolowania swoich czynów, aby móc dokonywać właściwego wyboru spośród konkurujących ze sobą pobudek. Człowiek w tej koncepcji jest aktywny i uważny, gdyż stoi przed koniecznością ciągłego wyboru pomiędzy tym, czego chce a tym, co powinien zrobić w otaczającej go rzeczywistości.

Są sytuacje, gdy człowiek utracił zdolność do panowania nad swoimi pobudkami, np. gdy jest niepoczytalny lub nie posiada jej ze względu na wiek. Wówczas zdolność do ponoszenia odpowiedzialności jest osłabiona lub całkowicie wykluczona.

Makarewicz zdawał sobie sprawę z tego, że nauka nie rozstrzygnęła i zapewne długo jeszcze nie rozstrzygnie, czy wolna wola człowieka istnieje. Natomiast nauka potwierdziła, że światem psychicznym człowieka kierują pobudki i popędy, że działanie ludzkie jest rezultatem ich walki, dlatego tak dużą rolę przypisywał wychowaniu, dzięki któremu dodatnie pobudki trafiają do psychiki człowieka. Uważał, że głównym źródłem przestępczości są niskie pobudki natury człowieka. Jego zdaniem, istnieje odrębny ustrój psychofizyczny przeważający u znacznej części przestępców, na który nawet najlepsze warunki zewnętrzne nie są w stanie wpłynąć dodatnio⁵¹. Stworzył nawet specjalny podział tego typu przestępców. Dopuszczał lokowanie przyczyn złych zachowań człowieka w warunkach

⁵⁰ J. Makarewicz, *Kodeks Karny z...*, s. 31.

⁵¹ *Ibidem*, s. 43.

ekonomicznych, jednak te najbardziej niebezpieczne dla społeczeństwa zachowania przestępcze upatrywał we wrodzonych dziedzicznych skłonnościach, niskich popędach w naturze ludzkiej, na które nie zawsze mają wpływ wychowanie i dobre warunki społeczne. Przestępcy obdarzeni taką naturą stanowią trwałe niebezpieczeństwo dla społeczeństwa, dlatego twierdził, że wobec nich należy stosować środki zabezpieczające. Należyte funkcjonowanie zakładów zabezpieczających to gwarancja oczyszczenia życia społecznego od niepożądanych elementów wywołujących niepokój społeczny. Unieszkodliwienie recydywistów jest warunkiem spadku przestępczości⁵².

O przestępcy Makarewicz pisał dosadnie, określając go jako wroga społecznego, który formuje się często już w łonie matki (posiada dziedziczne obciążenia), następnie wadliwie kształci się w dzieciństwie (zaniedbania wychowawcze) i „dokszałca” jako nieletni w więzieniu⁵³. Dlatego polityka kryminalna, będąca syntezą nauki o środkach walki z przestępstwem, musi iść w porządku chronologicznym i być obecna na każdym ze społecznych etapów rozwoju.

Z prac Makarewicza wynika, że ludzie różnią się od siebie, nie przychodzą na świat z takim samym potencjałem i od narodzin ich życie jest w pewnym stopniu zdeterminowane wrodzonymi skłonnościami. Posiadają odziedziczone zadatki do czynienia rzeczy dobrych, ale też skłonności do działań uznawanych społecznie za złe. Dlatego uważał, że przestępcy z grupy stałych (zawodowiec, nałogowiec, obłąkany lub częściowo anormalny) nie powinni mieć możliwości pozostawienia po sobie potomstwa i w jego ocenie uzasadniony jest postulat sterylizacji tego rodzaju ludzi⁵⁴.

Na podstawie stosowanych przez niego analogii z dziedziny medycyny przy opisie zjawiska przestępczości, a probacie dla zastosowania działań medycznych, tj. sterylizacji recydywistów, można odnieść wrażenie, że Makarewicz pokładał nadzieje w rozwoju nauk o człowieku w kontekście walki z przestępczością. Być może sądził, że tak jak na inne choroby ludzkość odkryła skuteczne leki, tak też tej chorobie społecznej można będzie kiedyś skutecznie zapobiegać i leczyć dzięki postępom nauki. Makarewicz realnie patrzył na człowieka, widząc w nim ułomności i ograniczenia. Wierzył jednak w moc oddziaływań wychowawczych, które

⁵² Zob. J. Makarewicz, *Kodeks Karny z...*, s. 45, 166; J. Makarewicz, *Prawo Karne...*, s. 45–46.

⁵³ J. Makarewicz, *Prawo Karne...*, s. 43.

⁵⁴ *Ibidem*, s. 43.

w wielu przypadkach mogą zmienić złe zachowanie człowieka. To dzięki sferze psychicznej człowiek jest wyjątkowy. W niej bowiem lokują się pobudki kierujące ludzką wolą i zachowaniem. Brak pobudek dobrych lub ich słabe oddziaływanie to główna przyczyna zachowań przestępczych.

Można powiedzieć, że ustalenia Makarewicza w kwestii wpływu na moralność człowieka, tj. wychowania w dobrze funkcjonującej rodzinie i dobrze zorganizowanej szkole oraz uwzględnienia korzystnego znaczenia pobudek religijnych w procesie wychowania, to wciąż aktualne drogowskazy. Ważna jest też uwaga dotycząca konieczności ułatwienia dostępu do korzystania z szeroko rozumianej kultury. Taka forma spędzania czasu wolnego ma zabezpieczać jednostkę przed rozwojem negatywnych pobudek i być dobrym gruntem do rozwoju w psychice jednostki tych szlachetnych. Wreszcie apel, aby w działalność na rzecz opieki nad opuszczającymi zakłady karne zaangażowane było całe społeczeństwo, nie traci na istocie i jest realizowany. Świadczą o tym stowarzyszenia zajmujące się pomocą osobom po odbyciu kary więzienia, w których z pełnym oddaniem pracują ludzie dobrej woli, wkładający w podejmowane działania rozum oraz serce.

Bibliografia

Literatura

Buszko K., *Spółeczno-polityczne oblicze Uniwersytetu Jagiellońskiego w dobie Autonomii Galicyjskiej (1869–1914)*, Wydawnictwo UJ, Kraków 1963.

Cieplý F., *Chrześcijańska koncepcja kary kryminalnej a współczesne poglądy na karę*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2010.

Cieplý F., *Sprawiedliwosciowa racjonalizacja wymiaru kary kryminalnej wobec współczesnych tendencji polityki karnej w Polsce*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017.

Grześkowiak A., *Profesor Juliusz Makarewicz – życie i dzieło*, w: *Prawo Karne w poglądach profesora Juliusza Makarewicza*, s. 23–91, red. A. Grześkowiak, Wydawnictwo KUL, Lublin 2005.

Janicka D., *Hube – Makarewicz – Wolter. Trzy koncepcje karania na przestrzeni 100 lat*, Polska Akademia Nauk – Instytut Nauk Prawnych, Zakład Kryminologii Archiwum Kryminologii, Wydawnictwo Naukowe Scholar 2017, Tom XXXIX, s. 5–26.

Janicka D., *Makarewicz a Liszt. Próba analizy porównawczej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2015, Tom LXVII, z. 1, s. 107–128.

Janicka D., *Nauka o winie i karze w dziejach klasycznej szkoły prawa karnego w Niemczech*, Wydawnictwo UMK, Toruń 1998.

Janicka D., *Polska myśl prawnokarna XIX–XX wieku. autorzy i ich dzieła. Od szkoły klasycznej do socjologicznej*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2017.

Janicka D., *Spór o teorie kary w dobie klasycznej szkoły prawa karnego na ziemiach polskich i niemieckich w XIX wieku*, w: *Prace Komisji Historii Nauki*, Tom II, Wydawnictwo PAU, Kraków 2000, s. 107–126.

Janiszewska-Talago E., *Szkoła antropologiczna prawa karnego w Polsce*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1965.

Juliusz Makarewicz. Kodeks Karny z komentarzem, red. A. Grześkowiak, K. Wiak, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012.

Krajewski K., *Teorie Kryminologiczne a prawo karne*, Dom Wydawniczy ABC, Warszawa 1994.

Krzymuski K., *Kilka słów o usprawiedliwieniu teorii poprawy*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1875, nr 3. s. 5–30.

Makarewicz J., *Demokratyzacja nowożytnych społeczeństw*, Księgarnia Leona Frommera, Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1913.

Makarewicz J., *Klasycyzm i pozytywizm w nauce prawa karnego*, w: *Prace Rozproszone. T. I, publikowane w latach 1895–1901*, red. A. Grześkowiak, Wydawnictwo KUL, Lublin 2000, s. 85–120.

Makarewicz J., *Kodeks Karny z komentarzem*, Wydawnictwo Zakładu Narodowego Imienia Ossolińskich, Lwów 1932.

Makarewicz J., *Prawo Karne – Wykład porównawczy z uwzględnieniem prawa obowiązującego w Rzeczypospolitej Polskiej*, Wydawnictwo Książnica Polska Towarzystwa Nauczania Szkół Średnich i Wyższych AKC. SP. Kartograficzna i Wydawnicza, Lwów – Warszawa 1924.

Makarewicz J., *Prawo Karne i Prawa Obywatela*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny, R. 16, Poznań 1936, z. 2, s. 95–118.

Makarewicz J., *Realizm w prawie karnym*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny, Poznań 1933, t. 2, s. 49–60.

Makarewicz J., *U.S.A. Kartki z podróży po Stanach Zjednoczonych*, Drukarnia A. Gojawczyńskiego we Lwowie, Towarzystwo Wydawnicze Ate-neum, Lwów 1929.

Makarewicz J., *Ustawodawstwo karne na kongresie paryskim 1895 r.*, w: *Prace Rozproszone. T. I, publikowane w latach 1895–1901*, red. A. Grześkowiak, Wydawnictwo KUL, Lublin 2000, s. 61–84.

Makarewicz J., *Wstęp do filozofii prawa karnego w oparciu o podstawy historyczno-rozwojowej*, red. A. Grześkowiak, Wydawnictwo KUL, Lublin 2009.

Makarewicz J., *Zbrodnia i kara*, H. Altenberg, Księgarnia wydawnicza we Lwowie, Lwów 1922.

Makarewicz J., *Źródła przestępczości*, w: *Prace Rozproszone. T. II, Publikowane w latach 1902–1913*, red. A. Grześkowiak, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012, s. 165–176.

Makowski W., *Środki ochronne wobec recydywistów i przestępców anormalnych*, „Przegląd Prawa i Administracji” 1911, R 36, s. 840–852.

Petrażycki L., *O Pobudkach postępowania i o istocie moralności i prawa*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2002.

Rosenblatt J., *Wzrost przestępstw i środki zapobiegawcze*, „Przegląd Sądowy i Administracyjny” 1884, nr 8, s. 58.

Skupiński J., *Juliusz Makarewicz o teoriach kary i o jej wymiarze*, w: *Karnopolityczne koncepcje Profesora Juliusza Makarewicza – wczoraj i dziś*, red. I. Nowikowski, P. Strzelec, Wydawnictwo Morpol, Lublin 2006, s. 45–52.

Wąsowicz M., *Nurt socjologiczny w Polskiej myśli prawnokarnej*, Wydawnictwo UW, Warszawa 1989.

Wiak K., *Juliusz Makarewicz o prawie karnym i prawach obywatela*, w: *Prawo karne w poglądach Juliusza Makarewicza*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2005, s. 139–155.

Widacki J., *Szkice z dziejów prawa karnego i kryminologii w Krakowie: myśli i ludzie*, Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne – Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2014.

Akty prawne

Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. – Kodeks karny (Dz.U. 1932 nr 60, poz. 571).

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz.U. 2019, poz. 1950 t.j.).

Źródła internetowe

<http://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/przestepczosc-kobiet-t/50869,Przestepczosc-kobiet.html>, dostęp: 25.05.2019.

Małgorzata Reiter^{1 ABCDEF}
Magdalena Krzyżanowska^{2 CDEF}
Patrycja Uram^{3 EF}

**NIEDOSTOSOWANIE SPOŁECZNE – „DIETA
TERAPEUTYCZNA” JAKO ALTERNATYWNA
INTERWENCJA TERAPEUTYCZNA**

**SOCIALLY MALADJUSTED – “THERAPEUTIC
DIET” AS AN ALTERNATIVE THERAPEUTIC
INTERVENTION**

Otrzymano: 24.07.2019 Zaakceptowano: 19.02.2020 Opublikowano: 17.03.2020

DOI: 10.5604/01.3001.0013.9038

Artykuł Oryginalny

Źródło finansowania – badania własne

A – projekt badań; B – wykonanie badań; C – analiza statystyczna; D – interpretacja danych;
E – przygotowanie manuskryptu; F – przegląd piśmiennictwa

Streszczenie

„Dieta Terapeutyczna” to propozycja alternatywnej interwencji terapeutycznej dla młodzieży niedostosowanej społecznie. Zakłada oddziaływanie zarówno na aspekt psychologicznego, jak i biologicznego funkcjonowania młodzieży, poprzez codzienne rytuały i nawyki związane z zabezpieczeniem podstawowej potrzeby – odżywiania się, jednego z najważniejszych obszarów w życiu każdego człowieka. W podstawowy i naturalny sposób

¹ Mgr Małgorzata Reiter, doktorantka Instytutu Psychologii PAN w Warszawie, autor do korespondencji: Małgorzata Reiter, e-mail: malgorzata.reiter@sd.psych.pan.pl, ORCID: 0000-0003-2465-0000.

² Mgr inż. Magdalena Krzyżanowska, dietetyk w Pracowni Dietetyki i Leczenia Otyłości Wojskowego Instytutu Medycyny Lotniczej w Warszawie, ORCID: 0000-0001-5565-7374.

³ Mgr Patrycja Uram, doktorantka Instytutu Psychologii PAN w Warszawie, ORCID: 0000-0002-9927-2916.

uczy funkcyjnych schematów dotyczących nas samych, innych ludzi oraz świata zewnętrznego. Każdego dnia gruntuje przekonania o tym, czy nasze potrzeby psychologiczne i biologiczne są ważne, brane pod uwagę i zabezpieczane przez opiekunów lub nas samych. W sposób nie wymagający wysiłku od młodzieży, dzięki prawidłowo skomponowanemu jadłospisowi oraz odpowiedniej dbałości o komfortowe miejsce spożywania oraz atmosferę posiłków, dzień po dniu, można modelować funkcyjne schematy oraz pracować m.in. nad poczuciem własnej wartości, mocy, sprawczości, szacunku do siebie oraz dbałości o innych ludzi. „Dieta Terapeutyczna” od strony biologicznej może pomagać w regulacji wydzielania dokrewnego, wyciszając nieco nadmierną reaktywność emocjonalną młodzieży niedostosowanej społecznie w okresie burzliwych zmian hormonalnych.

Słowa kluczowe: resocjalizacja, młodzież niedostosowana społecznie, alternatywna interwencja terapeutyczna, dieta terapeutyczna

Abstract

“Therapeutic Diet” is a proposal of alternative therapeutic intervention for the socially maladjusted youth. It assumes an impact on both psychological aspects and biological functioning of the youth through everyday rituals and habits connected with securing the basic need – diet, one of the most important area in every human existence. In a basic and natural way it teaches functional schemes concerning ourselves, others and the outside world. Each day, it supports beliefs whether our psychological and biological needs are being respected and important for our guardians and ourselves. In a way that does not require effort from the youth, thanks to a properly composed menu and proper care for a comfortable place to eat and the atmosphere of meals, day after day we can model functional schemes and work on self-esteem, sense of strength, self-respect and care for other people. Moreover, “Therapeutic Diet” on the biological side can help regulate endocrine secretion, silencing excessive emotional reactivity of the socially maladjusted youth in the period of turbulent hormonal changes.

Key words: resocialization, socially maladjusted youth, alternative therapeutic intervention, therapeutic diet

Wprowadzenie

Inspiracją do powstania tematu „Diety Terapeutycznej” jako alternatywnej interwencji terapeutycznej dla młodzieży niedostosowanej społecznie jest m.in. zmodyfikowana koncepcja zachowań problemowych Richarda Jessora (TZP), w której autor zwraca uwagę na wybór ryzykownego stylu życia młodzieży niedostosowanej społecznie, a szczególnie na antyzdrowotne zachowania prowadzące do negatywnych konsekwencji dla zdrowia, bezpieczeństwa i prawidłowego rozwoju młodzieży, do których zalicza się m.in. nieodpowiednia dieta czy używanie substancji psychoaktywnych⁴, oraz na wiedzę z zakresu dietetyki i wydzielania dokrewnego. Termin dieta terapeutyczna jest powszechnie używany w profilaktyce zdrowia do określania sposobu żywienia, który został zmodyfikowany w celach leczniczych i zakłada tylko interwencje na poziomie biologicznym. Idea „Diety Terapeutycznej” poruszana w tym artykule to nazwa autorskiej alternatywnej metody terapeutycznej w procesie resocjalizacji młodzieży niedostosowanej społecznie. Celem jej jest powrót do stanu odczuwania komfortu psychofizycznego i utrzymania go poprzez modyfikację codziennych rytuałów związanych z odżywianiem jak i samej diety. Interwencja zakłada oddziaływanie na poziomie psychologicznym, czyli realizowania podstawowej potrzeby w atmosferze spokoju, z troską, w komfortowych warunkach oraz biologicznym, czyli dostarczania organizmowi substancji odżywczych w szczególności tryptofanu i witamin D, B6, B12, magnezu, kwasu foliowego, witaminy C, żelaza, które to równoważą wydzielanie dokrewne i w dużym stopniu mogą niwelować stany lękowe, depresyjne, agresję, trudności w radzeniu sobie ze stresem, a w szczególności u młodzieży niedostosowanej społecznie może wspomóc pracę nad zmianą zachowania oraz sposobem odbierania siebie, świata i innych.

W artykule *Niedostosowanie społeczne – przegląd wybranych interwencji resocjalizacyjnych*⁵ wspominaliśmy o „Diecie Terapeutycznej”, jako alternatywnej interwencji terapeutycznej w kontekście przyjętego w świadomy sposób rodzaju odżywiania i związanych z tym codziennych rytuałów, mających na celu budowanie na poziomie społecznym/psychologicznym

⁴ R. Jessor, *Risk behavior in adolescence: A psychosocial framework for understanding and action*, „Journal of Adolescent Health” 1991, t. 12, nr 9, s. 597–605.

⁵ M. Koch-Kozioł, M. Reiter, P. Uram, *Niedostosowanie społeczne – przegląd wybranych interwencji resocjalizacyjnych*, „Probacja” 2018, nr 3, s. 71–74.

m.in. poczucia własnej wartości, podstaw zaufania, zaangażowania, ciepła, poprzez spożywanie posiłków w atmosferze troski, bezpieczeństwa i akceptacji.

Niniejszy artykuł jest uzupełnieniem wątku „Diety Terapeutycznej” jako alternatywnej interwencji terapeutycznej o aspekt biologiczny, czyli poprawę dobrostanu psychicznego młodzieży niedostosowanej społecznie poprzez regulację poziomu wydzielania dokrewnego.

Dodatkowo, w ramach artykułu prezentujemy ankietę systematyzującą rodzinne/społeczne rytuały związane z odżywianiem. Na podstawie udzielonych w ankiecie odpowiedzi można wnioskować o zaburzeniach bądź ich braku, m.in.: w kształtowaniu się poczucia bliskości, wspólnotowości, mocy, sprawczości, możliwości zaspokajania swoich podstawowych potrzeb w kontekście odżywiania się. Ankieta może posłużyć do uzupełnienia wywiadu psychologiczno-pedagogicznego. Została opracowana przez Małgorzatę Reiter na podstawie książki duńskiego pedagoga Jaspiera Juul, *Uśmiechnij się! Siadamy do stołu*⁶.

Charakterystyka młodzieży niedostosowanej społecznie i alternatywnych form interwencji terapeutycznych

W literaturze przedmiotu istnieje wiele definicji „niedostosowania społecznego”. W zależności od przyjętych założeń teoretycznych danej koncepcji, zwraca się uwagę na odmienne fundamenty charakteryzujące niniejsze zjawisko. Należy jednak pamiętać, że niezależnie od przyjętych klasyfikacji, termin ten jest przede wszystkim określeniem pluralistycznym, zależnym od wielu współwystępujących ze sobą czynników, najczęściej dotyczących trudności w zakresie socjalizacji oraz skłonności do przejawiania wszelkich form zachowań destrukcyjnych. Z tego też powodu szczególnie narażeni na niedostosowanie społeczne są młodzi ludzie, którzy dopiero nabywają kompetencji społecznych, a ich proces socjalizacji opiera się na internalizacji wiedzy i wzorców pochodzących ze środowiska rodzinnego i rówieśniczego. To te dwa środowiska kształtują i utrwalają podstawy zachowań i funkcjonowania młodego człowieka, wyposażając go w określony багаż umiejętności radzenia sobie i kompetencji interpersonalnych⁷.

⁶ J. Juul, *Uśmiechnij się! Siadamy do stołu*, Wydawnictwo MiND, Podkowa Leśna 2011.

⁷ M. Koch-Kozioł, M. Reiter, P. Uram, *op. cit.*, s. 71–74.

Młodzież niedostosowaną społecznie charakteryzuje szereg deficytów psychospołecznych jak i określone cechy osobowości, w tym zaburzony, a zarazem zaniżony, obraz siebie, trudności w radzeniu sobie ze stresem i negatywnymi emocjami, niskie poczucie samooceny, brak prawidłowych kompetencji społecznych. Młody człowiek, przechodząc przez kolejne etapy rozwojowe, zaczyna zmagać się z coraz to trudniejszymi zadaniami, związanymi z kształtowaniem się poczucia własnej tożsamości, poszukiwaniem akceptacji i bezpieczeństwa ze strony środowiska rodzinnego oraz rówieśniczego czy też zmianami w zakresie pełnionych ról społecznych. Wszystko to, w połączeniu z deficytami poznawczymi powstałymi m.in. w oparciu o nieprawidłowe relacje rodzinne i rówieśnicze, staje się dla adolescenta źródłem negatywnego napięcia, wyzwalając potrzebę jego rozładowania. Należy uwzględnić jeszcze burzę hormonów związana z okresem dorastania oraz brak wsparcia, poczucie odrzucenia ze strony często dysfunkcyjnego środowiska. Młody człowiek, próbując rozładować nagromadzone w nim napięcie, zaczyna dopuszczać się różnych zachowań o charakterze ryzykownym czy też destrukcyjnym.

Mówiąc o zachowaniach ryzykownych, możemy wymienić: kradzieże, rozboje, stosowanie przemocy i agresji. Dodatkowo, bardzo często młodzież wykazuje zachowania autodestrukcyjne, bezpośrednio zagrażające ich zdrowiu i życiu. Do najczęstszych należą: używanie substancji psychoaktywnych, skłonność do przejawiania zaburzeń odżywiania, a więc bulimii czy anoreksji, samookaleczanie, a także, na skutek braku umiejętności radzenia sobie ze stresem, lękiem czy też wyobcowaniem ze strony środowiska, podejmowanie prób samobójczych⁸. Należy jednak podkreślić, iż wymienione powyżej elementy stanowią tylko niektóre z całego spektrum deficytów psychospołecznych, zmian osobowościowych czy zachowań ryzykownych, charakteryzujących młodzież niedostosowaną społecznie. W związku z tym, biorąc pod uwagę wszystkie składowe niedostosowania społeczne, przejawianego przez osoby nieletnie, zadaniem organów państwowych oraz specjalistów związanych z resocjalizacją nieletnich jest projektowanie takich oddziaływań terapeutycznych, które swoim całokształtem i kompleksowością pozwolą jak najlepiej łączyć potencjał tradycyjnych oraz alternatywnych metod resocjalizacji.

⁸ D. Ponczek, I. Olszowy, *Styl życia młodzieży i jego wpływ na zdrowie*, „Problemy Higieny i Epidemiologii” 2012, t. 93, nr 2, s. 260–268.

Całokształt pracy resocjalizacyjnej stosowanej wobec młodzieży niedostosowanej społecznie stanowi całościowy zestaw działań terapeutyczno-wychowawczych, jak najlepiej dopasowanych do korygowania poszczególnych dysfunkcji i zaburzeń przejawianych przez te osoby.

W ostatnich latach coraz większą popularnością cieszy się wspomaganie tradycyjnych metod pracy z młodzieżą o wszelkie alternatywne rodzaje interwencji terapeutycznych. Można tutaj wymienić arteterapię, animoterapię czy też terapie z wykorzystaniem otoczenia, np. żagloterapię. Ich podstawowym zadaniem są działania, prowadzące do ujawnienia drzemających w młodym człowieku zasobów. Dzięki temu, możliwe staje się: wzmacnianie poczucia własnej wartości, samooceny i skuteczności, niwelowanie nadpobudliwości i przejawianych zachowań agresywnych, a także rozwój kompetencji społecznych, takich jak: współpraca, szacunek, empatia. Uczestnictwo w powyższych formach oddziaływań terapeutycznych pozwala młodzieży na zmianę ugruntowanych schematów poznawczych, poszerzając światopogląd i zainteresowania. Stosowane metody terapii uczą odpowiedzialności, pracowitości, samodyscypliny, wzmacniają przekonanie o własnych możliwościach i posiadanych umiejętnościach radzenia sobie z trudnymi sytuacjami⁹. Oferowane formy alternatywnego wsparcia mają wiele zalet, wspomagają proces przystosowywania się młodzieży do prawidłowego funkcjonowania w społeczeństwie, a także wzmacniają i rozwijają prawidłowe kompetencje i umiejętności społeczne¹⁰.

Niestety nie wszystkie ośrodki wychowawcze, z różnych przyczyn, są w stanie w pełni korzystać z alternatywnych form wspomagających proces resocjalizacyjny. W związku z tym, coraz częściej poszukuje się takich metod oddziaływań terapeutycznych, które uzupełniają tradycyjne oddziaływania resocjalizacyjne w sposób łatwy do wdrożenia, dostępny i uniwersalny, niezależnie od lokalizacji ośrodka, środków finansowych czy też liczby wychowanków i pracowników danego ośrodka. Jednym z kierunków tych poszukiwań, opartym na wiedzy z zakresu dietetyki, psychologii oraz pedagogiki, może stać się „Dieta Terapeutyczna”, uwzględniająca konkretne rytuały związane z odżywianiem oraz produkty spożywcze, które włączone do jadłospisów, stosowanych przez ośrodki wychowawcze, mogą przyczynić się do wspomaganie tradycyjnych działań terapeutycz-

⁹ M. Koch-Kozioł, M. Reiter, P. Uram, *op. cit.*, s. 71–74.

¹⁰ M. Pokutycki, *Arteterapia*, w: *Terapia zajęciowa*, red. A. Bac, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, 2016, s. 127–139.

nych. Warto tutaj zwrócić uwagę na cały szereg korzyści związanych ze stosowaniem tej diety. Wyniki badań pokazały bardzo ciekawą zależność mianowicie, dzieci jedzące więcej warzyw, owoców i ryb charakteryzowały się mniejszym poziomem zachowań agresywnych niż te, które spożywały niezdrową żywność¹¹. Istnieją także przesłanki wskazujące na rolę niewłaściwej diety w odniesieniu do przejawiania zachowań agresywnych, większej skłonności do przemocy czy zachowań przestępczych¹². Ponadto literatura wskazuje, iż niektóre zaburzenia zachowania mogą być związane ze spożywaniem niewłaściwych produktów, pozbawionych wartości odżywczych¹³. Dodatkowo, co warto podkreślić, ze względu na fakt, iż młodzież niedostosowana społecznie, zwłaszcza dziewczęta, często charakteryzują się zaburzeniami odżywiania, usystematyzowanie spożywania posiłków, wspólne ich przygotowywanie i konsumowanie, może stanowić jeden z istotnych elementów psychologicznych metod wsparcia.

Biologiczno-społeczny eliksir – jedna z przyczyn zaburzeń funkcjonowania emocjonalnego młodzieży niedostosowanej społecznie

Na długo przed momentem diagnozy w poradniach psychologiczno-pedagogicznych, aż do podjęcia konkretnych działań w środowisku domowym, społecznym czy w instytucjach wychowawczo-resocjalizacyjnych, młodzi ludzie zagrożeni niedostosowaniem społecznym prowadzą nieustający proces autoterapii, zmagając się z przeciwnościami losu i indywidualnym rytmem dorastania. Jak już wspominałyśmy, w wielu przypadkach młodzież niedostosowana społecznie nie ma dostępu do funkcyjnych schematów radzenia sobie czy nauczania się alternatywnych sposobów myślenia. Dodatkowo, zmiany hormonalne w okresie dojrzewania w sposób automatyczny, a zarazem trudny do kontroli, kierują zachowaniem wszystkich na-

¹¹ M. Przybysz-Zaremba, M. Kołodziejski, *Music in re-socialisation of socially maladjusted youth*, "University Review" 2016, t. 10, nr 3, s. 46–49.

¹² C. Bitsas, *The role of nutrients in reducing aggression, violence, and criminal behavior*, "Corrections Today" 2004, t. 2, nr 66, s. 110–115.

¹³ N. Sinn, *Nutritional and dietary influences on attention deficit hyperactivity disorder*, "Nutrition Reviews" 2018, t. 10, nr 66, s. 558–568; J.H. Kim, H.S. Hwang, *The Relationship Between Children's Behavior Problem and Their Food Behaviors*, "Korean Journal of Nutrition" 2010, t. 6, nr 43, s. 578–587.

stolatków, wpływając na brak równowagi psychiczno-psychologicznej i podejmowanie dysfunkcyjnych decyzji. Niezrozumiałe, trudne czy skrajne zachowania młodzieży w okresie dojrzewania, a w szczególności młodzieży zdiagnozowanej jako niedostosowana społecznie, mogą być niefortunnie przypisywane, tylko i wyłącznie, ich cechom charakteru, kształtującej się osobowości czy odtwarzaniu niefunkcyjnych schematów socjalizacyjnych, a w dużej mierze są również wynikiem biologicznych zmian zachodzących w ich organizmach.

Niwelowanie zachowań destrukcyjnych jest jednym z podstawowych założeń procesu resocjalizacji. Naszym zdaniem, bardzo pomocna w tych działaniach jest wiedza z zakresu wydzielania dokrewnego w okresie dorastania oraz świadomość powodowanych przez hormony zmian w zachowaniu, emocjach i sposobie myślenia młodzieży niedostosowanej społecznie. W kolejnych akapitach zostaną przybliżone „wzajemne wewnętrzne relacje” młodzieży niedostosowanej społecznie z ich wydzielaniem dokrewnym, wprowadzone informacje o mikroflorze bakteryjnej pośredniczącej w produkcji i wchłanianiu substancji, które mogą mieć dobroczynny wpływ na reaktywność emocjonalną nastolatków oraz przedstawione „sylwetek” dobroczyńców, czyli tryptofanu i serotoniny, a także kortyzolu i sposoby redukcji lub akceleracji owych składników i hormonów poprzez dietę.

Mózg nastolatki

Wysokie stężenie estrogenu i progesteronu dają nastoletnim dziewczynom poczucie nieokiełzanych emocji i zmienności nastrojów. Dziewczęcy mózg nieustannie się rozbudowuje, tworząc pole do walki o niezależność, nasilając spory i konflikty¹⁴. Estrogen wytwarzany w jajnikach przez cały okres dojrzewania, aż do końca okresu płodnego, stymuluje produkcję oksytocyny i dopaminy. Najsilniej w okresie dojrzewania kształtują się: potrzeba i umiejętność komunikacji, zdolność do tworzenia więzi społecznych, troskliwość i opiekuńczość¹⁵. W efekcie działania estrogenu nastoletnie dziewczyny stają się jeszcze bardziej wrażliwe na takie społeczne

¹⁴ E.B. McClure, *A meta-analytic review of sex differences in facial expression processing and their development in infants, children, and adolescents*, "Psychological Bulletin" 2000, t. 3, nr 126, s. 424–453.

¹⁵ L. Brizendine, *Mózg Kobiety*, VM Group, Gdańsk 2006, s. 30–56.

niuansę, jak aprobatę bądź jej brak, akceptacja i odrzucenie. Z kolei połączenie dopaminy i oksytocyny tworzy biologiczne podstawy do nawiązywania intymnych więzi i zarazem zmniejsza odczuwane napięcie. Potrzeba dopaminy staje się dla młodej dziewczyny niezbędna i „uzależniająca”¹⁶.

U dziewcząt w okresie dojrzewania reakcje na stres są bardziej intensywne, natomiast u chłopców emocjonalna reaktywność z wiekiem wręcz maleje¹⁷. Za te różnice w zachowaniu odpowiadają odmienne hormony – estrogen i progesteron, które oddziałując na podwzgórze prowadzą u dziewcząt do wzrostu reaktywności emocjonalnej, z kolei większe stężenie testosteronu u chłopców powoduje jej relatywny spadek¹⁸. Ważne jest, aby zwrócić uwagę, że przyczyną szczególnego stresu dla przedstawicieli obojga płci w okresie dojrzewania jest zupełnie coś innego. Dla młodych dziewcząt źródłem negatywnych doznań są przede wszystkim ich relacje z rówieśnikami czy dorosłymi, a dla chłopców kwestionowanie ich władzy i sprawczości. Ona pragnie być lubiana i mieć wielu znajomych, a on żąda szacunku i zabiega o wyższy status w męskiej hierarchii¹⁹. Kluczowe dla dziewcząt staje się tworzenie i podtrzymanie, dających ochronę sieci relacji społecznych²⁰. Stąd młode kobiety bardzo źle znoszą konflikty ze swoją

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ L.R. Stroud, G.D. Papandonatos, *Sex differences in the effects of pubertal development on responses to a corticotropin-releasing hormone challenge*, “The Pittsburgh Psychobiological Studies” 2004, *Annals of the New York Academy of Science*, t. 1021, s. 348–351.

¹⁸ S.E. Taylor, G.C. Gonzaga, *Relation of oxytocin to psychological stress responses and HPA axis activity in older women*, “Psychosomatic Medicine” 2006, nr 68, s. 238–245; S.E. Taylor, L.C. Klein, *Biobehavioral responses to stress in females: tend-and-befriend, not fight-or-flight*, “Psychology Review” 2000, t. 3, nr 107, s. 411–429; B.M. Kudielka, C. Kirschbaum, *Sex differences in HPA axis responses to stress; a review*, “Biological Psychology” 2005, s. 69; L.C. Klein, E.J. Corwin, *Seeing the unexpected: how sex differences in stress responses may provide a new perspective on the manifestation of psychiatric disorders*, “Current Psychiatry Reports” 2002 s. 4; L.R. Stroud, P. Salovey, *Sex differences in stress responses: social rejection versus achievement stress*, “Biological Psychiatry” 2002, s. 52; P. Bebbington, *The origins of sex differences in depressive disorder: bringing the gap*, “International Review of Psychiatry” 1996, s. 8.

¹⁹ L. Brizendine, *op. cit.*, s. 30–56.

²⁰ J.K. Kiecolt-Glaser, R. Glaser et al., *Maternal stress: immunologic, neuroendocrine, and autonomic correlates*, “Annals of the New York Academy of Science” 1998, t. 840, s. 656–663; J.K. Kiecolt-Glaser, T.J. Loving et al., *Hostile marital interactions, proinflammatory cytokine production, and wound healing*, “Archives of General Psychology” 2005, nr 62, s. 1377–1384.

grupą²¹ i odczuwają duży lęk przed odrzuceniem²². W sytuacji np. rozpadu relacji, związków czy samej wizji ich straty, organizm nastolatki reaguje obniżeniem stężenia neurohormonów – serotoniny, dopaminy i oksytocyny, a kontrolę przejmuje hormon stresu – kortyzol²³. Dominować zaczyna poczucie niepokoju, osamotnienia, lęku. Reakcja organizmu jest wtedy zbliżona do stanu bycia na „głodzie narkotykowym”, bo w rzeczywistości brakuje mu „narkotyku bliskości”, czyli oksytocyny. Huśtawka emocjonalna, związana z miesięcznym cyklem oraz doświadczaniem siebie i świata, może powodować brak zrozumienia dla zachowań nastolatki przez otoczenie, ale i ona sama nie potrafi wytłumaczyć sobie np. nagłego pragnienia bliskości lub wysokiej irytacji związanej z tą samą osobą lub grupą społeczną. W sytuacji ciągłego napięcia, irytacji, zmienności nastrojów, nastolatka poszukuje sposobu, aby rozluźnić się i rozładować napięcie. Niestety nie zawsze ma przykłady funkcyjnych rozwiązań dla uciszenia tego stanu emocjonalnego.

Mózg nastolatka

Między dziewiątym a piętnastym rokiem życia dwudziestokrotnie wzrasta poziom testosteronu u chłopców²⁴. Ten biologiczny eliksir wpływa na nich jak substancja psychoaktywna. Chłopcy są niemal „odurzeni” testo-

²¹ L.R. Stroud, P. Salovey, *Sex differences in stress responses: social rejection versus achievement stress*, „Biological Psychiatry” 2002, s. 52.

²² M.A. Morgan, J. Schulkin et al., *Estrogens and non-reproductive behaviors related to activity and fear*, „Neuroscience and Biobehavioral Review” 2004, nr 28, s. 55–63; C. Kirschbaum, B.M. Kudielka et al., *Impact of gender, menstrual cycle phase, and oral contraceptive on the activity of the hypothalamus-pituitary-adrenal axis*, „Psychosomatic Medicine” 1999, t. 61, s. 154–162; B.M. Kudielka, A.K. Schmidt-Reinwald et al., *Psychological and endocrinr responses to psychosocial stress and dexamethasone/corticotropinrealising hormone in healthy postmenopausal woman and young controls: the imact of age and a twoweeks estradiol treatment*, „Neuroendocrinol” 1999, nr 70, s. 422–430.

²³ B.M. Kudielka, C. Kirschbaum, *Sex differences in HPA axis responses to stress; a review*, „Biological Psychology” 2005, s. 69; L.R. Stroud, P. Salovey, *Sex differences in stress responses: social rejection versus achievement stress*, „Biological Psychiatry” 2002, s. 52; P. Bebbington, *The origins of sex differences in depressive disorder: bringing the gap*, „International Review of Psychiatry” 1996, s. 8; L.C. Klein, E.J. Corwin, *Seeing the unexpected: how sex differences in stress responses may provide a new perspective on the manifestation of psychiatric disorders*, „Current Psychiatry Reports” 2002, s. 4.

²⁴ *Williams textbook of endocrinology*, red. P.R. Larsen, wyd. 10, Saunders 2003.

steronem, który od tej pory maskulinizuje wszystkie myśli i zachowania²⁵, pobudzając gwałtowny rozwój połączeń neuronowych, powstałych jeszcze w życiu płodowym. Obwody w mózgu, zlokalizowane w podwzgórzu, odpowiedzialne za popęd seksualny, pod wpływem testosteronu stają się dwukrotnie większe niż te u dziewcząt²⁶. Testosteron pobudza wydzielanie hormonu towarzyszącego – wazopresyny²⁷. Działając razem sprawiają, że młodzi mężczyźni stają się bardzo terytorialni, wrażliwi na upokarzające uwagi ze strony rówieśników, a kiedy do tej mieszanki dołączy hormon stresu – kortyzol, przeładowane tymi substancjami ciało i mózg przygotowują się do reakcji – walki lub ucieczki. W ciągłej rywalizacji o miejsce w hierarchii, nastolatek nie mogąc zostać samcem Alfa, a chcący utrzymać się jak najwyżej w hierarchii, może podejmować zachowania ryzykowne, które narażają go na kłopoty²⁸. Akceptacja społeczna jest równie ważna dla nastolatka jak i dla nastolatki, choć w innych aspektach²⁹.

Mikrobiom – gigantyczny zbiór genów wspomagający utrzymanie homeostazy

Przez większość istnienia naszej planety mikroorganizmy były jedynymi żywymi istotami na Ziemi. Występowały już przed wyewoluowaniem organizmów wielokomórkowych, opanowaniem przez rośliny lądów i mórz, dinozaurami i człowiekiem. Choć same niewidzialne gołym okiem, to nieodwracalnie zmieniły naszą planetę oraz miały, i mają, wpływ na wszystkie żyjące organizmy³⁰.

²⁵ C.T. Halpern, J.R. Udry, *Monthly measures of salivary testosterone predict sexual activity in adolescent males*, "Archives of Sexual Behaviors" 1998, s. 27.

²⁶ D.F. Swaab, E. Fliers, *A sexual ddimorphic nucleus in the human brain*, "Science" 1985, s. 228; D.F. Swaab, A. Garcia-Falguerasa, *Sexual differentiation of the human brain in relation to gender identity and sexual orientation*, "Functional Neurology" 2009, t. 1, nr 24, s. 17–28.

²⁷ T.R. Park, W.C. Chung, *Arginine vasopressin regulation in pre-and postpubertal male rats by the androgen matabolite 3beta-diol*, "American Jurnal of Physiology: Endocrinology and Metabolism" 2009, t. 6, nr 296, s. 1409–1413; G.J. De Vries, M. Jardon, *Sexual differentiation of vasopressin innervation of the brain: cell death versus phenotypic differentiation*, "Endocrinology" 2008, t. 9, nr 149, s. 4632–4637.

²⁸ L. Brizendine, *Mózg Mężczyzny*, Gdańsk, VM Group, 2010, s. 26.

²⁹ V. Klucharev, K. Hytonen, *Reinforcement learning signal predicts social conformity*, "Neuron" 2009, t. 1, nr 61, s. 140–151.

³⁰ E. Yong, *Mikrobiom. Najmniejsze organizmy, które rządzą światem*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2018.

Dzięki postępowi technologicznemu, liczba prac naukowych dotyczących mikroorganizmów i mikrobiomów w ostatnich latach rośnie w szybkim tempie. Wpływ mikrobioty jelitowej na organizm człowieka, a w szczególności na oś jelitowo-mózgową, jest tematem dość nowym i innowacyjnym. Warto podkreślić, że ludzka mikrobiota jelitowa stała się obszarem zainteresowania i „badań” w kontekście poszukiwania przyczyn chorób, zaburzeń fizycznych i psychicznych oraz możliwości ich leczenia, poprzez manipulowanie tym pierwotnym środowiskiem. Naukowcy zastanawiają się nad wpływem na nasze życie mikroorganizmów bytujących w nas. Czy są patogenne? Czy są dobroczynne? Czy można nimi sterować? I jakie są nasze stosunki „międzykulturowe”?

W literaturze udział czynnika genetycznego w kształtowaniu się zaburzeń afektywnych jest wymieniany jako jeden z elementów układanki, choć w wielu przypadkach trudny do potwierdzenia. Czynnikiem genetycznym to też mikrobiota naszego organizmu. Każdy z nas ma swój osobisty mikrobiom, na który miały wpływ geny jakie odziedziczyliśmy, a również miejsce w którym się urodziliśmy, mieszkaliśmy, spożywane jedzenie oraz dodatkowo leki, które przyjęliśmy i ludzie, których na naszej drodze spotkaliśmy³¹.

Na podstawie publikacji *Historie Wewnętrzne. Jelita – najbardziej fascynujący organ naszego ciała*³² dowiadujemy się, że wszystkie nasze bakterie jelitowe mają prawie 150 razy więcej genów niż my sami i mogą ujawnić wiele informacji na nasz temat: czy jesteśmy starzy czy młodzi, szczupli czy wręcz przeciwnie lub z jakiego zakątka świata pochodzimy. W 2011 roku badacze z Heidelbergu ujawnili wewnętrzne uporządkowanie tysiąca rodzajów bakterii jelitowych i mimo całej ich różnorodności, wśród wszystkich bakterii dominował jeden z trzech typów: *Bacteroides*, *Prevotella* lub *Ruminococcus*. Znajomość takiego enterotypu danej osoby być może umożliwi w przyszłości przewidywanie wielu cech, takich jak: zdolność metabolizowania, stan układu nerwowego czy ryzyko chorób.

Bakterie jelitowe mogą wpływać na nasz mózg poprzez pokonanie solidnej ochrony, w postaci m.in. opon mózgowych i starannie chronionych naczyń krwionośnych. Tylko nieliczne substancje przedostają się przez taką barierę. Co ciekawe „Door Selection” nie obowiązuje m.in. niko-

³¹ E. Yong, *op. cit.*

³² G. Enders, *Historie wewnętrzne. Jelita najbardziej fascynujący organ naszego ciała*, Feeria, Łódź 2016.

tyny, która daje poczucie odprężenia i satysfakcji oraz większej jasności umysłu. Bakterie jelitowe również znalazły sposób na wejściówkę – przekształcając aminokwasy: tyrozynę i tryptofan w dopaminę i serotoninę, czyli neuroprzekaźniki, które to mają już otwartą drogę do dobroczynnego oddziaływania na nasz mózg³³.

Cudowna para tryptofan i serotonina w codziennej praktyce „Diety Terapeutycznej”

W organizmie człowieka tryptofan pełni wiele funkcji, a należą do nich m.in.: wytwarzanie serotoniny, melatoniny, biosynteza niacyny, regulacja poziomu neuroprzekaźników: noradrenaliny, dopaminy i β -endorfiny. Powyższych neuroprzekaźników organizm nie może dostarczyć z zewnątrz, musi je wyprodukować, a ich wytwarzaniem zajmują się jelita, w tym mikroflora jelitowa.

Serotonina (5-HT) bierze udział w regulacji zachowań impulsywnych, agresji, potrzeb seksualnych czy apetytu. W organizmie powstaje z prekursora tryptofanu, który w około 85% związany jest z białkiem osocza, a jedynie 15% przenika przez barierę krew-mózg³⁴. Serotonina, w wyniku dalszych przemian biochemicznych, ulega przekształceniu do melatoniny (N-acetylo-5-metoksytryptominy), czyli hormonu snu³⁵. Niskie stężenie metabolitu serotoniny (kwas 5-hydroksyindoloocetowy 5-HIAA) zaobserwowano u osób z bardzo dużą agresją w dzieciństwie, przeszłością karną i impulsywnym zachowaniem³⁶. Nadmiar serotoniny w mózgu i/lub w płynie mózgowo-rdzeniowym wpływa na zmniejszenie apetytu, zaburzenia odżywiania czy rozwój osteoporozy. Poza wpływem tryptofanu na stężenie tego neuroprzekaźnika przypuszcza się, że na jej zwiększone zapotrzebowanie wpływają: niski poziom estrogenu u kobiet, a testosteronu u mężczyzn, brak światła, brak aktywności fizycznej czy stres³⁷.

³³ *Ibidem*.

³⁴ W.J. Riedel, T. Klaassen, J. Schmitt, *Tryptophan, mood and cognitive function*, "Brain Behaviour and Immunity" 2002, t. 16, s. 581–589.

³⁵ J. Vetulani, *Neurochemistry of impulsive-ness and aggression*, „Psychiatria Polska” 2013, t. 47, s. 103–113.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ A. Longstaff, *Neurobiologia*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 2002.

Tryptofan należy do grupy aminokwasów egzogennych, co oznacza, że musi zostać dostarczony do organizmu wraz z pożywieniem. Dostępność tryptofanu dla mózgu zależna jest nie tylko od jego pokarmowych źródeł, ale również od sumarycznego stężenia takich aminokwasów, jak: tyrozyna, fenyloalanina oraz aminokwasy rozgałęzione (leucyna, izoleucyna, walina i metionina). Z tego względu, dieta wysokobiałkowa i niskowęglowodanowa ogranicza przejście tryptofanu do centralnego układu nerwowego, a przez to konwersję do serotoniny³⁸. Zarówno badania Choi³⁹, jak i Ferenstom et al.⁴⁰ wykazały, że największy wzrost stężenia tryptofanu w osoczu następował po spożyciu na pierwszy posiłek α -laktolalbuminy (białka serwatkowego). Wówczas stężenie tryptofanu wzrastało o 55%. Dla porównania po spożyciu glutenu lub zeiny (białko występującego w kukurydzy) stężenie tryptofanu spadało o odpowiednio około 25% i 50%.

Według zaleceń WHO, dzienne średnie zapotrzebowanie na tryptofan wynosi 4 mg/kg/mc. Spożycie tego aminokwasu ponad normę, co prawda przyczynia się do jego wzrostu stężenia w osoczu i w mózgu, ale poprzez sprzężenie zwrotne ujemne, obserwowane jest niższe uwalnianie serotoniny w neuronach⁴¹.

Dostarczenie wraz z „Dieta Terapeutyczną” węglowodanów złożonych również korzystnie wpływa na poziom tryptofanu w mózgu. Spożycie tego makroskładnika w pierwszym posiłku już w ciągu 15 minut powoduje wzrost stężenia serotoniny, a maksymalny poziom osiąga po 1 godzinie⁴². Niezwykle ważne jest, aby w jadłospisie przeważały produkty o niskim indeksie glikemicznym (IG) i niskim ładunku glikemicznym (ŁG). Tylko takie produkty są w stanie zagwarantować w organizmie łagodny i stabilny wzrost poziomu glukozy we krwi, a przez to odpowiedni dowóz

³⁸ P. Holford, *Depression: the nutrition connection*, „Primary Care Mental Health” 2003, t. 1, s. 9–16.

³⁹ Z. Goluch-Koniuszy, J. Fugiel, *Rola składników diety w syntezie wybranych neurotransmiterów*, „Kosmos” 2016, t. 65, nr 4, s. 523–534.

⁴⁰ S. Choi, B. Sisilvio, M.H. Fernstrom, J.D. Fernstrom, *Meal ingestion, amino acids and brain neurotransmitters: effects of dietary protein source on serotonin and catecholamine synthesis rates*, „Physiology and Behaviour” 2009, t. 98, s. 156–162.

⁴¹ J.D. Fernstrom, K. Langham, L. Marcellino, Z. Irvine, M. Fernstrom, W. Kaye, *The ingestion of different dietary proteins by humans induces large changes in the plasma tryptophan ratio, a predictor of brain tryptophan uptake and serotonin synthesis*, „Clinical Nutrition” 2013, t. 32, s. 1073–1076.

⁴² A. Gardier, R.J. Wurtman, *Persistent blockade of potassium-evoked serotonin re-lease from rat frontocortical terminals after fluoxetine administration*, „Brain Research” 1991, s. 540, 325–330.

substratu energetycznego dla komórek nerwowych. W „Diecie Terapeutycznej” powinny zatem występować pełnoziarniste pieczywo, makarony, kasze, płatki zbożowe czy nasiona roślin strączkowych. Udział energii pochodzącej z tego makroskładnika powinien wynosić 50–70%.

Tabela 1. Zawartość tryptofanu w wybranych produktach spożywczych (g/100 g produktu)

Produkt spożywczy	Zawartość	Produkt spożywczy	Zawartość
Soja nasiona suche	0,61	Wątroba wołowa	0,28
Len, nasiona	0,40	Polędwica sopocka	0,28
Pestki dyni	0,37	Dorsz wędzony	0,28
Mięso z piersi kurczaka, bez skóry	0,36	Orzechy arachidowe	0,28
Migdały	0,31	Ser twarogowy chudy	0,27
Schab surowy z kością	0,30	Śledź solony	0,25
Tuńczyk świeży	0,29	Kasza gryczana	0,20

Źródło: H. Kunachowicz, I. Nadolna, B. Przygoda, K. Iwanow, *Tabele składu i wartości odżywczej żywności*, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2005.

Kofaktorami w enzymatycznych reakcjach przekształcenia tryptofanu do serotoniny są witamina B6, B12, kwas foliowy, witamina C i magnez. Z tego względu także i tych mikroskładników nie powinno zabraknąć w codziennej praktyce „Diety Terapeutycznej”. Dla przykładu, całodziennie ich zapotrzebowanie dla młodzieży można zaspokoić spożywając:

- witamina B6 – 2 garście orzechów włoskich, awokado, 1 łyżka zarodków pszennych, szklanka jogurtu naturalnego 2% lub 130 g łososia;
- witamina B12 – 1 jajko, 2 plasterki sera żółtego, 150 ml jogurtu naturalnego 2% LUB 85 g wątróbki drobiowej;
- kwas foliowy (witamina B9) – 10 brukselek, 3 garście szpinaku, 1 żółtko jaja;
- witamina C – 1 kiwi, 5 brukselek;
- magnez – szklanka białej fasoli, garść migdałów, 1 łyżka kakao.

Tabela 2. Zawartość wybranych witamin i magnezu w produktach spożywczych

Witamina B6 (mg/100 g)		Witamina B12 (µg/100 g)	
Łosoś świeży	0,98	Wątróbka wołowa	110
Wątróbka cielęca	0,90	Wątróbka cielęca	65
Sezam	0,79	Wątróbka drobiowa	35
Kasza jaglana	0,75	Szczupak	24
Orzechy włoskie	0,73	Śledź świeży	13
Kasza gryczana	0,67	Makrela	8
Soczewica czerwona	0,60	Łosoś	5
Słonecznik	0,60	Pstrąg	5
Orzechy laskowe	0,55	Jaja	1,6
Kwas foliowy (µg/100 g)		Witamina C (mg/100 g)	
Soja	280	Porzeczka czarna	182
Wątróbka drobiowa	590	Natka pietruszki	178
Otręby pszenne	260	Papryka czerwona	144
Szpinak	193	Chrzan korzeń	114
Fasola biała	187	Brukselka	94
Pietruszka	180	Brokuł	83
Żółtko jaja	152	Kalafior	69
Brukselka	130	Kiwi	59
Magnez (mg/100 g)			
Dynia, pestki	540	Migdały	269
Otręby pszenne	490	Kasza gryczana	218
Kakao 16%, proszek	420	Soja	216
Sezam	377	Orzechy arachidowe	180

Źródło: H. Kunachowicz, I. Nadolna, B. Przygoda, K. Iwanow, *Tabele składu i wartości odżywczej żywności*, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2005.

Kortyzol – hormon stresu

Kortyzol (hydrokortyzon) należy do hormonów z grupy glikokortykoidów. Produkowany jest w korze nadnerczy. Jego synteza regulowana jest hormonem adrenokortykotropowym (ACTH) wydzielanym przez przedni płąt przysadki mózgowej. Pod wpływem czynników stresowych i dobowych ACTH jest stymulowany przez hormony podwzgórzowe: kortykotropinę (CRH) i wazopresynę (ADH)⁴³. W organizmie 90% kortyzolu jest transportowane w formie biologicznie nieaktywnych połączeń z transkortyną i 7% z albuminą. Metabolizm kortyzolu zachodzi przede wszystkim w wątrobie, gdzie przekształcany jest do tetrahydrometabolitów (THM) i wydalany z organizmu wraz z moczem. W warunkach fizjologicznych stężenie tego hormonu jest najwyższe rano, a najniższe w godzinach wieczornych i nie powinno przekraczać połowy wartości porannego stężenia.

Kortyzol pełni w organizmie wiele ważnych funkcji, takich jak:

- zwiększenie glukoneogenezy,
- zwiększenie lipolizy w komórkach tłuszczowych,
- zwiększenie syntezy białek w wątrobie i ich rozpad w mięśniach,
- zwiększenie retencji wody i sodu wpływając przez to na zwiększenie wydalania potasu z organizmu,
- kontrola produkcji adrenaliny,
- hamowanie procesów zapalnych,
- wpływ na samopoczucie, zachowanie, apetyt i odczuwanie bólu,
- wpływ na plastyczność neuronów i procesy neurodegeneracyjne⁴⁴.

Nadmiar kortyzolu zaburza transport jonów wapnia, przez co zmniejsza się ich wchłanianie z przewodu pokarmowego, doprowadzając do rozwoju kalcurii⁴⁵. Dodatkowo, wysoki poziom tego hormonu wpływa na rozwój dyslipidemii, insulinooporności, nadciśnienia tętniczego i otyłości.

Ilość węglowodanów w „Dziecie Terapeutycznej” ma znaczący wpływ na stężenie kortyzolu. W odpowiedzi na hipoglikemię, w organizmie wzrasta jego poziom, dlatego stosowanie diet niskowęglowodanowych i/lub

⁴³ C. Rouch, S. Nicolaidis, M. Orosco, *Determination, using microdialysis, of hypothalamic serotonin variations in response to different macronutrients*, „Physiology and Behaviour” 1998, t. 65, s. 653–657.

⁴⁴ J.C. Buckingham, *Glucocorticoids: exemplars of multitasking*, „British Journal of Pharmacology” 2006, t. 147 wyd. 1, s. 258–268.

⁴⁵ G. Fink, *Stress science: neuroendocrinology*, Elsevier Inc., Oxford 2010.

niskoenergetycznych będzie stymulowało jego syntezę⁴⁶. Niski poziom glukozy we krwi dodatkowo może być wynikiem zwiększonej aktywności fizycznej, z tego względu bardzo ważne jest uzupełnianie węglowodanów przed, w trakcie i po wysiłku fizycznym⁴⁷. Wykazano, że zastrzyk greliny, hormonu stymulującego głód, zwiększa poziom kortyzolu, ACTH i hormonu wzrostu.

Fosfolipidy, takie jak fosfatydyloseryna i kwas fosfatydowy, podawane w dawce 400 mg/dobę przez okres 6 tygodni zmniejszają wydzielanie kortyzolu⁴⁸. Źródłami pokarmowymi tych substancji są żółtka jaj oraz produkty bogate w białko⁴⁹.

Dodatkowo kwas γ -aminomasłowy (GABA) zmniejsza wydzielanie kortyzolu poprzez wpływ na wydzielanie kortykoliberyny, czyli hormonu uwalniającego CRH. Pokarmowymi źródłami tego kwasu są fermentowane produkty mleczne, kiełki jęczmienia, fasoli czy ryżu brązowego. Dostępne na rynku suplementy kwasu GABA, ze względu na występujące negatywne skutki uboczne, okazują się być mniej korzystne dla organizmu niż jego naturalne źródła pokarmowe⁵⁰. Wspomagające działanie na aktywność układu GABAergicznego mają takie mikroelementy, jak: lit, witamina B6, witamina B12 i kwas foliowy⁵¹.

Odpowiedni poziom kwasów tłuszczowych nienasyconych w „Diecie Terapeutycznej” także wykazuje korzystny wpływ na obniżenie poziomu

⁴⁶ L. Papierska, M. Rabijewski, W. Misirowski, *Glucocortycoid-induced osteoporosis*, „Polskie Archiwum Medycyny Wewnętrznej” 2007, t. 8, nr 117.

⁴⁷ D.A. Schmid, K. Held, M. Ising, M. Uhr, J.C. Weikel, A. Steiger, *Ghrelin stimulates appetite, imagination of food, GH, ACTH, and cortisol, but does not affect leptin in normal controls*, „Neuropsychopharmacol” 2005, t. 6, nr 30, s. 1187–1192.

⁴⁸ M.R. Rickels, M.H. Schutta, R. Mueller, S. Kapoor, J.F. Markmann, A. Naji, K.L. Teff, *Glycemic thresholds for activation of counterregulatory hormone and symptom responses in islet transplant recipients*, „The Journal of Clinical Endocrinology and Metabolism” 2007, t. 92, s. 873–879; J. Hellhammer, D. Vogt, N. Franz, U. Freitas, D. Rutenberg, *A soy-based phosphatidylserine/phosphatidic acid complex (PAS) normalizes the stress reactivity of hypothalamus-pituitary-adrenal – axis in chronically stressed male subjects: a randomized, placebo-controlled study*, „Lipids Health Disease” 2014, t. 13, s. 121.

⁴⁹ M.A. Starks, S.L. Starks, M. Kingsley, M. Purpura, R. Jager, *The effects of phosphatidylserine on endocrine response to moderate intensity exercise*, „Journal of the International Society of Sports Nutrition” 2014, t. 6, nr 5, s. 11–17.

⁵⁰ E. Siepka, Ł. Bobak, W. Gładkowski, *Characteristics of the biological activity of egg yolk phospholipids*, „Żywność Nauka Technologia Jakość” 2015, t. 2 (99), s. 15–28.

⁵¹ A. Szosland-Fałtyń, J. Królasik, *Fermented dairy as a source of gamma aminobutyric acid*, „Food Industries” 2014, t. 10, nr 68, s. 30–32; M. Długaszek, A. Kłós, J. Bertrandt, *Lithium supply in the daily food rations of students*, „Problemy Higieny i Epidemiologii” 2012, t. 4, nr 93, s. 867–870.

kortyzolu⁵². Codzienne spożycie kwasu eikozapentaenowego w ilości 60 mg i kwasu dekozaheksaenowego w ilości 252 mg przyczynia się do spadku stężenia kortyzolu⁵³.

Picie zielonej herbaty także redukuje poziom hormonu stresu. Dzięki zawartości polifenolu 3-galusan epigallokatechinie, hamowana jest aktywność enzymu 11 β -HSD1, który uczestniczy w konwersji kortyzonu do kortyzolu⁵⁴.

Napary kawy zielonej, w przeciwieństwie do kawy czarnej, mogą obniżać poziom hydrokortyzonu⁵⁵. W badaniach Gavrieli et al.⁵⁶ wykazano, iż w grupie mężczyzn w wieku 15–40 lat spożycie kawy kofeinowej znacząco przyczyniało się do hamowania wieczornego spadku poziomu kortyzolu w porównaniu z grupą mężczyzn starszych (41–70 lat). Przypuszcza się, że wpływ działania kofeiny na poziom kortyzolu opiera się na stymulacji genu kodującego 11 β -HSD2⁵⁷ jak również na jej bezpośrednim wpływie na ekspresję białka StAR⁵⁸.

⁵² A. Kalea, N. Naphadeb, S. Sapkaleb, M. Kamarajub, A. Pillaic, S. Joshia, S. Mahadikc, *Reduced folic acid, vitamin B12 and docosahexaenoic acid and increased homocysteine and cortisol in never-medicated schizophrenia patients: implications for altered one-carbon metabolism*, "Psychiatry Research" 2010, t. 1–2, nr 175, s. 47–53.

⁵³ J. Delarue, O. Matzinger, C. Binnert, P. Schneiter, R. Chiolero, L. Tappy, *Fish oil prevents the adrenal activation elicited by mental stress in healthy men*, "Diabetes and Metabolism" 2003, t. 3, nr 29, s. 289–295.

⁵⁴ P. Barbadoro, I. Annino, E. Ponzio, R.M. Romanelli, M.M. D'Errico, E. Prospero, A. Minelli, *Fish oil supplementation reduces cortisol basal levels and perceived stress: a randomized, placebo-controlled trial in abstinent alcoholics*, "Molecular Nutrition and Food Research" 2013, t. 6, nr 57, s. 1110–1114; J. Hitzpeter, C. Stapelfeld, C. Loerz, H.J. Martion, E. Maser, *Green tea and one of its constituents, epigallocatechine-3-gallate, are potent inhibitors of human 11 β -hydroxysteroid dehydrogenase type 1*, "PLoS ONE" 2014, t. 1, nr 9, s. 1–9.

⁵⁵ P. Szelényi, K. Révész, L. Konta, A. Tüttö, J. Mandl, E. Kereszturi, M. Csala, *Inhibition of microsomal cortisol production by (-)-epigallocatechin-3-gallate through a redox shift in the endoplasmic reticulum – a potential new target for treating obesityrelated diseases*, "International Union of Biochemistry and Molecular Biology" 2013, t. 5, nr 39, s. 534–541.

⁵⁶ R. Revuelta-Iniesta, E.A.S. Al-Dujaili, *Consumption of green coffee reduces blood pressure and body composition by influencing 11 beta-HSD1 enzyme activity in healthy individuals: a pilot crossover study using green and black coffee*, "BioMed Research International" 2014.

⁵⁷ A. Gavrieli, M. Yannakoulia, E. Fragopoulou, D. Margaritopoulos, J.P. Chamberland, P. Kaisari, S.A. Kavouras, C.S. Mantzoros, *Caffeinated coffee does not acutely affect energy intake, appetite or inflammation but prevents serum cortisol concentrations from falling in healthy men*, "Journal of Nutrition" 2011, t. 19, s. 703–707.

⁵⁸ S.M. Talbott, *Human performance and sports applications of Tongkat Ali* (Eurycoma longifolia), w: *Nutrition and enhanced sports performance*, eds. D. Bagchi, S. Nair, C.K. Sen, Elsevier Inc., 2014, s. 729–734.

Suplementacja L-ornityną (aminokwas endogenny) także obniża poziom kortyzolu w surowicy oraz stosunek kortyzolu do DHEA. Zmniejszeniu ulega również poziom gniewu i poprawia się jakość snu, co wykazały badania⁵⁹.

Podsumowując, funkcjonowanie społeczne i biologiczne organizmu młodego człowieka to nie tylko wpływ środowiska czy dziedziczenia, ale również wydzielanie dokrewne, sposób odżywiania i życie naszych bakterii jelitowych. Relacje te są bardzo złożone i nie w pełni jeszcze zrozumiałe. Nie podlega zatem dyskusji, że należy przeprowadzić wiele szczegółowych badań, aby odkrywać nowe rejony, na które wpływa flora bakteryjna oraz czy będzie można za jej pomocą wpływać na nasze odbierania świata, ludzi i samych siebie.

„Dieta Terapeutyczna” jako alternatywna interwencja terapeutyczna wydaje się otwierać możliwość wpływania bezpośrednio na istniejącą florę bakteryjną poprzez stymulację do produkcji, odpowiednich dla dobrostanu, neuroprzekazników i witamin. Wysięk podejmowany w celu utrzymania równowagi wydzielania dokrewnego może szczególnie pomóc młodzieży niedostosowanej społecznie, gdyż nastoletni mózg słabo radzi sobie z silnymi emocjami, z trudem podejmuje racjonalne osądy i decyzje, a stabilizacja wydzielania np. serotoniny mogłaby mieć zbawienny wpływ na impulsywne zachowania, ograniczając ich negatywne konsekwencje.

Codzienne rytuały żywieniowe – czyli środowiskowe oddziaływanie „Diety Terapeutycznej”

Większość młodzieży niedostosowanej społecznie we wczesnych latach swojego życia nie miała zapewne możliwości zabezpieczenia podstawowej potrzeby, jaką jest odżywianie w atmosferze troski, bliskości, bezpieczeństwa, miłości oraz zbilansowanej diety. Według Jaspera Juul⁶⁰, odpowiedni posiłek to wyważona mieszanka dobrych potraw, zaangażowania, bliskich

⁵⁹ J. Ping, Y.Y. Lei, L. Liu, T.T. Wang, Y.H. Feng, H. Wang, *Inheritable stimulatory effects of caffeine on steroidogenic acute regulatory protein expression and cortisol production in human adrenocortical cells*, „Chemico-Biological Interactions” 2012, t. 1, nr 195, s. 68–75; M. Miyake, K. Morishita, H. Kamura, A. Tsuda, T. Kirisako, T. Kokubo, Y. Miura, *Randomised controlled trial of the effects of l-ornithine on stress markers and sleep quality in healthy workers*, „Nutrition Journal” 2014, t. 13, nr 53.

⁶⁰ J. Juul, *Uśmiechnij się! Siadamy do stołu*, Podkowa Leśna, Wydawnictwo MiND, 2011.

relacji z ludźmi, estetyki, radości dla zmysłów i akceptacji dla nieprzewidywalnych uczuć i nastrojów. Idealną sytuacją byłoby, gdyby rodzic/opiekun podczas przygotowywania i spożywania posiłku modelował poszanowanie dla indywidualnych potrzeb, godności, troski i zainteresowania preferencjami i opiniami dziecka. Niestety istnieje duże prawdopodobieństwo, że adolescenty nie mają wykształconych prawidłowych zachowań i nawyków związanych z przygotowywaniem posiłków oraz wspólnym ich spożywaniem. Kuchnia i przestrzeń wokół niej to swoiste otoczenie domowe, które pełni nadrzędną rolę w życiu domowników. O znaczeniu otoczenia oraz tego, jak przy jego udziale możliwe jest podejmowanie działań terapeutycznych, mówi m.in. *milieu therapy*, gdzie najczęściej tą przestrzenią jest jednak otoczenie zewnętrzne⁶¹. W przypadku „Diety Terapeutycznej”, jako alternatywnej interwencji terapeutycznej, również ważne jest otoczenie, z tym, że miejsce je tworzące znajduje się wewnątrz budynku, skupiając się wokół przestrzeni kuchni i jadalni. Zastosowanie „Diety Terapeutycznej”, jako jednej z alternatywnych form interwencyjnych, może nieść ze sobą cały szereg pozytywnych oddziaływań, kształtując pozytywne postawy, rozwijając umiejętności i kompetencje społeczne. Wykonywane podczas wspólnego gotowania czynności uczą pracowitości, współpracy, dyscypliny, szacunku do jedzenia i pracy włożonej w jego przygotowywanie. Dodatkowo pozwalają na rozwijanie u młodzieży kompetencji związanych z planowaniem, organizacją oraz sprawnym koordynowaniem wzajemnych czynności w kuchni, rozwijając kompetencje komunikacyjne, wynikające z wzajemnego dzielenia się różnymi czynnościami, jakie mają miejsce podczas gotowania. Grupowe przygotowywanie posiłków pozwala w końcu zdobywać wiedzę na temat rozmaitych składników, poszerzyć wiadomości z zakresu dietetyki, odkrywać nowe smaki, co może zapoczątkować u wychowanków pasję do gotowania, rozwijać kulinarne zainteresowania, a także dzięki zdobyciu konkretnej wiedzy praktycznej, ułatwić znalezienie pracy. Ze względu na fakt, iż proces socjalizacyjny młodzieży niedostosowanej społecznie bardzo często miał miejsce w środowisku dysfunkcyjnym, ukazanie im pewnych rytuałów, związanych ze wspólnym spożywaniem samodzielnie przygotowywanych posiłków, wzajemne ich chwalenie, prowadzenie rozmów oraz planowanie następnego jadłospisu, pozwala na kształtowanie w nich tożsamości grupowej. Ponadto dzięki temu, że nastolatek/nastolatka doświadcza, że potrafi wykonywać rozmaite czynności, nabywa przekonania

⁶¹ A. Jaworska, *Leksykon resocjalizacji*, Wydawnictwo Impuls, Kraków 2012.

o posiadanym potencjale, co z dużym prawdopodobieństwem wpływa na poczucie satysfakcji, zwiększa samoocenę, poczucie własnej skuteczności, co stymuluje do rozwijania posiadanych zasobów. Zaangażowanie zarówno terapeutów/wychowawców, jak i wychowanków ośrodków resocjalizacyjnych do wspólnego przygotowywania posiłków, pozwala na stworzenie przestrzeni dla relacji opartej na wspólnotowości, a nie podległości/zależności wychowanka od wychowawcy.

Sytuacja gotowania oraz późniejszego wspólnego jedzenia przy stole to także bardzo cenne wskazówki dla terapeuty/wychowawcy, zawierające w sobie informacje dotyczące grupowego funkcjonowania wychowanków, relacji jakie panują między nimi, obserwacji mocnych stron i kompetencji przejawianych podczas wykonywania wspólnych czynności. W konsekwencji może skutkować to bardziej precyzyjnym postrzeganiem przez wychowawcę zarówno posiadanych przez wychowanka zasobów, które można byłoby rozwijać i wzmacniać, stosując tradycyjne metody terapeutyczne, jak i obszarów wymagających interwencji i określonych działań terapeutycznych.

Dodatkowo, wykorzystanie do przygotowywania posiłków produktów zawierających tryptofan, a także bogatych w wymienione wcześniej witaminy, może skutkować redukcją przejawianych przez młodzież niedostosowaną społecznie objawów nadpobudliwości czy zachowań agresywnych, zmniejszając negatywne emocje w stosunku do otoczenia.

Aby możliwe było oszacowanie dotychczasowego odżywiania i wynikających z nich aspektów społecznych, została sporządzona ankieta określająca codzienne rytuały żywieniowe. Ankieta została przygotowana na potrzeby własnej praktyki terapeutycznej i ma charakter nieformalny, ale może posłużyć jako wskazówka do uzupełnienia wywiadu psychologiczno-pedagogicznego.

Na podstawie udzielonych w ankiecie odpowiedzi, można wnioskować o zaburzeniach bądź ich braku m.in.: w kształtowaniu się poczucia bliskości, wspólnotowości, mocy, sprawczości, możliwości zaspokajania swoich podstawowych potrzeb w kontekście odżywiania się. Niektóre z pytań dotyczą relacji rodzic–dziecko, ale z powodzeniem mogą być zamienione na relacje opiekun–dziecko lub odnosić się do życia w grupie społecznej, jaką są np. ośrodki wychowawcze czy też placówki interwencyjne.

Aby lepiej rozumieć podstawowe założenia ankiety oraz dowolnie, w zależności od potrzeb terapeuty czy placówki, ją modyfikować zalecane jest zapoznanie się z lekturą, na podstawie której została ona stworzona.

Ankieta: Jedzenie w moim domu

Poniższa ankieta dotyczy różnych aspektów odżywiania w codziennym życiu. Uprzejmie proszę, odpowiedz na poniższe pytania, zgodnie z tym w jaki sposób TY doświadczyłeś/doświadczałaś poszczególnych aspektów odżywiania.

Imię i nazwisko **Wiek** **Data**

Karmienie piersią

1. Byłem/am karmiony/a piersią TAK NIE
Jak długo?
2. Z jakiego powodu przestałaś/eś być karmiony/a piersią?
3. Jakie było nastawienie Twojej mamy do karmienia piersią?

Zasady i rytuały

4.	Mogłem/am jeść pomiędzy głównymi posiłkami.	TAK NIE
5.	Grymaszenie przy stole było karane np. brakiem deseru, zakazem oglądania TV itp.	TAK NIE
6.	Mogłem/am odejść od stołu dopiero wtedy, kiedy wszystko zostało zjedzone.	TAK NIE
7.	Rodzice/opiekunowie dbali o regularność spożywanych przeze mnie posiłków.	TAK NIE

8. Rodzice/opiekunowie wprowadzając lub zmieniając zasady dotyczące jedzenia posługiwali się (wybierz najczęstsze sposoby):
 - rozmową
 - krzykiem
 - karami
 - nagrodami
 - skargami
 - apelami
 - krytyką
 - naciskiem
 - siłą

9. Czy rodzice/opiekunowie oczekiwali, że raz wprowadzona zasada zostanie zapamiętana na zawsze? TAK NIE
10. Podziękowanie za posiłek było:
- wymaganym rytuałem
 - spontanicznym wyrażaniem radości
11. Podziękować należało w odpowiedni sposób TAK NIE
Jaki?
12. Jeśli chodzi o zasady dotyczące jedzenia rodzicom/opiekunom zależało na tym, aby:
- zawsze słuchać ich poleceń
 - współdecydować z nimi
 - współdziałać z nimi
13. Domownicy pomagali sobie wzajemnie/wymieniali się przy obowiązkach:
- nakrywaniu do stołu
 - sprzątaniu ze stołu
 - zmywaniu naczyń
 - inne.....
 - nie pomagaliśmy sobie w obowiązkach

Przyjemność a potrzeba

14.	Posiłek był czasem kiedy wszyscy domownicy mogli ze sobą porozmawiać.	TAK NIE
15.	Jedzenie było ważnym i celebrowanym aspektem życia rodzinnego/społecznego.	TAK NIE
16.	Dużo uwagi poświęcano temu czy posiłki są odpowiednio zdrowe.	TAK NIE
17.	Jeśli nie chciałem/am czegoś zjeść używano argumentów typu: „Mamie/Tacie będzie przykro”	TAK NIE
18.	Zmuszano mnie do jedzenia potraw, na które nie miałem/am ochoty.	TAK NIE
19.	Często jadaliśmy „domowo” przygotowywane posiłki.	TAK NIE
20.	Jedzenie było różnorodne.	TAK NIE

21.	Byłem/am w centrum uwagi rodziców/opiekunów jeśli chodzi o aspekt jedzenia.	TAK NIE
22.	Mogłem/am otwarcie powiedzieć, że nie lubię jakiejś potrawy.	TAK NIE
23.	Członkom mojej rodziny/społeczności zależało na tym, aby spędzać czas przy wspólnych posiłkach.	TAK NIE

24. Atmosferę podczas wspólnego posiłku z rodziną określiłbym/określiłabym jako:

- cichą
- wesołą
- pochmurną
- napiętą
- inną.....

Funkcje jedzenia

25.	Jeśli nie byłem/am grzeczny/a obiecywano mi, że kiedy się uspokoję to dostanę w nagrodę jedzenie.	TAK NIE
26.	Wspólne posiłki były polem do walki, konfliktów oraz wzajemnych pretensji.	TAK NIE
27.	Pocieszeniem na smutek lub niepowodzenie było jedzenie.	TAK NIE

28. Jedzenie było używane jako:

- kara
- nagroda
- zachęta
- inne.....

29. Posiłki były okazją do „wychowywania” poprzez:

- krytykę
- nieustanne korygowanie
- obrażanie się
- pouczające wykłady
- ciągłą obserwację tego co i jak jem
- inne.....

Jedzenie poza domem

30. Jadaliśmy poza domem z powodu:

- świętowania jakiejś okazji
- braku czasu na przygotowanie posiłku w domu
- żeby szybko coś zjeść
- aby spędzić czas w towarzystwie znajomych
- aby zaznać odrobiny luksusu
- inne.....

31.	Rodzice/opiekunowie uwzględniali specjalne porcje oraz posiłki w zależności od mojego wieku (np. posiłki dla małych dzieci)	TAK NIE
32.	Mogłem/am samodzielnie wybrać z menu to na co akurat miałem/am ochotę.	TAK NIE
33.	Rodzice/opiekunowie prosili o przygotowanie czegoś specjalnie dla mnie, tak jak lubiłem/am.	TAK NIE

Źródło: Opracowanie własne.

Podsumowanie

W swoich założeniach „Dieta Terapeutyczna” jako alternatywna interwencja terapeutyczna może być codzienną praktyką/interwencją terapeutyczną w ramach instytucji resocjalizacyjnych lub działaniem prewencyjnym/psychoedukacyjnym w ramach takich instytucji, jak poradnie psychologiczno-pedagogiczne. Jej ostateczny kształt i szczegółowe procedury uzależnione są od specyfiki placówek oraz obowiązujących w Polsce przepisów dotyczących np. żywienia zbiorowego. Jest to pomysł autorski, oparty o ugruntowaną wiedzę pedagogiczną, psychologiczną, dietetyczną oraz praktykę zawodową. „Dieta Terapeutyczna” ma być kompleksową metodą oddziaływania terapeutycznego szytego na miarę potrzeb danej instytucji i/lub środowiska z jakim instytucja współpracuje, a zatem powinna podlegać modyfikacjom i dostosowaniu do realnej grupy docelowej oraz koniecznie musi uwzględniać zarówno aspekt biologicznego, jak i psychologicznego funkcjonowania poddanych tej interwencji osób, a także obowiązujące w Polsce przepisy prawa.

Celem niniejszego artykułu nie było opracowanie i przedstawienie szczegółowego planu takiej interwencji, a jedynie opis możliwych do podjęcia działań w oparciu o przedstawioną wiedzę z zakresu dietetyki. Być może artykuł posłuży jako inspiracja do dalszego indywidualnego rozwijania tej koncepcji przez władze odpowiednich ośrodków we współpracy z doświadczonymi psychologami, pedagogami i dietetykami w żywieniu zbiorowym lub pozostanie tematem do konstruktywnych dyskusji i rozważań do czasu kolejnej publikacji, opisującej dokładny plan ww. interwencji terapeutycznej dla młodzieży niedostosowanej społecznie. Zaletą metody opartej o „Diety Terapeutyczną” jest jej dostępność dla wszystkich placówek, uniezależniona od konieczności wydatkowania funduszy, ograniczeń czasowych i kadrowych. Jest formą oddziaływania terapeutycznego, które jest w równym stopniu dostępne tak dla wychowanków różnych ośrodków resocjalizacyjnych, jak i młodzieży zagrożonej niedostosowaniem społecznym.

Każdy proces wprowadzania zmian zaczyna się od dokładnego i uważnego przyjrzenia się obecnej sytuacji i motywom, jakie do niej doprowadziły. Pierwszym krokiem przygotowującym placówkę do wdrażania „Diety Terapeutycznej”, jako codziennej interwencji w resocjalizacji, może być sprawdzenie, opisanie i uświadomienie sobie warunków, w jakich młodzież przebywająca w placówce spożywa posiłki. Zastanowienie się, jakiego rodzaju relacjom społecznym służy ten aspekt codziennej aktywności? Jakie zachowania wzmacnia, a jakie zupełnie ignoruje? Jaka atmosfera panuje podczas wspólnych posiłków i jakich oddziaływań psychologicznych doświadczają wychowankowie? Jakie są doświadczenia własne i schematy opiekunów związane z odżywianiem oraz rola, jaką ten obszar odgrywa w ich życiu? Pytań diagnostycznych, które należałoby zadać, jest wiele i należy dostosować je do specyfiki placówki.

Osoby oraz instytucje zainteresowane wspólnym rozwijaniem tej autorskiej koncepcji serdecznie zachęcamy do dzielenia się swoim doświadczeniem i obserwacjami, a także do współpracy przy tworzeniu szczegółowych planów tej procedury terapeutycznej dla konkretnych placówek.

Wnioski

Deficyty w zakresie funkcjonowania psychospołecznego, rozmaite problemy o podłożu psychologicznym, dysfunkcjonalne środowisko rodzinne – wszystko to generuje w młodym człowieku napięcie emocjonalne,

które wymaga rozładowania. Najczęściej dochodzi do niego w postaci przemocy, agresji, dopuszczania się różnych czynów karalnych, częstszej skłonności do zachowań autodestrukcyjnych, w tym zaburzeń odżywiania, nadużywania substancji psychoaktywnych. Pomimo że dostarcza to chwilowych „bonusów”: społecznych (na poziomie poznawczym) i biologicznych (wydzielania dokrewnego – serotoniny, dopaminy, endorfiny, noradrenaliny), pozwalając rozładować nagromadzone napięcie, taki społeczno-biologiczny eliksir choć „uzależniająco przyjemny”, obarczony jest poważnymi kosztami i możliwością otrzymania etykiety – osoby niedostosowanej społecznie. „Dieta Terapeutyczna” na poziomie biologicznym może stać się wspomagającą alternatywną interwencją terapeutyczną – zamiennikiem dla „eliksiru biologicznego”, niwelując w niedostosowaniu społecznym u młodzieży zachowania destrukcyjne.

Postęp w podejściu do odżywiania oraz codziennych rytuałów i zwyczajów „wokół stołu” sprawił, że ta sfera życia – zaspokojenia podstawowej potrzeby – daje możliwość rozwijania własnych kompetencji oraz budowania pozytywnych relacji z bliskimi i przyjaciółmi. Otwarte na salon kuchnie (choć może były i są wynikiem małych przestrzeni) stały się sercem domu, miejscem spotkań, wymiany myśli i dbałości o bliskich. Dzięki funkcyjnym rytuałom związanym z odżywianiem, relacje między opiekunami/pedagogami/terapeutami a młodzieżą niedostosowaną społecznie mogą stać się mniej gwałtowne i nacechowane większą otwartością na siebie nawzajem. Każdy młody człowiek, dostosowany społecznie czy nie, ma własne zdanie, opinie i potrafi rozmawiać o ważnych dla siebie sprawach. Czy musi się to odbywać tylko w wyznaczonym na terapię czasie i miejscu? Może, tak po prostu, przy wspólnym posiłku? Zdajemy sobie sprawę z wielu ograniczeń, jakie panują w ośrodkach wychowawczych oraz z tego, że sama młodzież nie jest być może chętna do takich ogólnych, nieformalnych rozmów, ale jeść każdy musi i każdego dnia istnieje okazja i szansa na zmianę w podejściu do tego terapeutycznego momentu, jakim jest wspólny posiłek.

Jeżeli dodatkowo idea „Diety Terapeutycznej”, jako alternatywnej interwencji, pomoże u młodzieży niedostosowanej społecznie zniwelować tendencje do zachowań problemowych, poprzez poprawę dobrostanu psychicznego na poziomie biologicznym, to mamy rozwiązanie prawie idealne dla codziennej interwencji terapeutycznej. Być może w praktyce tej alternatywnej interwencji terapeutycznej będzie wyglądało to tak, że opiekunowie/pedagodzy/terapeuci będą musieli stawić czoło sytuacjom, doświadczeniom

i przekonaniom, dla których nie znajdą wsparcia i rozwiązań w postaci wiedzy praktycznej swoich poprzedników i nauczycieli. Naszym zdaniem jednak warto, bo nawet jeśli przez kilka kolejnych miesięcy podopieczni będą nieufni do nowego modelu wspólnych posiłków, będą jawnie wyrażać swoją dezaprobatę lub pospiesznie odchodzić od stołu, to wierzymy w to, że jak każdy proces terapeutyczny i ten sprawi, że któregoś dnia zaczną uczestniczyć we wspólnych posiłkach, okazując sobie nawzajem funkcyjne zaangażowanie i troskę, a w zamian otrzymają poczucie bycia akceptowanym i ważnym. Niemniej „Dieta Terapeutyczna”, jako alternatywna interwencja, niosąc za sobą szereg korzystnych oddziaływań, rozwijających umiejętności i kompetencje społeczne, wspomagając standardowe metody terapeutyczne, może przyczyniać się do lepszej resocjalizacji młodzieży niedostosowanej społecznie.

Czy zatem możliwe jest, że zmiana zaczyna się od codziennej praktyki „Diety Terapeutycznej”?

Zachęcamy zespoły opiekunów, psychologów, pedagogów, dietetyków pracujących w ośrodkach wychowawczych, aby rozważyli i opracowali interwencję terapeutyczną dopasowaną dla danej placówki, gdyż naszym zdaniem „Dieta Terapeutyczna”, jako alternatywna interwencja terapeutyczna dla młodzieży niedostosowanej społecznie, otwiera możliwość naturalnego i bezpośrednio wpływu na dobrostan psychofizyczny, a co za tym idzie, na perspektywę dobrego życia dla wychowanków.

Bibliografia

Barbadoro P., Annino I., Ponzio E., Romanelli R.M., D’Errico M.M., Prospero E., Minelli A., *Fish oil supplementation reduces cortisol basal levels and perceived stress: a randomized, placebo-controlled trial in abstinent alcoholics*, “Molecular Nutrition and Food Research” 2013, t. 6, nr 57, s. 1110–1114.

Bebbington P., *The origins of sex differences in depressive disorder: bringing the gap*, “International Review of Psychology” 1996, s. 8.

Bitsas C., *The role of nutrients in reducing aggression, violence, and criminal behavior*, “Corrections Today” 2004, t. 2, nr 66, s. 110–115.

Brizendine L., *Mózg Kobiety*, VM Group, Gdańsk 2006, s. 30–56.

Brizendine L., *Mózg Mężczyzny*, VM Group, Gdańsk 2010, s. 26.

Buckingham J.C., *Glucocorticoids: exemplars of multitasking*, “British Journal of Pharmacology” 2006, t. 147, wyd. 1, s. 258–268.

Choi S., Sisilvio B., Fernstrom M.H., Fernstrom J.D., *Meal ingestion, amino acids and brain neurotransmitters: effects of dietary protein source on serotonin and cate-cholamine synthesis rates*, “Physiology and Behaviour” 2009, t. 98, s. 156–162.

De Vries G.J., Jardon M., *Sexual differentiation of vasopressin innervation of the brain: cell death versus phenotypic differentiation*, “Endocrinology” 2008, t. 9, nr 149, s. 4632–4637.

Delarue J., Matzinger O., Binnert C., Schneiter P., Chiolo R., Tappy L., *Fish oil prevents the adrenal activation elicited by mental stress in healthy men*, “Diabetes and Metabolism” 2003, t. 3, nr 29, s. 289–295.

Długaszek M., Kłos A., Bertrandt J., *Lithium supply in the daily food rations of students*, „Problemy Higieny i Epidemiologii” 2002, t. 4, nr 93, s. 867–870.

Donovan J., Jessor R., Costa F., *Adolescent health behavior and conventionality-unconventionality: an extension of problem behavior theory*, “Health Psychology” 1991, s. 10.

Enders G., *Historie wewnętrzne. Jelita najbardziej fascynujący organ naszego ciała*, Feeria, Łódź 2016.

Fernstrom J.D., Langham K., Marcellino L., Irvine Z., Fernstrom M., Kaye W., *The ingestion of different dietary proteins by humans induces large changes in the plasma tryptophan ratio, a predictor of brain tryptophan uptake and serotonin synthesis*, “Clinical Nutrition” 2013, t. 32, s. 1073–1076.

Fink G., *Stress science: neuroendocrinology*, Oxford, Elsevier Inc., 2010.

Gardier A., Wurtman R.J., *Persistent blockade of potassium-evoked serotonin re-lease from rat frontocortical terminals after fluoxetine administration*, “Brain Research” 1991, s. 540, 325–330.

Gavrieli A., Yannakoulia M., Fragopoulou E., Margaritopoulos D., Chamberland J.P., Kaisari P., Kavouras S.A., Mantzoros C.S., *Caffeinated coffee does not acutely affect energy intake, appetite or inflammation but prevents serum cortisol concentrations from falling in healthy men* “Journal of Nutrition” 2011, t. 19, s. 703–707.

Goluch-Koniuszy Z., Fugiel J., *Rola składników diety w syntezie wybranych neurotransmiterów*, „Kosmos” 2016, t. 65, nr 4, s. 523–534.

Halpern C.T., Udry J.R., *Monthly measures of salivary testosterone predict sexual activity in adolescent male*. “Archives of Sexual Behaviours” 1998, s. 27.

Hellhammer J., Vogt D., Franz N., Freitas U., Rutenberg D., *A soy-based phosphatidylserine/phosphatidic acid complex (PAS) normalizes the stress reac-*

tivity of hypothalamus-pituitaryadrenal-axis in chronically stressed male subjects: a randomized, placebo-controlled study, "Lipids Health and Disease" 2014, t. 13, s. 121.

Hitzpeter J., Stapelfeld C., Loerz Ch., Martion H.J., Maser E., *Green tea and one of its constituents, epigallocatechine-3-gallate, are potent inhibitors of human 11 β -hydroxysteroid dehydrogenase type 1*, "PLoS ONE" 2014, t. 1, nr 9, s. 1–9.

Holford P., *Depression: the nutrition connection*, "Primary Care Mental Health" 2003, t. 1, s. 9–16.

Jaworska A., *Leksykon resocjalizacji*, Wydawnictwo Impuls, Kraków 2012.

Jessor R., *Risk behavior in adolescence: A psychosocial framework for understanding and action*, "Journal of Adolescent Health" 1991, t. 12, nr 8, s. 597–605.

Juul J., *Uśmiechnij się! Siadamy do stołu*, Wydawnictwo MiND, Podkowa Leśna 2011.

Kalea A., Naphadeb N., Sapkaleb S., Kamarajub M., Pillaic A., Joshia S., Mahadikc S., *Reduced folic acid, vitamin B12 and docosahexaenoic acid and increased homocysteine and cortisol in never-medicated schizoprenia patients: implications for altered one-carbon metabolism*, "Psychiatry Research" 2010, t. 1–2, nr 175, s. 47–53.

Kiecolt-Glaser J.K., Glaser R. et al., *Matrrial stress: immunologic, neuroendocrine, and autonmic correlates*, "Annals of the New York Academy of Science" 1998, t. 840, s. 656–663.

Kiecolt-Glaser J.K., Loving T.J. et al., *Hostile marital interactions, pro-inflammatory cytokine production, and wound healing*, "Archives of General Psychology" 2005, nr 62, s. 1377–1384.

Kim J.H., Hwang H.S., *The Relationship Between Children's Behavior Problem and Their Food Behaviors*, "Korean Journal of Nutrition" 2010, t. 6, nr 43, s. 578–587.

Kirschbaum C., Kudielka B.M et al., *Impact of gender, menstrual cycle phase, and oral contraceptive on the activity of the hypothalamus-pituitary-adrenal axis*, "Psychosomatic Medicine" 1999, t. 61, s. 154–162.

Klein L.C., Corwin E.J., *Seeing the unexpected: how sex differences in stress responses may provide a new perspective on the manifestation of psychiatric disorders*, "Current Psychiatry Reports" 2002, s. 4.

Klucharev V., Hytonen K., *Reinforcement learning signal predicts social conformity*, "Neuron" 2009, t. 1, nr 61, s. 140–151.

Koch-Kozioł M., Reiter M., Uram P., *Niedostosowanie społeczne- przegląd wybranych interwencji resocjalizacyjnych*, „Probacja” 2018, nr 3, s. 71–74.

Kudielka B.M., Kirschbaum C., *Sex differences in HPA axis responses to stress; a review*, “Biological Psychology” 2005, s. 69.

Kudielka B.M., Schmidt-Reinwald A.K. et al., *Psychological and endocrinr responses to psychosocial stress and dexamethasonelcorticotropinrealising hormone in healthy postmenopausal woman and young controls: the imact of age and a twoweeks estradiol treatment*, “Neuroendocrinol” 1999, nr 70, s. 422–430.

Kunachowicz H., Nadolna I., Przygoda B., Iwanow K., *Tabele składu i wartości odżywczej żywności*, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2005.

Longstaff A., *Neurobiologia*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 2002.

McClure E.B., *A meta-analytic review of sex differences in facial expression processing and their development in infants, children, and adolescents*, “Psychological Bulletin” 2000, t. 3, nr 126, s. 126.

Miyake M., Morishita K., Kamura H., Tsuda A., Kirisako T., Kokubo T., Miura Y., *Randomised controlled trial of the effects of l-ornithine on stress markers and sleep quality In healthy workers*, “Nutrition Journal” 2014, t. 13, nr 53.

Morgan M.A., Schulkin J. et al., *Estrogens and non-reproductive behaviors related to activity and fear*, “Neuroscience and Biobehavioral Review” 2004, nr 28, s. 55–63.

Papierska L., Rabijewski M., Misirowski W., *Glucocortycoid-induced osteoporosis*, „Polskie Archiwum Medycyny Wewnętrznej” 2007, t. 8, nr 117.

Park T.R., Chung W.C., *Arginine vasopressin regulation in pre-and post-pubertal male rats by the androgen metabolite 3beta-diol*, “American Journal of Physiology: Endocrinology and Metabolism” 2009, t. 6, nr 296, s. 1409–1413.

Ping J., Lei Y.Y., Liu L., Wang T.T., Feng Y.H., Wang H., *Inheritable stimulatory effects of caffeine on steroidogenic acute regulatory protein expression and cortisol production in human adrenocortical cells*, “Chemico-Biological Interactions” 2012, t. 1, nr 195, s. 68–75.

Pokutycki M., *Arteterapia*, w: *Terapia zajęciowa*, red. A. Bac, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, 2016, s. 127–139.

Ponczek D., Olszowy I., *Styl życia młodzieży i jego wpływ na zdrowie*, „Problemy Higieny i Epidemiologii” 2012, t. 93, nr 2, s. 260–268.

Przybysz-Zaremba M., Kołodziejcki M., *Music in re-socialisation of socially maladjusted youth*, "University Review" 2016, t. 10, nr 3, s. 46–49.

Revuelta-Iniesta R., Al-Dujaili E.A.S., *Consumption of green coffee reduces blood pressure and body composition by influencing 11 beta-HSD1 enzyme activity in healthy individuals: a pilot crossover study using green and black coffee*, "BioMed Research International" 2014.

Rickels M.R., Schutta M.H., Mueller R., Kapoor S., Markmann J.F., Naji A., Teff K.L., *Glycemic thresholds for activation of counterregulatory hormone and symptom responses in islet transplant recipients*, "Journal of Clinical Endocrinology and Metabolism" 2007, t. 92, s. 873–879.

Riedel W.J., Klaassen T., Schmitt J., *Tryptophan, mood and cognitive function*, "Brain Behaviour and Immunity" 2002, t. 16, s. 581–589.

Rouch C., Nicolaidis S., Orosco M., *Determination, using microdialysis, of hypothalamic serotonin variations in response to different macronutrients*, "Physiology and Behaviour" 1998, t. 65, s. 653–657.

Schmid D.A., Held K., Ising M., Uhr M., Weikel J.C., Steiger A., *Ghrelin stimulates appetite, imagination of food, GH, ACTH, and cortisol, but does not affect leptin in normal controls*, "Neuropsychopharmacology" 2005, t. 6, nr 30, s. 1187–1192.

Sieпка E., Bobak Ł., Gładkowski W., *Characteristics of the biological activity of egg yolk phospholipids*, „Żywność Nauka Technologia Jakość” 2015, t. 99, nr 2, s. 15–28.

Sinn N., *Nutritional and dietary influences on attention deficit hyperactivity disorder*, "Nutrition Reviews" 2008, t. 10, nr 66, s. 558–568.

Starks M.A., Starks S.L., Kingsley M., Purpura M., Jager R., *The effects of phosphatidylserine on endocrine response to moderate intensity exercise*, "Journal of International Society of Sports Nutrition" 2008, t. 6, nr 5, s. 11–17.

Stroud L.R., Papandonatos G.D., *Sex differences in the effects of pubertal development on responses to a corticotropin-releasing hormone challenge*, "The Pittsburgh Psychobiological Studies" 2004, Annals of the New York Acadademy of Science, t. 1021, s. 348–351.

Stroud L.R., Salovey P., *Sex differences in stress responses: social rejection versus achievement stress*, "Biological Psychiatry" 2002, s. 52.

Swaab D.F., Fliers E., *A sexual dimorphic nucleus in the human brain*, "Science" 1985, s. 228.

Swaab D.F., Garcia-Falgueras A., *Sexual differentiation of the human brain in relation to gender identity and sexual orientation*, "Functional Neurology" 2009, t. 1, nr 24, s. 17–28.

Szelényi P., Révész K., Konta L., Tüttö A., Mandl J., Kereszturi E., Csala M., *Inhibition of microsomal cortisol production by (-)-epigallocatechin-3-gallate through a redox shift in the endoplasmic reticulum – a potential new target for treating obesity-related diseases*, “International Union of Biochemistry and Molecular Biology” 2013, t. 5, nr 39, s. 534–541.

Szosland-Fałtyn A., Królasik J., *Fermented dairy as a source of gamma aminobutyric acid*, “Food Industry” 2014, t. 10, nr 68, s. 30–32.

Talbott S.M., *Human performance and sports applications of Tongkat Ali (Eurycoma longifolia)*, w: *Nutrition and enhanced sports performance*, eds. D. Bagchi, S. Nair, C.K. Sen, Elsevier Inc., 2014, s. 729–734.

Taylor S.E., Gonzaga G.C., *Relation of oxytocin to psychological stress responses and HPA axis activity in older women*, “Psychosomatic Medicine” 2006, nr 68, s. 238–245.

Taylor S.E., Klein L.C., *Biobehavioral responses to stress in females: tend-and-befriend, not fight-or-flight*, “Psychology Review” 2000, t. 3, nr 107, s. 411–429.

Vetulani J., *Neurochemistry of impulsiveness and aggression*, „Psychiatria Polska” 2013, t. 47, s. 103–113.

Williams textbook of endocrinology, red. P.R. Larsen, wyd. 10, Saunders 2003.

Wilk M., *Zalety i szanse wykorzystania animaloterapii w resocjalizacji młodzieży niedostosowanej społecznie*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny” 2014, t. 33, s. 201–219.

Yong E., *Mikrobiom. Najmniejsze organizmy, które rządzą światem*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2018.

Erwin Ryter¹

**PRAWO DO PRYWATNOŚCI JAKO ELEMENT
STANDARDÓW OPIEKI MEDYCZNEJ ORAZ
DECYDOWANIA PRZEZ WIĘŹNIÓW O WYBORZE
SPOSOBU LECZENIA NA PODSTAWIE ANALIZ ORAZ
WYNIKÓW BADAŃ WŁASNYCH NA PRZYKŁADZIE
ZAKŁADU KARNEGO W GARBALINIE**

**THE RIGHT TO PRIVACY AS PART OF THE
STANDARDS OF MEDICAL CARE AND PRISONERS
DECIDING ON THE CHOICE OF TREATMENT
BASED ON ANALYSES AND THE RESULTS OF OWN
RESEARCH IN THE EXAMPLE OF THE GARBALIN
PRISON**

Otrzymano: 15.10.2019 Zaakceptowano: 19.02.2020 Opublikowano: 17.03.2020

DOI: 10.5604/01.3001.0013.9039

Artykuł Oryginalny

Źródło finansowania – badania własne

Streszczenie

Przedmiotem artykułu jest ustalenie, czy w związku z wykonywaniem na rzecz osadzonych świadczeń medycznych, dochodzi do naruszenia sfery ich prywatności, a jeśli tak, to w jakim zakresie oraz na jaką skalę. Autor publikacji podjął się realizacji badań ankietowych wśród osadzonych mężczyzn odbywających karę pozbawienia wolności po raz pierwszy w Zakładzie Karnym w Garbalinie.

¹ Mgr Erwin Ryter, Katedra Prawa Karnego Wykonawczego, Uniwersytet Łódzki, autor do korespondencji: Erwin Ryter, e-mail: doradztwoprawne.ryter@op.pl, ORCID: 0000-0002-6024-9997.

Analiza uzyskanych wyników miała pomóc w ustaleniu kluczowych aspektów, co do których możliwe będzie wysnucie określonych postulatów oraz ewentualnych zmian. W części teoretycznej artykułu autor odniósł się do najbardziej istotnych regulacji prawnych w przedmiocie zasad regulujących zachowanie wśród osadzonych prawa do prywatności, w kontekście obowiązujących standardów związanych z praktyczną realizacją kary pozbawienia wolności, jak również zwrócił uwagę na wyłączenia prawa do decydowania o swoim leczeniu w stosunku do określonych grup skazanych. Natomiast część praktyczna artykułu skupia się na analizie wyników przeprowadzonych badań oraz najbardziej interesujących wnioskach.

Słowa kluczowe: prywatność osadzonych, ochrona danych medycznych, Zakład Karny w Garbalinie, dane o stanie zdrowia

Abstract

The subject of the article is to determine whether, in connection with the provision of medical services for prisoners, there is a violation of their privacy and, if so, to what extent. The author of the publication undertook to conduct surveys among male prisoners who are serving a prison sentence for the first time in the Garbalin Prison.

The analysis of the obtained results was to help determine the key aspects with regard to which it will be possible to draw specific postulates and possible changes. In the theoretical part of the article, the author referred to the most important legal regulations on the principles of the right to privacy among prisoners in the context of the applicable standards related to the practical implementation of the penalty of deprivation of liberty as well as pointed out the exclusion of the right to decide on their treatment in relation to specific groups of convicts. However, the practical part of the article focuses on the analysis of the results of the conducted research and the most interesting conclusions.

Key words: prisoners' privacy, protection of medical data, Garbalin Prison, data on health status

Wprowadzenie

Prawo do prywatności to jeden z fundamentów najwyżej cenionych dóbr osobistych każdego człowieka. Statuuje ono praktycznie każdą czynność mającą związek ze sferą bardzo osobistych przymiotów człowieka w sprawach mu najbardziej bliskich. Na podstawie badań i analiz własnych autor artykułu pragnie zasygnalizować aktualnie występujące dylematy moralne w związku z wykonywaniem i urzeczywistnianiem standardów leczenia oraz sprawowania opieki medycznej nad osobami pozbawionymi wolności przez pryzmat zachowania – podczas udzielania świadczeń medycznych – prawa do prywatności w grupie osadzonych mężczyzn odbywających karę pozbawienia wolności po raz pierwszy w Zakładzie Karnym w Garbalinie². Autor pragnie jednocześnie podkreślić, że przeprowadzone badania nie objęły kobiet pozbawionych wolności z uwagi na to, że zostały one przeprowadzone wyłącznie w zakładzie karnym dla mężczyzn. Stąd przedstawiona w badaniach populacja osadzonych może prezentować odmienne poglądy na temat postrzegania prawa do prywatności, niż gdyby analogicznym badaniom została poddana określona grupa kobiet, które co do zasady wyróżniają się znacznie wyższym poziomem wrażliwości na wszelkie kwestie związane ze sferą ich prywatności bądź intymności.

Badana grupa objęła populację 168 osadzonych spośród 356 osób³, które dobrowolnie przystąpiły do wypełnienia kwestionariuszy anonimowych ankiet.

W szczególności autor pragnie zwrócić uwagę na okoliczności odnoszące się do tego, czy realizacja na rzecz osadzonych świadczeń medycznych, pozwala im na zachowanie minimum prawa do prywatności i godności gwarantowanych każdemu obywatelowi zarówno konstytucyjnie, jak rów-

² Zakład Karny w Garbalinie od 1997 r. funkcjonuje jako zakład karny typu półotwartego. W latach 2004–2007 poddany był modernizacji i rozbudowie, w wyniku której połączono kadrę z Zakładu Karnego w Garbalinie i zniesionego przez Ministra Sprawiedliwości Zakładu Karnego w Łęczycy. Zakład Karny w Garbalinie jest jednostką penitencjarną przeznaczoną dla skazanych dorosłych mężczyzn, w której karę odbywają recydywiści penitencjarni oraz odbywający karę pozbawienia wolności po raz pierwszy. Nominalna pojemność jednostki wynosi 905 miejsc, w tym 45 miejsc należących do oddziału terapeutycznego dla osadzonych uzależnionych od alkoholu. Powierzchnia całkowita zakładu karnego wynosi około 4,7 ha wraz z przyległą działką rolną i oczyszczalnią ścieków (2,3 ha).

³ Na dzień 31.05.2019 r. stan osadzonych odbywających karę pozbawienia wolności pod raz pierwszy w Zakładzie Karnym w Garbalinie wynosił 356 osób – wewnętrzna informacja o stanie zaludnienia jednostki penitencjarniej.

niez przez u.p.p.⁴ oraz inne istotne w tym przedmiocie akty prawne. Między innymi zastosowanie znajdzie tu art. 13 powyższej ustawy, zgodnie z którym pacjent ma prawo do zachowania w tajemnicy przez osoby wykonujące zawód medyczny, w tym udzielające mu świadczeń zdrowotnych, informacji z nim związanych, a uzyskanych w związku z wykonywaniem zawodu medycznego. Z kolei w świetle art. 20 ust. 1 rzeczony ustawy, pacjent ma prawo do poszanowania godności i intymności kiedy są mu udzielane świadczenia zdrowotne.

Wskazane powyżej prawa konsekwentnie łączą się z jednym z naczelnych praw człowieka jakim jest prawo do prywatności. I choć w zakładach karnych, z uwagi na cel odbywanej kary, jaką jest pozbawienie skazanego wolności, trudno mówić o praktycznym zagwarantowaniu mu pełni prawa do prywatności w powszechnie rozumianym znaczeniu tego pojęcia, to jednak autor artykułu chciałby się pochylić nad sprawdzeniem, czy i w jakim zakresie prawo to może być urzeczywistniane wobec osadzonych podczas udzielania im świadczeń zdrowotnych oraz w czasie wykonywania innych czynności związanych z dbałością o stan ich zdrowia w warunkach izolacji więziennej i nieustannego monitorowania życia więziennej społeczności.

Biorąc pod uwagę cele oraz założenia kary pozbawienia wolności, trudno sobie wyobrazić możliwość zapewnienia więźniom pełni praw oraz swobód obywatelskich zwłaszcza wobec konieczności szczególnego i nieustannego kontrolowania ich codziennego funkcjonowania. Nadrzędną zasadą jest bowiem nieodzowność zachowania celu wykonywanej kary pozbawienia wolności, jakim jest nie tylko sam fakt realizacji orzeczonej wyrokiem kary, lecz także uszczuplenie normalnie przysługujących swobód czy niezależności obywatelskich, jak na przykład prawa dostępu do życia publicznego, prawa do decydowania o sobie, prawa do posiadania rodziny czy prawa do dysponowania określonymi dobrami materialnymi. Tym nie mniej analiza rozpatrywanego problemu sprowadzać się ma do zbadania jak daleko idąca może być ingerencja służb więziennych w najbardziej intymne sfery życia osadzonego, takie jak jego zdrowie, godność, cześć czy psychika oraz czy jej wpływ, a także skutki, znajdują odzwierciedlenie w stwierdzeniu o zbyt daleko idącym wkroczeniu w sferę prywatności i tym samym jej przekroczeniu poprzez nadmierną bądź nawet nieuzasadnioną ingerencję.

⁴ Ustawa z dnia 6 listopada 2008 r. o prawach pacjenta i Rzeczniku Praw Pacjenta (Dz.U. 2019, poz. 1127 t.j.).

Jak wynika z katalogu praw i obowiązków skazanego, zawartych w Oddziale 3 rozdz. VIIa k.k.w.⁵, a w szczególności odnoszących się do sposobu wykonywania świadczeń zdrowotnych w stosunku do niektórych kategorii skazanych, a zwłaszcza skazanych umieszczonych w zakładach karnych typu zamkniętego – stosownie do regulacji zawartej w art. 115 § 7a k.k.w., która zastąpiła obowiązującą wcześniej i uchyloną w art. 115 § 7 k.k.w. – świadczenia medyczne są udzielane w obecności funkcjonariusza niewykonywającego zawodu medycznego, przy czym na wniosek osoby udzielającej świadczenia zdrowotnego świadczenia te mogą być udzielane skazanemu bez obecności funkcjonariusza niewykonywającego zawodu medycznego. W tej sytuacji może nastąpić ograniczenie prawa do prywatności, ale z uwagi na zasadniczy cel wykonywanej kary wobec skazanych, o których mowa w art. 88 § 3 i 6 pkt 2 k.k.w., takie ograniczenie jest w opinii autora uzasadnione, albowiem dotyczy następujących kategorii skazanych: skazani za popełnienie przestępstwa w zorganizowanej grupie przestępczej albo w związku mających na celu popełnianie przestępstw, skazani na karę dożywotniego pozbawienia wolności albo na karę 25 lat pozbawienia wolności, skazani z niepsychotycznymi zaburzeniami psychicznymi, w tym skazani za przestępstwo określone w art. 197–203 k.k.⁶ popełnione w związku z zaburzeniem preferencji seksualnych lub przez upośledzonych umysłowo, skazani stwarzający poważne zagrożenie społeczne albo poważne zagrożenie dla bezpieczeństwa zakładu, skazani objęci ochroną na mocy art. 88 d § 2 pkt 2 k.k.w., a ponadto skazani, którzy podczas pobytu w areszcie śledczym lub zakładzie karnym naruszyli w poważnym stopniu dyscyplinę i porządek.

Zanim doszło do uszczegółowienia kategorii skazanych i osadzonych w zakładach karnych typu zamkniętego, wobec których świadczenia medyczne mogą być udzielane w obecności funkcjonariusza niewykonywającego zawodu medycznego, obowiązywał art. 115 § 7 k.k.w., co do którego swoje zastrzeżenia zgłosił Rzecznik Praw Obywatelskich w swoim wniosku skierowanym do Trybunału Konstytucyjnego, w którym stwierdził, że przyjęte w art. 115 § 7 k.k.w. rozwiązanie ustanawia założenie z góry, że każdy skazany osadzony w zakładzie karnym typu zamkniętego otrzymuje świadczenie zdrowotne w obecności funkcjonariusza, bowiem – niezależnie od okoliczności, w związku z którymi został zakwalifikowany do tego

⁵ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. 2019, poz. 676 t.j.). – zwana dalej k.k.w.

⁶ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz.U. 2019, poz. 1950 t.j.).

typu zakładu karnego – przyjmuje się, że co do zasady może stwarzać realne zagrożenie dla bezpieczeństwa osoby udzielającej świadczenia, wskutek czego obecność funkcjonariusza niewykonywającego zawodu medycznego przy udzielaniu skazanemu świadczeń medycznych jest konieczna⁷.

Wyrazem reakcji na wystąpienie Rzecznika Praw Obywatelskich do Trybunału Konstytucyjnego było wydanie wyroku, zgodnie z którym stwierdzono niezgodność art. 115 § 7 k.k.w. z art. 47 w związku z art. 31 ust. 3 Konstytucji RP⁸, i utrata przez powyższy przepis mocy obowiązującej z upływem 12 miesięcy od dnia ogłoszenia wyroku w Dzienniku Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej⁹.

Utrwalone dotychczas orzecznictwo wskazuje, że prawo pacjenta do intymności i poszanowania godności należy do sfery jego życia prywatnego, a w konsekwencji podlega ochronie na poziomie ustawowym na podstawie art. 23 k.c.¹⁰ Tak też przykładowo przyjął Sąd Apelacyjny w Warszawie w wyroku z dnia 29 sierpnia 2006 r., poddając ochronie na podstawie art. 23 k.c. prawo do intymności i poszanowania godności podczas udzielania świadczeń zdrowotnych¹¹.

Bardzo podobnie wypowiedział się Europejski Trybunał Praw Człowieka wskazując, że osobom pozbawionym wolności przysługuje prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego, chociaż z natury rzeczy samo pozbawienie wolności pociąga za sobą ograniczenia w tym zakresie¹².

⁷ Szerzej na ten temat we wniosku Rzecznika Praw Obywatelskich z dnia 18 października 2010 r. do Trybunału Konstytucyjnego, <http://www.sprawy-generalne.brpo.gov.pl/pdf/2010/01/637905/1519794.pdf>, dostęp 01.10.2019.

⁸ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. 1997 nr 78, poz. 483).

⁹ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 26 lutego 2014 r., sygn. akt K 22/10, Lex nr 1809416.

¹⁰ W kwestii pojęcia i ochrony dóbr osobistych, jak również zakwalifikowania prawa do prywatności jako dobra, które można ująć w ramach katalogu otwartego, o którym mowa w art. 23 k.c., szeroko i wielokrotnie wypowiadały się sądy powszechne. Na przykład Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 18.01.1984 r., I CR 400/83 wskazał otwarty katalog dóbr osobistych (art. 23 i art. 24 k.c.), który obejmuje także dobra osobiste związane ze sferą życia prywatnego, rodzinnego, ze sferą intymności. Ochrona w tym zakresie może odnosić się do wypadków ujawnienia faktów z życia osobistego i rodzinnego, nadużywania uzyskanych informacji, zbierania w drodze prywatnych wywiadów informacji i ocen ze sfery intymności, aby je opublikować lub w inny sposób rozgłaszać (OSNCP 1984, nr 11, poz. 195). Zob. Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (Dz.U. 2019, poz. 1145 t.j.).

¹¹ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 29 sierpnia 2006 r. (sygn. akt I ACa 310/06, OSA z 2009 r., Nr 3, poz. 34).

¹² Wyrok z dnia 28 września 2000 r. w sprawie Messina przeciwko Włochom, 25498/94, Lex nr 76738.

Niezależnie od powyższego, jak również istniejących wyłączeń bądź ograniczeń w sferze prawa do prywatności, zasadą powinno być poszanowanie intymności osadzonego podczas wykonywanego w stosunku do niego badania lekarskiego.

W opinii autora nie da się całkowicie wyeliminować ograniczeń praw i wolności, w tym zwłaszcza prawa do prywatności wobec osadzonych w związku z wykonywaniem wobec nich kary pozbawienia wolności nawet w najbardziej dogodnych i sprzyjających zachowaniu tychże swobód warunkach. Znajduje to także uzasadnienie w powszechnie przyjętych zasadach regulujących tryb oraz sposób wykonywania kary pozbawienia wolności, a tym samym ograniczeń w prawie do prywatności, o czym szerzej w dalszej części artykułu.

1. Regulacje prawne odnoszące się do realizacji prawa do prywatności w zakładach karnych podczas udzielania osadzonym świadczeń medycznych

Prawo do prywatności zalicza się do praw człowieka pierwszej generacji, a sfera prywatności życia jako odrębne dobro prawne podlega obecnie ochronie w większości współczesnych systemów prawnych¹³.

W szerokim ujęciu, prawo do prywatności jawi się jako atrybut takiej sfery życia człowieka, jaką pragnie on zachować w tajemnicy przed innym lub jedynie dla siebie z wyłączeniem ingerencji innych osób, nawet w warunkach, w których zachowanie prywatności wydaje się być znacząco utrudnione, a czasem nawet niemożliwe, co ma miejsce na przykład wśród osadzonych przebywających w zakładach karnych, których stan zdrowia także podlega nieustannej kontroli oraz nadzorowi wykonywanemu przez medyczny personel więzienny.

Należy zwrócić ponadto uwagę na słuszność rozróżnienia dwóch powiązanych ze sobą znaczeniowo pojęć, mianowicie praw oraz wolności. Tymi dwoma terminami operuje między innymi Konstytucja RP¹⁴, a dokładnie jej drugi rozdział zatytułowany „wolności, prawa i obowiązki czło-

¹³ M. Pryciak, *Prawo do prywatności*, „Studia Erasmiiana Wratislaviensia, Prawa człowieka – idea, instytucje, krytyka, Wrocławskie Studia Erazmiańskie” 2010, z. IV, Wrocław, s. 212.

¹⁴ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. nr 78, poz. 483 z późn. zm).

wieka i obywatela”, w którym określono jakie prawa i wolności zapewnia się każdemu człowiekowi.

Wolność jest powszechnie uznawana za wartość przyrodzoną i niezbywalną, którą człowiek przynosi na świat. Tym różni się ona od praw, które są nadawane przez prawodawcę¹⁵. Podobnie twierdzi M. Zieliński, wskazując że jak każda wolność, możliwość samodzielnego wybierania sposobu postępowania przez osobę ludzką została uznana za wynikającą z natury człowieka, nie zaś za przyznany przez państwo przywilej, którego realizacji jednostka może dopiero się domagać przed jego władzami¹⁶.

Prywatność rozumiana jest zatem już nie tylko jako prawo do odosobnienia czy zachowania sekretu, ale i jako autonomia, prawo decydowania o swoim losie, cielesności, życiu osobistym i rodzinnym oraz kształtowania swoich relacji z otoczeniem w określony swobodnie przez siebie sposób i określania w taki sam sposób swojej historii¹⁷.

Biorąc zatem pod uwagę zależności pomiędzy pojęciem wolności a prywatności, które w opinii autora stanowią nierozzerwalną składową ludzkich swobód, w tym związanych także z prawem do decydowania o swoim leczeniu, słusznym wydaje się stwierdzenie, że nawet w warunkach całkowitej izolacji możliwe jest zachowanie oraz poszanowanie prawa do prywatności więźniów także podczas udzielania im świadczeń medycznych. A zatem w kontekście problematyki niniejszego artykułu osadzony, który może stać się jednocześnie beneficjentem usług medycznych, czyli osobą fizyczną identyfikowalną za pomocą jego własnego imienia i nazwiska oraz stanu swojego zdrowia, korzysta z prawa do ochrony dotyczących jego danych, z czym nieodłącznie wiązać się powinno poszanowanie jego prywatności. W konsekwencji prawo to powinno być utożsamiane z koniecznością zachowania przez lekarza tajemnicy medycznej w związku z uzyskanymi od pacjenta danymi na temat stanu jego zdrowia, w tym trapiącymi go dolegliwościami, zebranymi w toku wywiadu lekarskiego.

¹⁵ L. Wiśniewski, *Prawo a wolność człowieka – pojęcie i konstrukcja prawna*, w: *Podstawowe prawa jednostki i ich sądowa ochrona*, Wydawnictwo Sejmowe 1997, s. 58–59.

¹⁶ M. Zieliński, *Wolność osobista, jej charakter oraz gwarancje*, w: *Realizacja i ochrona konstytucyjnych wolności i praw jednostki w polskim porządku prawnym*, red. M. Jabłoński, Wrocław 2014, s. 84.

¹⁷ A. Młynarska-Sobaczewska, *Trzy wymiary prywatności. Sfera prywatna i publiczna we współczesnym prawie i teorii społecznej*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2013, nr 1 (13), s. 35.

Obowiązek zachowania tajemnicy zawodowej został ustanowiony, aby pacjenci byli skłonni do ujawniania wszystkich faktów niezbędnych do właściwej oceny ich sytuacji zdrowotnej. Ochrona tajemnicy informacji przekazywanych w związku z wykonywaniem zawodu jest rozwinięciem poszanowania prawa do prywatności z art. 47 Konstytucji RP¹⁸.

Jednym z podstawowych praw pacjenta i odpowiadającym mu obowiązkiem lekarza jest zachowanie w tajemnicy informacji o chorym, które lekarz powziął w związku z wykonywaniem zawodu¹⁹.

Powszechnie uznaje się, że wszelkie informacje o stanie zdrowia stanowią element prywatnej sfery życia każdego człowieka niezależnie od jego statusu czy położenia, w którym się aktualnie znajduje, a zatem nawet w warunkach całkowitego pozbawienia wolności.

Wedle interpretacji M. Jackowskiego, dane dotyczące stanu zdrowia, to dane osobowe o zdrowiu fizycznym lub psychicznym osoby fizycznej – w tym o korzystaniu z usług opieki zdrowotnej – ujawniające informacje o stanie jej zdrowia²⁰.

Także znaczna część międzynarodowych aktów prawnych podkreśla wysoką rangę prawa do prywatności oraz akcentuje jego doniosłe znaczenie dla ochrony życia osobistego każdego człowieka, jak również granic, poza które nie powinna wkraczać ingerencja w jego prywatne życie. Przykładowo można wskazać na art. 12 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka²¹, zgodnie z którym „nikt nie będzie podlegać arbitralnemu wkraczaniu w jego życie prywatne, rodzinę, mieszkanie lub korespondencję, ani też zamachom na jego honor i reputację. Każdy jest uprawniony do ochrony prawnej przed takim wkraczaniem lub takimi zamachami”.

W kwestiach tych wielokrotnie wypowiadał się ponadto Europejski Trybunał Praw Człowieka. Między innymi w sprawie *Z v. Finlandia* stwierdził, że ochrona danych osobowych, a w szczególności medycznych, ma fundamentalne znaczenie dla korzystania z prawa do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego zagwarantowanego w art. 8 Konwencji.

¹⁸ M. Ciesielska, *Tajemnica zawodowa osób zatrudnionych w służbie zdrowia*, w: *Ochrona danych medycznych. RODO w ochronie zdrowia*, red. M. Jackowski, Warszawa 2018, s. 389.

¹⁹ R. Kubiak, *Prawo medyczne*, Warszawa 2014, s. 210.

²⁰ M. Jackowski, w: *Ochrona danych medycznych. RODO w ochronie zdrowia*, red. M. Jackowski, Warszawa 2018, s. 40.

²¹ Powszechna Deklaracja Praw Człowieka (rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ 217 A (III) przyjęta i proklamowana w dniu 10 grudnia 1948 r.).

Zagwarantowanie tajemnicy danych lekarskich jest ważną zasadą systemów prawnych państw – stron Konwencji²².

Natomiast w realiach polskiego ustawodawstwa, prawo do prywatności gwarantuje przede wszystkim art. 47 Konstytucji RP, w świetle którego „każdy ma prawo do ochrony prawnej życia prywatnego, rodzinnego, czci i dobrego imienia oraz do decydowania o swoim życiu osobistym”. Następnie art. 51 Konstytucji RP traktuje na temat uszczegółowienia brzmienia art. 47 w związku z prawem jednostki do ochrony przed ingerencją ze strony władz publicznych.

Z powyższego można wywieść, że art. 51 Konstytucji RP stanowi konkretyzację prawa do prywatności w aspekcie proceduralnym²³.

Idąc dalej, w świetle prawa ochrony danych osobowych²⁴, do jakich zalicza się także wszelkie dane o stanie zdrowia²⁵, uwydatnia się ich doniosłość

²² Wyrok ETPC z dnia 25 lutego 1997 r., 220009/93, Z v. Finlandia, w: M.A. Nowicki, *Europejski Trybunał Praw Człowieka. Orzecznictwo*, t. 2, *Prawo do życia i inne prawa*, Kraków 2002, s. 672–677.

²³ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 19 maja 1998 r., sygn. U 5/97, Lex nr 33147.

²⁴ Aktualnie kwestie związane z ochroną danych osobowych reguluje ustawa z dnia 10 maja 2018 r. o ochronie danych osobowych (Dz.U. 2019, poz. 1781 t.j. – zwana dalej RODO) oraz Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/679 z dnia 27 kwietnia 2016 r. w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych i w sprawie swobodnego przepływu takich danych oraz uchylenia dyrektywy 95/46/WE (ogólne rozporządzenie o ochronie danych) (Dz.U.UE.L.2016.119.1 z dnia 4 maja 2016). Należy jednak dodać, że do osób pozbawionych wolności zastosowanie znajdzie przede wszystkim ustawa z dnia 14 grudnia 2018 r. o ochronie danych osobowych przetwarzanych w związku z zapobieganiem i zwalczaniem przestępczości (Dz.U. 2019, poz. 125) oraz Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/680 z dnia 27 kwietnia 2016 r. w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych przez właściwe organy do celów zapobiegania przestępczości, prowadzenia postępowań przygotowawczych, wykrywania i ścigania czynów zabronionych i wykonywania kar, w sprawie swobodnego przepływu takich danych oraz uchyłająca decyzję ramową Rady 2008/977/WSiSW, zwana dyrektywą policyjną, choć jej cele i założenia wpisują się w ogólne założenia, jakie z ochroną danych osobowych wiąże RODO.

²⁵ Zgodnie z motywem 24 dyrektywy policyjnej, do danych dotyczących zdrowia należy zaliczyć wszystkie dane o stanie zdrowia osoby, której dane dotyczą, ujawniające informacje o przeszłym, obecnym oraz przyszłym stanie fizycznego lub psychicznego zdrowia osoby, której dane dotyczą. Są to także informacje pochodzące z badań laboratoryjnych lub lekarskich, części ciała lub płynów ustrojowych, w tym także genetycznych i próbek biologicznych oraz wszelkie informacje na przykład o chorobie, niepełnosprawności, ryzyku choroby, historii medycznej, leczeniu klinicznym, stanie fizjologicznym lub biomedycznym osoby, której dane dotyczą niezależnie od źródła, którym może być na przykład lekarz lub inny pracownik służby zdrowia, szpital, urządzenie medyczne lub badanie diagnostyczne *in vitro*. Zbieżna definicja danych o stanie zdrowia została określona w motywie 35 ogólnego rozporządzenia o ochronie danych osobowych (RODO).

dzięki zakwalifikowaniu ich do grupy tzw. danych szczególnego rodzaju²⁶, a wobec tego danych chronionych w sposób specjalny, niestandardowy.

Ponadto podniesienie ochrony danych osobowych do rangi konstytucyjnej posiada niewątpliwie największe znaczenie ze względu na wpływ, jaki wywiera na sytuację prawną jednostki²⁷.

Jak pokazuje praktyka, ochrona prawa do prywatności i będące jej nieodłącznym elementem dane na temat stanu zdrowia są istotne z punktu widzenia osadzonych, zwłaszcza gdy chodzi o możliwość decydowania o sposobie leczenia czy informowania przez lekarza o rokowaniach jak również efektach podjętej terapii.

Służba Więzienna, na zasadzie art. 2 pkt 2 ust. 3 Ustawy o SW²⁸, zapewnia osobom skazanym na karę pozbawienia wolności lub osobom tymczasowo aresztowanym przestrzeganie ich praw, w tym m.in. poszanowania godności czy opieki zdrowotnej.

Prawo do ochrony zdrowia stanowiące jedno z podstawowych praw człowieka, ze swej natury przysługuje każdemu²⁹. Każdy natomiast osadzony w większym bądź mniejszym stopniu jest zainteresowany tym co się dzieje w sferze ochrony jego zdrowia oraz podczas udzielania mu świadczeń medycznych, co wynika także z wyników przeprowadzonych przez autora badań własnych.

Krajowe akty prawne regulujące problematykę sprawowania opieki zdrowotnej nad osadzonymi oraz związane z udzielaniem im świadczeń zdrowotnych, co w dalszej kolejności daje możliwość ich analizowania pod kątem poszanowania prawa do prywatności, można wyróżnić następująco:

- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. 2019, poz. 676 t.j.), m.in. art. 115 § 1;

²⁶ Dane szczególnego rodzaju w ich aktualnym znaczeniu ujętym w ogólnym rozporządzeniu, znalazły szeroką ochronę oraz warunki zapewnienia im poufności na szczególnym poziomie m.in. w art. 9 ust. 1, zgodnie z którym zabrania się przetwarzania danych osobowych ujawniających pochodzenie rasowe lub etniczne, poglądy polityczne, przekonania religijne lub światopoglądowe, przynależność do związków zawodowych oraz przetwarzania danych genetycznych, danych biometrycznych w celu jednoznacznego zidentyfikowania osoby fizycznej lub danych dotyczących zdrowia, seksualności lub orientacji seksualnej tej osoby, z wyłączeniem sytuacji określonych w art. 9 ust. 2, por. art. 9 ust. 1 i ust. 2 RODO.

²⁷ P. Sobczyk, *Ochrona danych osobowych jako element prawa do prywatności*, „Zeszyty Prawnicze UKSW” 2009, 9.1, s. 301.

²⁸ Ustawa z dnia 9 kwietnia 2010 r. o Służbie Więziennej (Dz.U. 2019, poz. 1427 t.j.).

²⁹ K. Ryś, *Konstytucyjne prawo do ochrony zdrowia i prawo do szczególnej opieki zdrowotnej*, „Zeszyty Naukowe Prawa Konstytucyjnego” 2017, nr 10, s. 113.

- rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości i Ministra Zdrowia z dnia 9 maja 2012 r. w sprawie szczegółowych warunków, zakresu i trybu współdziałania podmiotów leczniczych z podmiotami leczniczymi dla osób pozbawionych wolności w zakładach karnych i aresztach śledczych w zapewnieniu świadczeń zdrowotnych osobom pozbawionym wolności (Dz.U. 2012, poz. 547);
- rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 26 lutego 2016 r. w sprawie rodzajów i zakresu dokumentacji medycznej prowadzonej w podmiotach leczniczych dla osób pozbawionych wolności oraz sposobu jej przetwarzania (Dz.U. 2016, poz. 258);
- rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 13 listopada 2003 r. w sprawie warunków i sposobu zaopatrzenia osób osadzonych w zakładach karnych i aresztach śledczych w protezy, przedmioty ortopedyczne o środki pomocnicze (Dz.U. 2003 nr 204, poz. 1986);
- rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 5 lipca 2012 r. w sprawie szczegółowych wymagań jakim powinny odpowiadać pomieszczenia i urządzenia podmiotu leczniczego dla osób pozbawionych wolności (Dz.U. 2012, poz. 808);
- rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 17 września 2003 r. w sprawie trybu przyjmowania dzieci matek pozbawionych wolności do domów dla matki i dziecka przy wskazanych zakładach karnych oraz szczegółowych zasad organizowania i działania tych placówek (Dz.U. 2003 nr 175, poz. 1709);
- rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 14 czerwca 2012 r. w sprawie udzielania świadczeń zdrowotnych przez podmioty lecznicze dla osób pozbawionych wolności (Dz.U. 2012, poz. 738).

Ponadto warto zasygnalizować, że w stosunku do osób pozbawionych wolności w kontekście naruszenia prawa do prywatności zastosowanie znajdują również regulacje prawne odnoszące się do wychowania w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi³⁰ jak również te, które określają problematykę walki z uzależnieniem od narkotyków³¹, biorąc pod uwagę okoliczność, iż część osadzonych zмага się z problemem jakiegoś uzależnienia, przy czym podobnie – jak osadzeni nieuzależnieni – dysponuje własną opinią na temat prawa do prywatności w warunkach izolacji

³⁰ Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi (Dz.U. 2019, poz. 2277 t.j.).

³¹ Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu narkomanii (Dz.U. 2019, poz. 852).

więziennej. Na marginesie autor pragnie wskazać, iż w grupie osadzonych badanych nie wyróżnił typowo osób uzależnionych od substancji psychoaktywnych z uwagi na fakt, iż badana grupa nie objęła więźniów znajdujących się w oddziale terapeutycznym dla osadzonych uzależnionych od alkoholu³². Brak jest także danych odnoszących się do uzależnionych od narkotyków ze względu na okoliczność, iż badana jednostka nie dysponuje oddziałem do leczenia tego rodzaju uzależnienia. Ponadto należy wziąć pod uwagę, iż w badanej grupie osadzonych mogły znaleźć się osoby mające wprawdzie problem z jakimś typem uzależnienia, lecz nie skłaniające się ku podjęciu jakiejkolwiek terapii odwykowej.

Ze względu na przynależność Polski do Unii Europejskiej, zobowiązana jest ona do respektowania międzynarodowych uregulowań prawnych, które określają rolę i znaczenie opieki zdrowotnej dla osób przebywających w jednostkach penitencjarnych³³.

Istotne, z punktu widzenia standardów opieki medycznej nad osobami pozbawionymi wolności, są ponadto Zalecenia Rec (2006) 2 Komitetu Ministrów do państw członkowskich Rady Europy w sprawie Europejskich Reguł Więziennych³⁴. Szczególnie w pkt 42.3 lit. a podkreślono konieczność przestrzegania – w czasie wykonywanych badań lekarskich – normalnych zasad tajemnicy lekarskiej.

Z kolei na podstawie rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 14 czerwca 2012 r. w sprawie udzielania świadczeń zdrowotnych przez podmioty lecznicze dla osób pozbawionych wolności, każdy osadzony – w terminie do 3 dni roboczych od przyjęcia do zakładu karnego – poddawany jest badaniom wstępnym³⁵. W wymienionym rozporządzeniu brak jest natomiast regulacji bezpośrednio odnoszących się do warunków w jakich udzielane są osadzonym świadczenia zdrowotne w kontekście zachowania ich prawa do prywatności z wyjątkiem wskazania na sytuacje, w których osadzonego deleguje się poza zakład karny, gdy jest konieczne

³² W Zakładzie Karnym w Garbalinie przewidziano 45 miejsc należących do oddziału terapeutycznego dla osadzonych uzależnionych od alkoholu.

³³ D. Rogala, A. Banach, D. Jachimowicz-Gaweł, Ż. Skinder, M. Leźnicka, *System opieki zdrowotnej nad osobami osadzonymi w zakładach penitencjarnych w Polsce*, „Hygeia Public Health” 2013, t. 48 (4), s. 444.

³⁴ Rekomendacja Rec (2006) 2 Komitetu Ministrów do państw członkowskich Rady Europy w sprawie Europejskich Reguł Więziennych 1 (przyjęta przez Komitet Ministrów w dniu 11.01.2006 r. na 952 posiedzeniu delegatów).

³⁵ Badania wstępne – zgodnie z § 4 ust. 1 – obejmują wywiad chorobowy oraz badanie fizykalne.

zastosowanie wobec niego specjalistycznego leczenia bądź leczenia za pomocą określonego sprzętu. Natomiast zgodnie z art. 116 § 1 pkt 3 k.k.w., jednym z obowiązków skazanego jest poddanie się – niezależnie od obowiązków określonych w przepisach o zwalczaniu chorób zakaźnych, wenerycznych i gruźlicy, alkoholizmu i narkomanii – przewidzianym przepisami badaniami, leczeniu, zabiegom lekarskim, sanitarnym oraz rehabilitacji, a także badaniami na obecność w organizmie alkoholu, środków odurzających lub substancji psychotropowych, a skazanego, co do którego sędzia penitencjarny zarządził przeprowadzenie badań psychologicznych lub psychiatrycznych, dodatkowo – udzielanie osobom prowadzącym badania informacji o stanie zdrowia, przebytych chorobach i urazach oraz warunkach, w jakich się wychowywał, oraz wykonywanie zleconych przez psychiatrę lub psychologa czynności niezbędnych na potrzeby badania. Dodatkowo art. 118 § 2 k.k.w. wskazuje na przymusowe zastosowanie leczenia w sytuacji, gdy życie skazanego jest zagrożone, a gdy skazanemu grozi niebezpieczeństwo śmierci, o konieczności zastosowania leczenia decyduje lekarz. W tych wypadkach wyłączone jest egzekwowanie zgody od samego skazanego na udzielenie mu świadczeń medycznych, z czym wiąże się bezpośrednie wkroczenie w sferę jego prywatności.

Mimo zatem określonego w art. 16 u.p.p. prawie wyrażenia zgody na udzielenie określonych świadczeń zdrowotnych lub odmowy takiej zgody, osadzeni – w niektórych sytuacjach – nie mogą o prawie tym samodzielnie decydować. Ponadto zgodnie z art. 20 ust. 1 wskazanej ustawy, pacjent ma prawo do poszanowania intymności i godności, w szczególności w czasie udzielania mu świadczeń zdrowotnych, natomiast odpowiadający praktycznej realizacji tego prawa art. 22 ust. 1 te same ustawy stanowi o tym, że osoba wykonująca zawód medyczny ma obowiązek postępować w sposób zapewniający poszanowanie intymności i godności pacjenta. Regulacje te odnoszą się do każdego pacjenta, a zatem bez względu na to, czy jest on osobą pozbawioną wolności, czy też nie. Zapewnienie pacjentowi zarówno intymności, jak i godności w czasie udzielania mu świadczeń medycznych, stanowi także o poszanowaniu jego prywatności i praktycznej realizacji jednego z podstawowych praw każdego człowieka. W związku z wykonanymi na grupie osadzonych w Zakładzie Karnym w Garbalinie badaniami ankietowymi, można stwierdzić, że czynnikiem najczęściej podawanym jako uciążliwy w trakcie przeprowadzanych badań oraz udzielanych świadczeń medycznych była obecność pracowników służby więziennej w trakcie odbywanych badań.

Istotnym ponadto jest, że w przeciwieństwie do art. 9 ust. 1 i 2 ustawy o POZ³⁶ stanowiącego o tym, że pacjent ma prawo wyboru lekarza podstawowej opieki zdrowotnej, pielęgniarki podstawowej opieki zdrowotnej i położnej podstawowej opieki zdrowotnej, osadzony – na zasadzie art. 115 § 1a k.k.w. – nie dysponuje prawem wyboru lekarza i pielęgniarki ambulatorium z izbą chorych, lekarza podstawowej opieki zdrowotnej, pielęgniarki podstawowej opieki zdrowotnej i położnej podstawowej opieki zdrowotnej, jak również świadczeniodawcy udzielającego ambulatoryjnych świadczeń opieki zdrowotnej, lekarza dentystry oraz szpitala, co w praktyce pozbawia go możliwości decydowania o osobie udzielającej mu świadczeń medycznych, nawet gdyby dochodziło do łamania jego praw, jak pacjenta, w tym prawa do prywatności w wyniku nieetycznego postępowania lekarza.

Jak zatem wynika z powyższego, osadzeni, mimo zagwarantowania im prawa do leczenia z poszanowaniem ich godności i intymności, w tym respektowania dzięki temu ich prawa do prywatności, dysponują w ograniczonym zakresie możliwością wpływu zarówno na wybór osoby udzielającej świadczeń medycznych, jak i wyrażenia zgody na leczenie, w określonych ustawowo warunkach oraz sytuacjach. Odrębnym problemem, jaki wyłania się w związku z tymi czynnikami, jest ponadto kwestia ewentualnego ograniczenia w tych wypadkach prawa do prywatności z uwagi na szczególną sytuację tej grupy pacjentów, jaką są osoby pozbawione wolności.

2. Analiza przeprowadzonych badań własnych wśród grupy osadzonych w Zakładzie Karnym w Garbalinie

Niniejsza część artykułu zmierza to zaprezentowania wniosków uzyskanych w wyniku przeprowadzonych badań własnych w grupie osadzonych, która objęła 168 osób odbywających karę pozbawienia wolności po raz pierwszy w Zakładzie Karnym w Garbalinie. Materiał badawczy obejmuje ankiety wypełnione przez więźniów, którzy dobrowolnie przystąpili do badań i zechcieli się podzielić własnymi spostrzeżeniami, przy czym część ankietowanych zaniechała udzielenia odpowiedzi na niektóre pytania, co nie pozwoliło na zupełną oraz w pełni wyczerpującą interpretację przedmiotu kwestionariuszy.

³⁶ Ustawa z dnia 27 października 2017 r. o podstawowej opiece zdrowotnej (Dz.U. 2020, poz. 172 t.j.).

Wśród badanych, 86 osób stanowiło grupę niezgłaszającą istnienia żadnych chorób, zaś 82 osoby zaznaczały w ankietach, że cierpią na różnego rodzaju przewlekłe dolegliwości. Do najczęściej podawanych należały następujące jednostki chorobowe: 26 osób wskazało, że cierpi na choroby serca i układu krążenia, 26 na choroby psychiczne i zmiany nastroju, 15 na choroby nowotworowe, 14 na choroby układu nerwowego, 13 na choroby układu pokarmowego, 11 na choroby układu moczowego i rozrodczego, 9 na choroby wątroby, 9 na niesprawności stwierdzone orzeczeniem lekarskim, 7 na choroby płuc oraz 2 na choroby zakaźne, takie jak żółtaczką czy AIDS. Kilku osadzonych wskazało ponadto na istnienie lub współistnienie chorób takich jak łuszczyca, cukrzyca, depresja, zaniki pamięci, astma czy jaskra, przy czym choroby te dotyczyły pojedynczych skazanych, najczęściej jednej bądź dwóch osób.

W kontekście wskazywania przez osadzonych – według kryterium ważności oraz istotności – danych dotyczących ich zdrowia, jak również możliwości wyboru sposobu leczenia, udzielania przez personel więzienny informacji o wynikach dotyczących ich badań czy też uświadamiania osadzonych w kwestii praw pacjenta, wyniki przeprowadzonych ankiet pokazały, że dla znacznej części osadzonych informacje te mają status „bardzo ważnych”, zaś dla mniejszości „średnio ważnych” bądź „nieważnych”, co prezentuje tabela 1.

Wyniki przeprowadzonych badań w sposób jednoznaczny pokazują, że dla znacznej większości osadzonych zarówno w grupie osób zdrowych, jak i chorujących przewlekłe, niezwykle istotnym aspektem jest możliwość uzyskiwania informacji na temat stanu swojego zdrowia, szybkiego dostępu do personelu medycznego, zapoznawania się z wynikami przeprowadzonych badań, jak również uświadamiania przez personel na temat praw pacjenta. Tylko po 1 osobie z grupy skazanych chorych oraz skazanych zdrowych wskazało, że określony rodzaj informacji o stanie ich zdrowia nie ma dla nich znaczenia. Pojedyncze zaś osoby uznały, że średnio ważne są dla nich informacje na temat stanu ich zdrowia (łącznie 10 osób z obu grup badanych) czy szybki dostęp do lekarza lub pielęgniarki (łącznie 8 osób z obu grup badanych). Wynik tych analiz stwarza także pole do uznania, że coraz więcej osób, w tym także skazanych, świadomych jest praw jakie im przysługują jako pacjentom, nawet gdy świadczenia medyczne są udzielane w warunkach izolacji penitencjarnej i w tym zakresie mogą być nakładane na osadzonych różnego rodzaju ograniczenia.

Tabela 1. Badanie wśród osadzonych poziomu ważności dla nich stanu opieki zdrowotnej realizowanej w zakładach karnych

Stopień ważności	Nieważne		Średnio ważne		Bardzo ważne	
	Osadzeni (liczba ankietowanych)		Osadzeni (liczba ankietowanych)		Osadzeni (liczba ankietowanych)	
	Zdro- wi: 86 osób	Choru- jący: 82 osoby	Zdro- wi: 86 osób	Choru- jący: 82 osoby	Zdro- wi: 86 osób	Choru- jący: 82 osoby
Ważność informac- ji na temat stanu zdrowia	2	3	7	3	68	61
Łączna liczba odpowiedzi	5		10		129	
Ważność szybkie- go dostępu do le- karza/pielęgniarki	1	0	4	4	73	64
Łączna liczba odpowiedzi	1		8		137	
Ważność możli- wości zapoznawa- nia się z wynikami badań	2	0	7	6	68	62
Łączna liczba odpowiedzi	2		13		130	
Ważność uświa- damiania przez personel na temat praw pacjenta	2	1	11	8	61	57
Łączna liczba odpowiedzi	3		19		118	

Źródło: Badania własne.

Wśród osadzonych zdrowych, 48 osób spośród 86 wskazało, że korzystało z pomocy lekarza więziennego, a w przypadku skazanych chorujących były to 52 osoby spośród 82, w tym 32 osoby regularnie korzystały z tej formy pomocy.

Badania ankietowe sprowadzały się ponadto do ustalenia, czy w ocenie więźniów dostęp do lekarza lub pielęgniarki w zakładzie karnym ma charakter stały. Znaczna część udzielonych odpowiedzi wskazywała na to, że nie, albowiem skazani zdrowi w 40 przypadkach wskazali, że nie ma takiego dostępu, a jedynie w 22, że jest. Z kolei osoby chorujące przewlekle, o stałym dostępie do lekarza lub pielęgniarki wskazały w 23 przypadkach, zaś w 28 o braku takiego dostępu. Ma to wpływ na wyniki kolejnych zapytań ankietowych, z których wypływa wskazywany przez osadzonych problem braku dostępu do lekarza specjalisty. Mianowicie spośród wszystkich ankietowanych z obu grup skazanych, tj. zdrowych oraz przewlekle chorych, aż 67 osób skarżyło się na zbyt długi czas oczekiwania na wizytę u lekarza specjalisty, co mogło mieć także znaczenie dla komentarzy, jakie osoby badane zamieszczały w ankiecie, w postaci stwierdzeń, takich jak: „prosiłem o konsultację u dermatologa i do tej pory jej nie ma”, „kompletny brak opieki lekarskiej”, „brak lekarzy, brak specjalistów”, „chciałbym aby był szybszy dostęp do lekarza”. Należy jednak wskazać, że świadczenia medyczne, jakie są udzielane przez lekarzy specjalistów w ramach państwowej opieki zdrowotnej, wiążą się z odpowiednim czasem oczekiwania nawet wśród pacjentów nie odbywających kary pozbawienia wolności. Problem braku szybkiego dostępu do lekarzy specjalistów wynika zatem z ogólnego problemu nienadążania systemu opieki zdrowotnej z pokrywaniem zapotrzebowania na tę grupę lekarzy i obejmuje wszystkie grupy społeczne. Przykładowo na terenie województwa łódzkiego, w obszarze którego mieści się Zakład Karny w Garbalinie, czas oczekiwania na wizytę u lekarza specjalisty z zakresu kardiologii, z uwagi na podawanie przez ankietowanych jako najczęściej występujących problemów zdrowotnych, schorzeń układu sercowo-naczyniowego, wynosi przeciętnie 156 dni. Z kolei czas oczekiwania na wizytę w poradni zdrowia psychicznego wynosi najkrócej 52 dni³⁷. Brak jest natomiast specjalistycznych danych na temat czasu oczekiwania na wizytę u lekarza specjalisty wśród osadzonych, lecz można przypuszczać, iż podlegają oni pod ten sam system, który funkcjonuje w przypadku pacjentów nie pozbawionych wolności.

Inny problem wśród osadzonych najczęściej wskazywany w ankietach sprowadzał się do określenia poziomu komfortu świadczonej na ich rzecz

³⁷ Informacje pobrane z bazy medycznej wskazującej na długość kolejki i czas oczekiwania na wizytę u lekarza czy też badanie diagnostyczne znajdującej się na stronie <https://www.medbiz.pl>, dostęp 02.10.2019.

opieki medycznej, który także ma związek ze sferą prywatności. Cześć skazanych wskazywała na brak pytania ich przez personel medyczny o zgodę na leczenie³⁸. Wśród osadzonych zdrowych, 35 osób wskazało, że zgoda taka została od nich odebrana, zaś 36 osób, że nie. Natomiast w grupie skazanych cierpiących na choroby przewlekłe, 35 osób potwierdziło odebranie od nich zgody na leczenie, a 26 osób wskazało, iż leczenie zostało przeprowadzone bez ich uprzedniej aprobaty. Sporadycznie wskazywano na odebranie zgody w formie pisemnej (3 osoby spośród osadzonych zdrowych oraz 7 spośród chorujących przewlekłe), a nieco częściej w formie ustnej (24 osoby spośród osadzonych zdrowych oraz 19 spośród chorujących przewlekłe). Znaczna część ankietowanych nie udzieliła w tym zakresie żadnych informacji, zaznaczając w odpowiedziach „nie pamiętam” bądź „nie dotyczy”. Może to świadczyć o niskiej świadomości osadzonych w kwestiach związanych z udzielaniem zgody na realizację wobec nich świadczeń medycznych.

W kwestii komfortu udzielanych skazanym świadczeń medycznych, znaczna ich część narzekała na negatywne doświadczenia z tym związane. Wśród osadzonych zdrowych, 41 osób wskazało, że nie czuło się komfortowo w czasie badania lekarskiego, a najczęściej podawanym powodem takiego stanu rzeczy było „traktowanie ich z góry przez lekarza” (24 osoby), jak również brak okazywania szacunku i bagatelizowanie zgłoszonych objawów (po 19 osób z każdej grupy badanych). Z kolei osadzeni chorujący wskazali na brak komfortu badań lekarskich w 27 przypadkach i najczęściej podawali za przykłady „traktowanie ich z góry przez lekarza” (21 osób) oraz „bagatelizowanie ich objawów chorobowych” (18 osób). Zarówno osadzeni zdrowi, jak i chorujący sporadycznie żalili się na „brak ulgi w cierpieniu” czy „odmowę skierowania do szpitala na dalsze leczenie”. Ponadto znaczna część ankietowanych z obu grup badanych wskazywała najczęściej na brak skierowania ich na badania wskutek zgłoszonych przez nich dolegliwości (odpowiednio 50 osób spośród zdrowych i 29 spośród chorujących skazanych). Podobnie przeważająca część ankietowanych wskazała, że dostęp do opieki medycznej w zakładzie karnym nie jest zaspokajany w dostatecznym stopniu (62 osoby spośród osadzonych zdrowych i 46 spośród osadzonych chorujących). Podobnie osadzeni podawali, że leczenie w zakładach karnych nie odpowiada standardom ja-

³⁸ W określonych sytuacjach udzielenie przez osadzonego zgody na leczenie może być wyłączone. Stanowi o tym art. 118 § 2 k.k.w.

kie są charakterystyczne dla warunków wolnościowych (62 osoby spośród osadzonych zdrowych oraz 48 osób spośród osadzonych chorujących).

Kolejne aspekty związane z poziomem świadczonej na rzecz osadzonych opieki medycznej prezentuje tabela 2 tabela odnosząca się do między innymi do tego, czy w trakcie udzielania świadczeń medycznych, zapewniona jest osadzonym prywatność.

Biorąc pod uwagę liczbę osadzonych, którzy zaangażowali swój udział w badaniu, w porównaniu z ilością udzielonych odpowiedzi, wskazać należy, iż część więźniów nie odniosła się do zapytań w żaden sposób bądź zaznaczyła odpowiedź „brak zdania”, co nie pozwoliło na zakwalifikowanie ich odpowiedzi do żadnej z kategorii. Nieznaczna część ankietowanych, która odniosła się w sposób pozytywny do dostępu do opieki zdrowotnej w zakładzie karnym, wskazała na szybkie skierowanie do lekarza specjalisty (2 osoby spośród osadzonych zdrowych oraz 4 osoby spośród osadzonych chorujących). Podobna ilość osadzonych wskazała na wykonanie im badań diagnostycznych (2 osoby spośród osadzonych zdrowych oraz 3 osoby spośród osadzonych chorujących), szybkie ustąpienie dolegliwości w wyniku wdrożonego leczenia (2 osoby spośród osadzonych zdrowych oraz 2 osoby spośród osadzonych chorujących) czy poważne potraktowanie przez lekarza zgłoszonych dolegliwości (2 osoby spośród osadzonych zdrowych oraz 3 osoby spośród osadzonych chorujących).

Z kolei za najczęściej występujące problemy związane z dostępem do opieki zdrowotnej podawano: długie oczekiwanie na wizytę u lekarza specjalisty (40 osób spośród osadzonych zdrowych oraz 27 osób spośród osadzonych chorujących), niechętnie przepisywanie przez lekarza leków (18 osób spośród osadzonych zdrowych oraz 14 osób spośród osadzonych chorujących), niechęć kierowania na badania specjalistyczne (9 osób spośród osadzonych zdrowych oraz 14 osób spośród osadzonych chorujących).

Analiza problematyki związanej z poczuciem naruszenia prawa do prywatności osadzonych w wyniku udzielania im świadczeń medycznych obrazuje tabela 3 tabela.

Analiza problematyki związanej z naruszeniem prawa do prywatności w związku z udzielanymi skazanemu świadczeniami zdrowotnymi prowadzi do wniosku, iż większości osadzonym dyskomfort sprawiała obecność – w czasie udzielania im świadczeń medycznych – pracowników służby więziennej. Najmniej uskarżania się miało miejsce w odniesieniu do konieczności rozebrania się w celu udzielenia świadczeń medycznych przy osobach innych niż personel medyczny.

Tabela 2. Badanie wśród osadzonych stanu ich świadomości oraz stopnia roszczeniowości w kwestii dotyczącej respektowania bądź naruszania praw pacjentów w zakładach karnych

Badany element opieki medycznej	Złożenie skargi na personel medyczny – liczba złożonych przez osadzonych skarg	Znajomość podstawowych praw pacjenta przez osadzonych – liczba świadomych osadzonych	Zapewnienie osadzonym prywatności w czasie udzielania im świadczeń medycznych – liczba skazanych twierdzących o poszanowaniu ich prywatności	Wystąpienia osadzonych o udostępnienie im dokumentacji medycznej – liczba osadzonych, która zwróciła się o wydanie odpisu dokumentacji medycznej	Pozytywna ocena osadzonych w kwestii dotyczącej dostępu do opieki zdrowotnej w zakładzie karnym	Negatywna ocena osadzonych w kwestii dotyczącej dostępu do opieki zdrowotnej w zakładzie karnym
Łączna liczba odpowiedzi	2	35	31	10	8	49
	5	67	61	23	17	86
	Zdro- wi: 86 osób	Zdro- wi: 86 osób	Zdro- wi: 86 osób	Zdro- wi: 86 osób	Zdro- wi: 86 osób	Zdro- wi: 86 osób
	Cho- rują- cy: 82 osoby	Cho- rują- cy: 82 osoby	Cho- rują- cy: 82 osoby	Cho- rują- cy: 82 osoby	Cho- rują- cy: 82 osoby	Cho- rują- cy: 82 osoby

Źródło: Badania własne.

Tabela 3. Badanie wśród osadzonych sytuacji, w związku z którymi doszło do naruszenia sfery ich prywatności

Sytuacja, w której mogło dojść do naruszenia prywatności osadzonego	Obecność pracownik ^{ów} służby więziennej przy leczeniu osadzonych	Obecność jedynych osadzonych przy leczeniu innych osadzonych	Obecność osób nieznanymi więźniowi przy leczeniu osadzonych	Brak zapytania osadzonego o zgodę na obecność przy badaniu jego osób trzecich	Naruszenie – w czasie badania – godności osobistej osadzonego	Brak poczucia komfortu osadzonego związanych z koniecznością rozebrania się przy innych niż lekarz osobach
	Zdro- wi: 86 osób	Zdro- wi: 86 osób	Zdro- wi: 86 osób	Zdro- wi: 86 osób	Zdro- wi: 86 osób	Zdro- wi: 86 osób
	21	20	1	2	5	13
	41	3	10	26	11	9

Źródło: Badania własne.

Badania zostały przeprowadzone wśród osadzonych mężczyzn, którzy z uwagi na wiek, poziom wykształcenia oraz stan cywilny przedstawiali się statystycznie w następujący sposób:

Tabela 4. Wyszczególnienie badanej grupy osadzonych ze względu na wiek, poziom wykształcenia oraz stan cywilny

Rodzaj kryterium badanych	Wiek/osadzeni zdrowi	Wiek/osadzeni chorujący	Poziom wykształcenia/osadzeni zdrowi	Poziom wykształcenia/osadzeni chorujący	Stan cywilny/osadzeni zdrowi	Stan cywilny/osadzeni chorujący
	Poniżej 20 lat: 0	Poniżej 20 lat: 0	Podstawowe: 27	Podstawowe: 16	Kawaler: 38	Kawaler: 27
	Łączna liczba: 0		Łączna liczba: 43		Łączna liczba: 65	
	20–30 lat: 31	20–30 lat: 16	Zawodowe: 30	Zawodowe: 26	Żonaty: 11	Żonaty: 12
	Łączna liczba: 47		Łączna liczba: 56		Łączna liczba: 23	
	31–40 lat: 29	31–40 lat: 23	Średnie (liceum lub technikum): 20	Średnie (liceum lub technikum): 16	Rozwiedziony: 16	Rozwiedziony: 17
	Łączna liczba: 52		Łączna liczba: 36		Łączna liczba: 33	
	41–50 lat: 10	41–50 lat: 17	Licencjat: 4	Licencjat: 3	Wdowiec: 0	Wdowiec: 1
	Łączna liczba: 27		Łączna liczba: 7		Łączna liczba: 1	
	51–60 lat: 12	51–60 lat: 10	Wyższe: 0	Wyższe: 6	Konkubinaty/związek partnerski: 9/9	Konkubinaty/związek partnerski: 9/2
	Łączna liczba: 22		Łączna liczba: 6		Łączna liczba: 18/11	
	61–70 lat: 0	61–70 lat: 2				
	Łączna liczba: 2					
	Powyżej 70 lat: 0	Powyżej 70 lat: 0				
	Łączna liczba: 0					

Źródło: Badania własne.

Wszyscy ankietowani, którzy poprawnie zaznaczyli odpowiedzi, za wyjątkiem dwóch osadzonych, odbywali karę pozbawienia wolności między 1 miesiącem a 15 latami (70 osób spośród osadzonych zdrowych oraz 66 spośród osadzonych chorujących). Jedynie dwie osoby spośród osadzonych zdrowych odbywały karę 25 lat pozbawienia wolności. Istotnym jednak jest, że część ankietowanych nie udzieliła żadnych informacji na temat swojego wieku, poziomu wykształcenia, stanu cywilnego bądź wysokości odbywanej kary, co uniemożliwiło autorowi pełne i wyczerpujące zaprezentowanie danych statystycznych w tym zakresie.

3. Wnioski końcowe z przeprowadzonych badań

Przeprowadzone wśród osadzonych w Zakładzie Karnym w Garbalinie badania miały na celu wykazanie, czy problemy badawcze faktycznie zostały ujawnione zgodnie z przyjętym przez autora założeniem jak również czy właściwie zostały sformułowane tezy, które następnie zostały poddane analizie. Wnioski z przeprowadzonych badań okazały się niezwykle interesujące, a w niektórych przypadkach wręcz zaskakujące.

Po pierwsze, najczęściej ujawnianą wśród osadzonych tendencją było eksponowanie poziomu swojego niezadowolenia z jakości udzielanych im świadczeń medycznych w trakcie odbywania kary pozbawienia wolności. Większość osadzonych zgodnie twierdziła, że standardy leczenia w zakładzie karnym nie odpowiadają tym, na jakie mogli liczyć w warunkach wolnościowych. Część ankiet została pod tym względem opatrzona różnymi komentarzami, które w większości dawały upust negatywnym emocjom oraz doświadczeniom osadzonych. Znaczna część osadzonych narzekała na zbyt słaby dostęp do lekarza, w tym do lekarza specjalisty, twierdząc o pilnej potrzebie zastosowania wobec nich odpowiedniego leczenia. Spora część osadzonych skarżyła się ponadto na zbyt powolne reagowanie przez personel więzienny na zgłaszane przez nich dolegliwości zdrowotne. Ze strony osadzonych zdarzały się komunikaty oznaczające, iż podejrzewa się ich o symulację chorób bądź odczuwali oni brak zaangażowania ze strony lekarza w stosunku do zgłaszanych przez nich dolegliwości. Wśród osadzonych, którzy wzięli udział w badaniu, 5 osobom zdarzyło się złożyć skargę na personel medyczny, zaś jeden osadzony wskazał w komentarzu, że gdyby zdecydował się na złożenie skargi, to zapewne spotkałby się z określonymi konsekwencjami. Jednakże na tle pozosta-

łych wyników przeprowadzonych ankiet uznać należy, iż jest to sytuacja incydentalna.

Po drugie, w kontekście ewentualnych naruszeń prawa do prywatności w trakcie realizacji świadczeń medycznych, można twierdzić o poszanowaniu prawa do prywatności więźniów z uwagi na przestrzeganie – przez personel medyczny – następujących zasad: pytanie o zgodę na leczenie, zapewnianie osadzonym komfortu w czasie badania lekarskiego, zapewnianie prywatności w trakcie leczenia i wykonywanych badań. A zatem na poszanowanie prawa do prywatności wskazywali sami osadzeni, co należy uznać za pozytywny aspekt funkcjonowania medycznego personelu więziennego, jak również obowiązujących w więziennictwie procedur świadczenia pomocy medycznej.

Co więcej, część ankietowanych uznawała, że lekarz udzielający im świadczeń był uprzejmy i kontaktowy, co także należy uznać za pozytywny przejaw funkcjonowania medycznej służby więziennej.

Z kolei dość zaskakującym dla autora był fakt, iż prawie taka sama ilość osadzonych zdrowych i osadzonych cierpiących na różnego rodzaju schorzenia korzystała z pomocy lekarza więziennego w prawie takim samym zakresie, jak również w bardzo podobnej częstotliwości. Być może osadzeni nie cierpiący na przewlekłe dolegliwości pragnęli zwrócić na siebie uwagę poprzez częstsze niż wskazywałby to stan ich zdrowia zwracanie się do funkcjonariuszy Służby Więziennej o pomoc medyczną.

Pomimo możliwości zawarcia przez osadzonych ewentualnych negatywnych komentarzy na temat warunków, w jakich są im udzielane świadczenia medyczne, znaczna ich część powstrzymała się od tego, co najprawdopodobniej świadczy o dostatecznie zaspokajanych standardach leczenia więźniów. Świadczy to także o tym, że brak poszanowania prywatności wśród badanej grupy osadzonych nie okazał się problemem zaskakującym na głębszą analizę, jak również postulowanie wprowadzenia określonych zmian. Co jednak niezwykle istotne, zbadana przez autora grupa objęła tylko jeden rodzaj osadzonych (mężczyźni odbywający karę pozbawienia wolności po raz pierwszy) w ramach jednego zakładu karnego. W związku z tym wyniki przeprowadzonych badań, choć nie pozwalają na wysnuwanie zbyt generalnych wniosków, to jednak mogą stać się inspiracją, jak również wstępem do przedsięwzięcia kolejnych analiz oraz obserwacji przeprowadzonych na znacznie większą skalę, co pozwoliłoby na sformułowanie znacznie bardziej precyzyjnych konkluzji oraz wniosków.

Należy ponadto wyrazić nadzieję, że pojedyncze przypadki niezadowolenia ze sposobu świadczenia opieki medycznej wśród zbadanej grupy osadzonych, okazały się sytuacjami incydentalnymi, a przez to nie wygenerowały potrzeby wysnucia przez autora określonych krytycznych wniosków.

Bibliografia

Literatura

Ciesielska M., *Tajemnica zawodowa osób zatrudnionych w służbie zdrowia*, w: *Ochrona danych medycznych. RODO w ochronie zdrowia*, red. M. Jackowski, Warszawa 2018, s. 389.

Jackowski M., w: *Ochrona danych medycznych. RODO w ochronie zdrowia*, red. M. Jackowski, Warszawa 2018, s. 40.

Kubiak R., *Prawo medyczne*, Warszawa 2014, s. 210.

Młynarska-Sobaczewska A., *Trzy wymiary prywatności. Sfera prywatna i publiczna we współczesnym prawie i teorii społecznej*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2013, nr 1 (13) 2013, s. 35.

Pryciak M., *Prawo do prywatności*, „Studia Erasmiiana Wratislaviensia, Prawa człowieka – idea, instytucje, krytyka, Wrocławskie Studia Erazmiańskie” 2010, z. IV, Wrocław, s. 212.

Rogała D., Banach A., Jachimowicz-Gawel D., Skinder Ż., Leźnicka M., *System opieki zdrowotnej nad osobami osadzonymi w zakładach penitencjarnych w Polsce*, „Hygeia Public Health” 2013, t. 48 (4), s. 444.

Ryś K., *Konstytucyjne prawo do ochrony zdrowia i prawo do szczególnej opieki zdrowotnej*, „Zeszyty Naukowe Prawa Konstytucyjnego” 2017, nr 10, s. 113.

Sobczyk P., *Ochrona danych osobowych jako element prawa do prywatności*, „Zeszyty Prawnicze UKSW” 2009, 9.1, s. 301.

Wiśniewski L., *Prawo a wolność człowieka – pojęcie i konstrukcja prawna*, w: *Podstawowe prawa jednostki i ich sądowa ochrona*, Wydawnictwo Sejmowe 1997, s. 58–59.

Zieliński M., *Wolność osobista, jej charakter oraz gwarancje*, w: *Realizacja i ochrona konstytucyjnych wolności i praw jednostki w polskim porządku prawnym*, red. M. Jabłoński, Wrocław 2014, s. 84.

Akty prawne

Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/680 z dnia 27 kwietnia 2016 r. w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych przez właściwe organy do celów zapobiegania przestępczości, prowadzenia postępowań przygotowawczych, wykrywania i ścigania czynów zabronionych i wykonywania kar, w sprawie swobodnego przepływu takich danych oraz uchyłająca decyzję ramową Rady 2008/977/WSiSW.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. nr 78, poz. 483 z późn. zm.).

Powszechna Deklaracja Praw Człowieka (rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ 217 A (III) przyjęta i proklamowana w dniu 10 grudnia 1948 r.).

Rekomendacja Rec (2006) 2 Komitetu Ministrów do państw członkowskich Rady Europy w sprawie Europejskich Reguł Więziennych 1 (przyjęta przez Komitet Ministrów w dniu 11 stycznia 2006 r. na 952 posiedzeniu delegatów).

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości i Ministra Zdrowia z dnia 9 maja 2012 r. w sprawie szczegółowych warunków, zakresu i trybu współdziałania podmiotów leczniczych z podmiotami leczniczymi dla osób pozbawionych wolności w zakładach karnych i aresztach śledczych w zapewnieniu świadczeń zdrowotnych osobom pozbawionym wolności (Dz.U. 2012, poz. 547).

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 5 lipca 2012 r. w sprawie szczegółowych wymagań jakim powinny odpowiadać pomieszczenia i urządzenia podmiotu leczniczego dla osób pozbawionych wolności (Dz.U. 2012, poz. 808).

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 13 listopada 2003 r. w sprawie warunków i sposobu zaopatrzenia osób osadzonych w zakładach karnych i aresztach śledczych w protezy, przedmioty ortopedyczne o środki pomocnicze (Dz.U. 2003 nr 204, poz. 1986).

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 14 czerwca 2012 r. w sprawie udzielania świadczeń zdrowotnych przez podmioty lecznicze dla osób pozbawionych wolności (Dz.U. 2012, poz. 738).

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 17 września 2003 r. w sprawie trybu przyjmowania dzieci matek pozbawionych wolności do domów dla matki i dziecka przy wskazanych zakładach karnych oraz szczegółowych zasad organizowania i działania tych placówek (Dz.U. 2003 nr 175, poz. 1709);

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 26 lutego 2016 r. w sprawie rodzajów i zakresu dokumentacji medycznej prowadzonej w podmiotach leczniczych dla osób pozbawionych wolności oraz sposobu jej przetwarzania (Dz.U. 2016, poz. 258);

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/679 z dnia 27 kwietnia 2016 r. w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych i w sprawie swobodnego przepływu takich danych oraz uchylenia dyrektywy 95/46/WE (ogólne rozporządzenie o ochronie danych) (Dz.U.UE.L.2016.119.1 z dnia 4 maja 2016).

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz.U. 2019, poz. 1950 t.j.).

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. 2019, poz. 676 t.j.).

Ustawa z dnia 6 listopada 2008 r. o prawach pacjenta i Rzeczniku Praw Pacjenta (Dz.U. 2019, poz. 1127 t.j.).

Ustawa z dnia 10 maja 2018 r. o ochronie danych osobowych (Dz.U. 2019, poz. 1781 t.j.).

Ustawa z dnia 14 grudnia 2018 r. o ochronie danych osobowych przetwarzanych w związku z zapobieganiem i zwalczaniem przestępczości (Dz.U. 2019, poz. 125).

Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (Dz.U. 2019, poz. 1145 t.j.).

Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi (Dz.U. 2019, poz. 2277 t.j.).

Ustawa z dnia 27 października 2017 r. o podstawowej opiece zdrowotnej (Dz.U. 2020, poz. 172 t.j.).

Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu narkomanii (Dz.U. 2019, poz. 852).

Ustawa z dnia 9 kwietnia 2010 r. o Służbie Więziennej (Dz.U. 2019, poz. 1427 t.j.).

Orzecznictwo

Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 26 lutego 2014 r., sygn. akt K 22/10, Lex nr 1809416.

Wyrok ETPC z 25 lutego 1997 r., 220009/93, *Z v. Finlandia*, w: M.A. Nowicki, *Europejski Trybunał Praw Człowieka. Orzecznictwo*, t. 2, *Prawo do życia i inne prawa*, Kraków 2002, s. 672–677.

Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 19 maja 1998 r., sygn. U 5/97, Lex nr 33147.

Wyrok w sprawie Messina przeciwko Włochom z dnia 28 września 2000 r., 25498/94, Lex nr 76738.

Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 29 sierpnia 2006 r. (sygn. akt I ACa 310/06, OSA z 2009 r., Nr 3, poz. 34).

Źródła internetowe

Informacje pobrane z bazy medycznej wskazującej na długość kolejki i czas oczekiwania na wizytę u lekarza czy też badanie diagnostyczne znajdującej się na stronie <https://www.medbiz.pl>, dostęp 02.10.2019.

Wniosek Rzecznika Praw Obywatelskich z dnia 18 października 2010 r. do Trybunału Konstytucyjnego, pobrane z: <http://www.sprawy-generalne.brpo.gov.pl/pdf/2010/01/637905/1519794.pdf>, dostęp 01.10.2019.

Monika Zamarlik-Mazurek¹

**PROJEKT BADAŃ NAD DOZOREM KURATORA
SĄDOWEGO WOBEC CUDZOZIEMCÓW**

**RESEARCH PROJECTS ON SUPERVISION EXERCISED
BY PROBATION OFFICERS OVER FOREIGNERS**

Otrzymano: 22.10.2019 Zaakceptowano: 19.02.2020 Opublikowano: 17.03.2020

DOI: 10.5604/01.3001.0013.9040

Artykuł Oryginalny

Źródło finansowania – badania własne

Streszczenie

Artykuł podejmuje tematykę dozoru prowadzonego przez kuratorów sądowych nad skazanymi cudzoziemcami w Polsce. Autorka po dokonaniu przeglądu literatury przedmiotu, aktów prawnych, statystyk wychodzi z założenia, iż problematyka wymaga dalszej naukowej eksploracji. W związku z tym przedstawia propozycję badań własnych nad rolą dozoru kuratora sądowego nad cudzoziemcami. Wobec braku danych statystycznych, punktem wyjścia jest ich pozyskanie i analiza, w celu zdiagnozowania rozmiarów problemu. Problem niewątpliwie istnieje, o czym świadczą przytoczone dane dotyczące skazanych cudzoziemców przebywających w jednostkach penitencjarnych.

W artykule wskazano również na kwestię kompetencji międzykulturowych kuratorów sądowych. Rozwój w tym zakresie powinien iść w parze wraz ze wzrostem liczby skazanych cudzoziemców. Wreszcie wskazuje się na potrzebę optymalizacji praktycznych rozwiązań dotyczących postępowania kuratorów z dozorowanymi cudzoziemcami.

¹ Mgr Monika Zamarlik-Mazurek, kurator specjalista w II Zespole Kuratorskiej Służby Sądowej Wykonywania Orzeczeń w Sprawach Karnych w Sądzie Rejonowym dla Krakowa – Podgórze w Krakowie, autor do korespondencji: Monika Zamarlik-Mazurek, e-mail: monika4242@op.pl, ORCID: 0000-0002-7246-2728.

Słowa kluczowe: kuratela sądowa, skazani cudzoziemcy, kompetencje międzykulturowe

Abstract

The article deals with the subject of supervision carried out by probation officers over convicted foreigners in Poland. The author, after reviewing the literature on the subject, legal acts and statistics, assumes that the issue requires further scientific exploration. Therefore, the author presents a proposal of her own research on the role of the probation officer over foreigners. In the absence of statistical data, the starting point is to acquire and analyze statistical data in order to diagnose the size of the problem. The problem undoubtedly exists, as evidenced by the data provided by the author regarding convicted foreigners staying in penitentiary units.

The author also points to the issue of intercultural competence of probation officers. The development in this respect should go hand in hand with the increase of convicted foreigners. Finally, there is a need to optimize practical solutions related to probation officers dealing with the supervised foreigners.

Key words: court guardianship, convicted foreigners, intercultural competences

Wstęp

Kuratela sądowa jest ogromnie ważną instytucją w systemie resocjalizacji. Wielokrotnie stawała się przedmiotem badań, ale głównie w odniesieniu do jej historii i kodyfikacji prawnych. Dzieje kurateli sądowej biorą swój początek w czasach stosowania prawa obyczajowego, więc wystarczająco wcześnie, by móc zajmować się kuratelą sądową w wielu jej aspektach. Na przestrzeni wieków zmiany w uwarunkowaniach pracy, początkowo opiekunów, a później kuratorów społecznych i zawodowych ulegały przeobrażeniom. Zmieniały się również uwarunkowania, historyczne, obyczajowe, kulturowe i kodyfikacyjne.

W niniejszej pracy przedstawiono projekt badań własnych nad problematyką prowadzenia dozoru kuratorskiego wobec cudzoziemców w Polsce. Jednocześnie podkreślono konieczność dalszej naukowej eksploracji tego obszaru.

Ustawodawca mianem „cudzoziemca” określa „każdego, kto nie posiada obywatelstwa polskiego”². Ze względu na swą precyzyjność, termin „cudzoziemiec” pozwala na wyodrębnienie osób nieposiadających obywatelstwa polskiego spośród całej populacji osób dozorowanych, co może mieć niebagatelne znaczenie w postępowaniu z tymi osobami, z uwagi na różnice kulturowe.

Istotne dla dalszego rozwoju polskiej kurateli sądowej jest dokonanie analizy wykonywania dozoru kuratorskiego wobec cudzoziemców w kontekście danych statystycznych, obowiązujących regulacji prawnych, jak również w odniesieniu do kompetencji międzykulturowych samych kuratorów. Pożądanym jest również pozyskanie opinii samych podopiecznych w tym przedmiocie.

Ujęcie statystyczne, prawne oraz kulturowe, rozpatrywane w jednym opracowaniu, dają możliwość spojrzenia na problematykę cudzoziemców objętych dozorem kuratorskim w sposób holistyczny. Tym samym artykuł pozwala wyjść naprzeciw wyzwaniu, jakim niewątpliwie jest ciągle zwiększająca się liczba cudzoziemców w Polsce.

1. Projekt badań własnych nad dozorem kuratora wobec cudzoziemców w Polsce

W proponowanym projekcie badawczym „Dozór kuratora sądowego nad cudzoziemcami” badaniu poddani zostaną kuratorzy sądowi, wykonujący swoje obowiązki w krakowskim okręgu sądowym, jak również cudzoziemcy objęci kuratelą. Przedmiotem badań będzie dozór kuratorski nad skazanymi cudzoziemcami, a celem głównym określenie poziomu przygotowania kuratorów sądowych do prowadzenia dozoru nad cudzoziemcami. Celami szczegółowymi będą: 1) ustalenie skali udziału cudzoziemców w populacji skazanych objętych dozorem kuratorskim w badanym okręgu sądowym; 2) ustalenie jak zmieniał się udział cudzoziemców w populacji skazanych objętych dozorem kuratorskim w wybranych okręgach sądowych w latach 2008–2018; 3) ustalenie stopnia przygotowania kuratorów sądowych do prowadzenia dozoru nad cudzoziemcami w zakresie umiejętności porozumiewania się w językach obcych; 4) ustalenie poziomu kompetencji międzykulturowych kuratorów sądowych do spraw

² Art. 3 ustawy z dnia 12 grudnia 2013 r. o cudzoziemcach, (Dz.U. 2020, poz. 35 t.j.).

karnych; 5) określenie potrzeb w zakresie rozwoju kompetencji międzykulturowych kuratorów sądowych dozorujących cudzoziemców; 5) ustalenie potrzeb w zakresie zmian legislacyjnych mających na celu optymalizację prowadzenia dozoru nad cudzoziemcami.

Główny problem badawczy wynika z tematu proponowanych badań i został określony następująco: Jaki jest poziom przygotowania kuratorów sądowych do prowadzenia dozoru wobec cudzoziemców w Polsce? W ramach realizowanego tematu badawczego sformułowano następującą hipotezę główną: Kuratorzy sądowi nie są wystarczająco przygotowani do prowadzenia dozoru wobec cudzoziemców w Polsce, polegającego na wykonywaniu zadań o charakterze wychowawczo-resocjalizacyjnym, diagnostycznym, profilaktycznym i kontrolnych, z uwzględnieniem odmienności kulturowej podopiecznych oraz wynikających z niej problemów w przestrzeganiu prawa.

W celu uzyskania wiedzy, dotyczącej przede wszystkim, specyfiki pracy kuratora sądowego z cudzoziemcami planuje się wykorzystanie ilościowej metody empirycznej, tj. sondażu diagnostycznego, przy pomocy odpowiednio skonstruowanego kwestionariusza ankiety. Ponadto w ramach realizowanego projektu przewiduje się zastosowanie metody jakościowej, tj. pogłębionego wywiadu indywidualnego wśród odpowiednio dobranych do tego typu badań ekspertów. W doborze ekspertów kierowano się przede wszystkim kryterium wiedzy i doświadczenia w pracy z cudzoziemcami w Polsce. Eksperti są czynnymi bądź byłymi pracownikami wymiaru sprawiedliwości, dysponującymi rozległą wiedzą i długoletnim doświadczeniem.

W realizowanym projekcie badawczym zakłada się, że głównym czynnikiem mającym wpływ na skuteczność prowadzenia dozoru wobec cudzoziemców w zakresie wykonywania zadań o charakterze wychowawczo-resocjalizacyjnym, diagnostycznym, profilaktycznym i kontrolnych są posiadane przez kuratorów kompetencje międzykulturowe.

Ogólnym kontekstem w jakim podejmowane są oddziaływania wobec cudzoziemców jest odmiennosc kulturowa tych osób. Dozór kuratora wymaga znajomości i biegłego posługiwania się przepisami prawnymi. Niewątpliwie niezwykle cenne jest posiadane doświadczenie w omawianej profesji. Jednak w przypadku cudzoziemców, prowadzenie skutecznych oddziaływań wydaje się być niemożliwe przy braku wystarczających kompetencji międzykulturowych.

W obliczu dokonanych zestawień teoretycznych, przeprowadzonych rozmów z ekspertami wymiaru sprawiedliwości oraz niedoboru badań

empirycznych na temat prowadzenia dozoru kuratorskiego wobec cudzoziemców uznano, że przeprowadzenie badań w tym zakresie jest w pełni uzasadnione i wręcz konieczne. Do podjęcia tego tematu przekonują również statystyki oraz literatura przedmiotu badań prowadzonych nad funkcjonowaniem cudzoziemców w izolacji penitencjarnej w Polsce. Wniosek wynikający z analizy danych statystycznych Centralnego Zarządu Służby Więziennej jest następujący: liczba cudzoziemców w jednostkach penitencjarnych wzrasta, szczególnie w zakresie osób pochodzących z Ukrainy. Zwiększa się również liczba państw, z których pochodzą osadzeni przebywający w zakładach karnych i aresztach śledczych, co już przysparza i będzie przysparzało coraz to większe trudności w realizacji ustawowych zadań przez kuratorów sprawujących dozór nad tą kategorią podopiecznych.

Wykorzystanie w proponowanych badaniach sondażu diagnostycznego, którym zostaną objęci kuratorzy sądowi oraz podopieczni pozwoli na poznanie opinii respondentów dotyczących specyfiki pracy kuratora sądowego z cudzoziemcami. Rozszerzenie tej wiedzy będzie możliwe poprzez zastosowanie pogłębionego wywiadu indywidualnego wśród ekspertów wymiaru sprawiedliwości.

2. Dane statystyczne dotyczące skazanych cudzoziemców

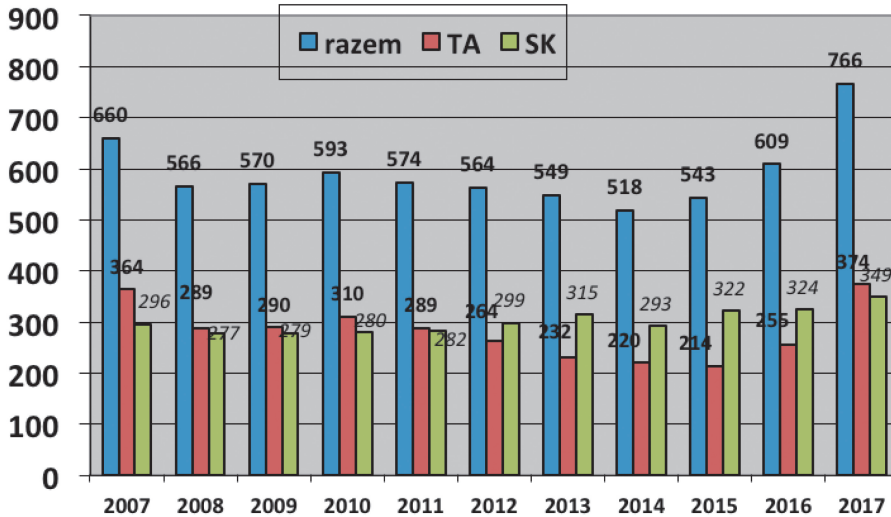
Aktualnie dane dotyczące liczby cudzoziemców objętych dozorem kuratora sądowego nie są upubliczniane. Brak dostępności danych powoduje niemożność określenia skali problemu. Konieczne wydaje się wskazanie udziału cudzoziemców w całej populacji osób objętych dozorem kuratora. Istotne jest również ustalenie krajów pochodzenia tych osób. Kolejnym wyzwaniem jest ustalenie tendencji statystycznych. Powyższe umożliwi określenie potrzeb w zakresie rozwoju kompetencji kulturowych kuratorów sądowych do spraw karnych. Poznanie danych statystycznych dotyczących udziału cudzoziemców w populacji skazanych objętych dozorem jest koniecznym etapem początkowym. Istotne jest poznanie różnic w tym zakresie w wybranych do badań (katowickim i krakowskim) okręgach kuratorskich w poszczególnych latach.

Liczba obcokrajowców w Polsce w okresie ostatnich dziesięciu lat była zróżnicowana. W 2014 roku wyniosła 518. Od tego momentu liczba ta zwiększa się nieustannie. Na przestrzeni lat 2014–2017 średnia liczba

cudzoziemców przebywających w zakładach karnych i aresztach śledczych wzrosła z 518 do 766. Różnica (248 osób) wskazuje na 48-procentowy wzrost. Zdecydowanie większy wzrost odnotowano w przypadku tymczasowo aresztowanych. W omawianym czasie przyrost wyniósł 154 osoby, czyli aż 70%. Dla porównania liczba cudzoziemców skazanych zwiększyła się na przestrzeni lat 2014–2017 z 193 do 349, czyli o 19% (56 osadzonych)³.

Na wykresie 1 przedstawiono liczbę cudzoziemców na przestrzeni lat 2007–2017 przebywających w polskich jednostkach penitencjarnych.

Wykres 1. Przeciętna liczba cudzoziemców w polskich jednostkach penitencjarnych w latach 2007–2017

(TA – tymczasowo aresztowani, SK – skazani)

Źródło: MS CZSW – statystyka miesięczna: październik 2017 – październik 2018 r.,
pobrane z: <https://www.sw.gov.pl/strona/statystyka-miesieczna>, dostęp: 19.12.2018.

Trend wzrostowy, który rozpoczął się w 2014 roku utrzymuje się nadal, na co wskazują najnowsze statystyki Centralnego Zarządu Służby Wię-

³ MS CZSW – statystyka roczna, lata 2007–2018. pobrane z: <https://www.sw.gov.pl/strona/statystyka-roczna>, dostęp: 19.12.2018.

ziennej. Liczba cudzoziemców przebywających w jednostkach organizacyjnych Służby Więziennej w październiku 2017 roku to 842 osadzonych. W październiku 2018 roku wyniosła 1025 osób, co oznacza 22-procentowy (183 osoby). Na podstawie analizy statystyk można uznać, iż przyrost ten jest największy od 2004 roku.

Obecnie w polskich jednostkach penitencjarnych przebywają osadzeni, którzy są obywatelami ponad sześćdziesięciu państw⁴. Średnia liczba krajów pochodzenia zwiększa się skokowo z biegiem lat. W 2009 roku średnia liczba krajów wyniosła 54,08, natomiast w roku 2018 aż 62,6⁵.

Należy dodać, iż w polskich zakładach karnych i aresztach śledczych przebywają obywatele pochodzący z różnych państw świata, a są to między innymi obywatele takich krajów jak: Algieria, Azerbejdżan, Bangladesz, Benin, Korea Południowa, Egipt, Gwinea, Indie, Iran, Izrael, Jamajka, Jordania, Kongo, Liban, Libia, Maroko, Meksyk, Nepal, Nowa Zelandia, Pakistan, Palestyna, Papua-Nowa Gwinea, Paragwaj, Republika Południowej Afryki, Senegal, Syria, Tunezja, Turkmenistan czy Wenezuela. Państwem, którego obywatele zdecydowanie dominują w zakładach karnych i aresztach śledczych na terenie Rzeczypospolitej Polskiej jest Ukraina. W okresie od października 2017 roku do października 2018 roku liczba skazanych obywateli Ukrainy wzrosła z 276 do 369 (33,7%). Do krajów, których obywatele stanowią stałą, najliczniejszą grupę osadzonych cudzoziemców, zaliczyć należy jeszcze co najmniej: Rosję, Bułgarię, Łotwę oraz Niemcy⁶.

3. Rozwój kompetencji zawodowych kuratorów sądowych

W systemie resocjalizacji i przeciwdziałania przestępczości bardzo ważną rolę pełnią kuratorzy sądowi. Działalność kuratorów z założenia zmierza do korygowania niewłaściwych postaw, podejmowania działań ułatwiających readaptację społeczną i zapobiegających ich dalszej demoralizacji i powrotowi na drogę przestępstwa. Kurator, to według Samuela Visconio, sługa ludzkości „tej ludzkości, która cierpi sama i przez swoje błędy powo-

⁴ MS CZSW – statystyka: październik 2018 r., pobrane z: <https://www.sw.gov.pl/strona/statystyka-miesieczna>, dostęp: 19.12.2018.

⁵ MS CZSW – statystyka miesięczna: październik 2017 – październik 2018 r., pobrane z: <https://www.sw.gov.pl/strona/statystyka-miesieczna>, dostęp: 19.12.2018.

⁶ *Ibidem*.

duje cierpienie innych. Tę właśnie nieszczęśliwą ludzkość – nieszczęśliwą i unieszczęśliwioną – zmienia i ratuje uświadomiony kurator”. Bycie kuratorem jest więc trudną misją, polegającą na ciągłych próbach zmiany błędzących w życiu osób.

Charakter zadań kuratora sądowego został określony w ustawie „Kuratorzy sądowi realizują określone przez prawo zadania o charakterze wychowawczo-resocjalizacyjnym, diagnostycznym, profilaktycznym i kontrolnym, związane z wykonywaniem orzeczeń sądu”⁷. Miejscem realizacji zadań kuratora jest przede wszystkim środowisko podopiecznych, jak również odbywa się „na terenie zamkniętych zakładów i placówek ich pobytu, w szczególności na terenie zakładów karnych, placówek opiekuńczo-wychowawczych oraz leczniczo-rehabilitacyjnych”⁸.

Ustawodawca nałożył na kuratorów sądowych obowiązek doskonalenia zawodowego. „Kurator zawodowy jest obowiązany stale podnosić kwalifikacje zawodowe, w tym uczestniczyć w szkoleniach i innych formach doskonalenia zawodowego, których organizację określa odrębna ustawa”⁹.

W przypadku potwierdzenia w planowanych badaniach postawionej hipotezy głównej, obszarem doskonalenia zawodowego w najbliższej przyszłości może stać się rozwijanie kompetencji międzykulturowych, mających na celu poprawę jakości prowadzonych oddziaływań wobec skazanych cudzoziemców.

4. Kompetencje międzykulturowe kuratorów

Krótkie rozważania należy rozpocząć od wyjaśnienia pojęcia „kultura”. Trudno wskazać jedną, kompleksową definicję kultury. Warto przytoczyć definicję psychologiczną i socjologiczną tego terminu. W psychologii kultura definiowana jest jako: „zbiór reguł podzielanych przez społeczeństwa (np. kultura polska), wyodrębnioną wspólnotę (np. kultura chłopska) lub grupę (np. subkultura młodzieżowa), wpływający na wartości, przekonania, postawy i zachowania swych członków”¹⁰. W socjologii natomiast przyjmuje się, iż kultura to: „całościowy sposób życia charakterystyczny dla danej zbiorowości, na który składa się wszystko to, co ludzie robią,

⁷ Art. 1 ustawy z dnia 27 lipca 2001 r. o kuratorach sądowych (Dz.U. 2020, poz. 167 t.j.).

⁸ Art. 3 ustawy z dnia 27 lipca 2001 r. o kuratorach sądowych (Dz.U. 2020, poz. 167 t.j.).

⁹ Art. 10 ustawy z dnia 27 lipca 2001 r. o kuratorach sądowych (Dz.U. 2020, poz. 167 t.j.).

¹⁰ J. Strelau, *Psychologia. Podręcznik akademicki cz. 1*, Gdańsk 2003, s. 554.

myślą i posiadają jako członkowie społeczeństwa (wzory działania, myślenia i wyposażenia materialnego)¹¹. Treścią kultury będą natomiast: „wzory sposobów odczuwania, reagowania i myślenia, wartości i wyrastające z tych wartości normy, a także sankcje skłaniające do ich przestrzegania”¹².

Jak podaje Maria Dudzikowa, „kompetencja jest zdolnością do czegoś, zależna zarówno od znajomości wchodzących w nią umiejętności, sprawności, jak i od przekonania o możliwości posługiwania się tą zdolnością. Zawsze jest czyjąś kompetencją, określonej osoby czy też grupy osób i posiada własny zakres treściowy. Jej nabywanie to proces, który przebiega w konkretnym układzie sytuacji socjalizacyjnych”¹³. Rada Unii Europejskiej kompetencje definiuje jako: „połączenie wiedzy, umiejętności i postaw”¹⁴. Rada wskazuje także na pewne „kompetencje kluczowe”. Rozumie przez nie te z nich, „których wszyscy potrzebują do samorealizacji i rozwoju osobistego, zatrudnienia, włączenia społecznego, zrównoważonego stylu życia, udanego życia w pokojowych społeczeństwach, kierowania życiem w sposób prozdrowotny i aktywnego obywatelstwa (...). Takie umiejętności, jak krytyczne myślenie, rozwiązywanie problemów, praca zespołowa, umiejętności komunikacyjne i negocjacyjne, umiejętności analityczne, kreatywność i umiejętności międzykulturowe są elementem wszystkich kompetencji kluczowych”¹⁵.

Warto w tym miejscu przedstawić termin kompetencji kulturowych, bez których osoba nie będzie w stanie osiągnąć poziomu, którym jest dysponowanie międzykulturową perspektywą pojmowania świata. Kompetencje kulturowe są pierwotne wobec kompetencji międzykulturowych. Kompetencje kulturowe to „zdolność swobodnego i satysfakcjonującego funkcjonowania w kulturze zgodnie przyjętymi normami i wzorami. Umożliwiają one pełnowymiarowe uczestnictwo w kulturze. Osoba kompetentna kulturowo swobodnie «porusza się» we własnej kulturze, ma świadomość różnic pomiędzy kulturami i w związku z tym uświadamia sobie własne przekonania odnoszące się do nich oraz reakcje na odmienność w sytuacji kontaktu kulturowego. Bycie kompetentnym kulturowo to

¹¹ P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków 2012, s. 313.

¹² B. Szacka., *Wprowadzenie do socjologii*, Warszawa 2003, s. 78.

¹³ M. Dudzikowa, *Pomyśl siebie... Minieseje dla wychowawcy klasy*, Gdańsk 2007, s. 304.

¹⁴ Zalecenie Rady z dnia 22 maja 2018 r. w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie (2018/C 189/01).

¹⁵ *Ibidem*.

także zdolność do efektywnego działania w innych środowiskach kulturowych”¹⁶.

Jerzy Nikitorowicz podaje, iż kompetencja międzykulturowa to „zdolność do przyjęcia postawy relatywizmu kulturowego w kontaktach z przedstawicielami innych kultur. Towarzyszy jej umiejętność praktycznego zastosowania zdobytej wiedzy na temat odmienności kulturowej”¹⁷. Piotr Sztompka wskazuje natomiast, iż kompetencje międzykulturowe to „znajomość i umiejętność stosowania różnych wzorów życia i reguł kulturowych”¹⁸. Istoty kompetencji międzykulturowych należy poszukiwać zatem w umiejętności dystansu do kultury własnej i przekroczenia stosownej kompetencji kulturowej. Mając na uwadze powyższe, w tabeli 1 zamieszczono wyróżnione przez Mariusza Korczyńskiego węzłowe kompetencje międzykulturowe i ich składniki.

Tabela 1. Węzłowe kompetencje międzykulturowe i ich składniki

Lp.	Węzłowe kompetencje międzykulturowe	Wskaźniki
1.	Kompetencje komunikowania się	Znajomość języków obcych Kompetencje komunikacyjne Dowcip Efektywność komunikacji Uśmiechanie Uważne słuchanie
2.	Inteligencja emocjonalna	Elastyczność interpersonalna Radzenie sobie z uczuciami Adaptacja i elastyczność zachowań Empatia
3.	Rozumienie zachowań innych kulturowo partnerów	Zdolność do zrozumienia innych Interakcja kulturowa Współpraca, uczestnictwo w kulturze Otwartość na nowe informacje

¹⁶ A. Suchocka, *Kompetencje międzykulturowe – przywilej czy konieczność?*, „Colloquium Wydziału Nauk Humanistycznych i Społecznych” 2016, nr 4, s. 124.

¹⁷ J. Nikitorowicz, *Edukacja regionalna i międzykulturowa*, Warszawa 2009, s. 508.

¹⁸ M. Korczyński, *Kompetencje międzykulturowe polskich emigrantów zarobkowych w Anglii*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny” 2017, T. XXXVI, z. 3, s. 152.

4.	Otwartość na odmiennosc	Pozytywne nastawienie Otwartość na innych Tolerancja Uprzejmość/towarzystwość
5.	Umiejętność rozwiązywania konfliktów	Zarządzania interakcją Możliwość dostosowania do różnych kultur Umiejętność radzenia sobie ze stresem Zasady grzeczności
6.	Umiejętność radzenia sobie w niepewnych sytuacjach	Umiejętność nawiązywania relacji interpersonalnych Świadomość siebie i innych kultur Zaangażowanie

Źródło: M. Korczyński, *Kompetencje międzykulturowe polskich emigrantów zarobkowych w Anglii*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny” 2017, T. XXXVI, z. 3, s. 152.

Można zatem uznać, iż kompetencjami międzykulturowymi są przede wszystkim: umiejętność porozumiewania się w językach obcych, zrozumienie dla zachowania osób odmiennych kulturowo, szczególnie w zakresie rozumienia kodów językowych i kulturowych. Istotnym elementem jest także wgląd we własną kulturę, historię i tradycję oraz jego oddziaływanie na komunikację społeczną¹⁹. Wysoki poziom kompetencji międzykulturowych powoduje lepszą sprawność działania w układach instytucjonalnych, jak również w nieformalnych relacjach międzyludzkich. Jednostki cechujące się wysokim poziomem kompetencji międzykulturowych są zdolne do szybkiej adaptacji do warunków relacji społecznych nawet w przypadku, gdy ich nie znają. Potrafią wykonywać w takich warunkach zadania i realizować wyznaczone cele²⁰. Nie są one jednak tym samym, co kompetencje kulturowe, które są wobec nich pierwotne.

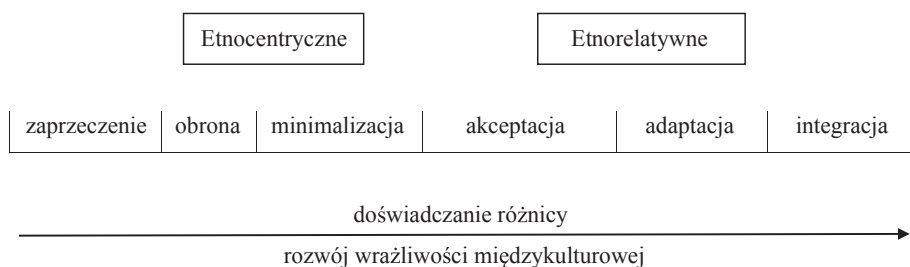
Istnieje wiele modeli kompetencji międzykulturowych. Modele tworzone były z myślą o osobach, które osiedlały się w innych państwach. Jednym

¹⁹ A. Chańko, *Kształcenie kompetencji międzykulturowych kadry instytucji penitencjarnych w Polsce – kontekst pracy z obcokrajowcami przebywającymi w izolacji więziennej*, w: *Psychologiczny i terapeutyczny kontekst pracy środowiskowej*, red. P. Barczyk, A. Barczyk, Mysłowice 2010, s. 175.

²⁰ M. Chutnik, *Szok kulturowy. Przyczyny, konsekwencje, przeciwdziałanie*, Kraków 2007, s. 114.

z elementów kompetencji kulturowych jest wrażliwość międzykulturowa. W tym kontekście istotny jest model Milтона Bennetta DMIS (*Developmental Model of Intercultural Sensitivity*), zobrazowany na poniższym rysunku.

Rysunek 1. Rozwój wrażliwości międzykulturowej

Źródło: M. Chutnik, *Szok kulturowy. Przyczyny, konsekwencje, przeciwdziałanie*, Kraków 2007, s. 21.

Model można traktować jako drogę rozwoju jednostki, co umożliwia przewidywanie jej zachowań oraz opracowania dla planu rozwoju. Fazy etnocentryczne (doświadczenie własnej kultury jako centrum rzeczywistości), to zaprzeczenie, obrona i minimalizacja. Zaprzeczenie polega na negacji istnienia różnic pomiędzy kulturami, uznawania własnej kultury, jako jedynej prawdziwej. Towarzyszy temu izolowanie się od innych kultur oraz reakcje agresywne wobec kultury obcej. Faza obrony różni się tym, iż jednostka ma świadomość różnic kulturowych, które przeżywa jako zagrożenie. Faza minimalizacji różnicy kulturowej polega na przeżywaniu fragmentów własnej kultury jako uniwersalnych. Kolejne trzy, tj. akceptacji, adaptacji oraz integracji to fazy etnorelatywne (kultura własna doświadczana w kontekście innych kultur). Stadium akceptacji kulturowych różnic pozwala na przeżycie kultury jednostki, jako jeden z wielu światopoglądów. Adaptacja pozwala na doświadczenie określonych sytuacji z perspektyw kultur innych niż własna. Wówczas, aby lepiej komunikować się z osobami odmiennych kultur jednostka rozszerza wachlarz własnych zachowań. Stadium integracji umożliwia człowiekowi połączenie punktów widzenia poszczególnych kultur w jeden układ²¹.

²¹ *Ibidem*.

Mając na uwadze zadania kuratorów sądowych związane z pracą profilaktyczno-resocjalizacyjną, można wyodrębnić trzy fundamentalne poziomy kompetencji międzykulturowych, tj.: etnocentryczny, cechujący się skupieniem na kulturze, z której dany człowiek pochodzi, niską tolerancją odmienności kulturowych oraz niewielką kompetencją pracy profilaktyczno-resocjalizacyjnej; etnorelatywny, występuje w przypadku „wyjścia poza własną kulturę pochodzenia, uwzględnienia różnicy kulturowej, nawiązywania relacji z przedstawicielami odmiennych kultur oraz możliwości konstruowania i realizowania działań profilaktyczno-resocjalizacyjnych”; harmoniczny, dzięki poszukiwaniu tego co znajduje się pomiędzy kulturami osoba potrafi rozwiązać konflikty międzykulturowe²². Podejście to reprezentowane jest przez Jacka Bylicę, który podkreśla również istnienie trzech obszarów kompetencji międzykulturowych: obszar indywidualnej samooceny, kompetencji językowej oraz kompetencji działania społecznego. Ich uszczegółowienie stanowią kategorie dotyczące „testowania tolerancji wobec różnicy kulturowej oraz umiejętności realizowania działań profilaktyczno-resocjalizacyjnym w obszarze wielokulturowym”²³.

Niebezpieczny z punktu widzenia funkcjonowania cudzoziemców w społeczności polskiej jest etnocentryzm. Barbara Szacka definiuje go jako: „skłonność do wynoszenia własnej grupy ponad inne i traktowanie jej kultury jako przewyższającej inne oraz ocenianie praktyk innych kultur wedle normy kultury własnej”²⁴. Wielość kultur i związana z nimi zdecydowana odmienność aksjologiczna generująca niemożliwe do rozwiązania konflikty nabudowane na zróżnicowanych normach moralnych charakterystycznych dla różnych grup kulturowych, mają wpływ na to, iż ludzie traktują jako naturalne i słuszne wyłącznie te wzory zachowań, które obowiązują w ich kulturze²⁵.

W obliczu wyzwania, jakie stanowią niewątpliwie skazani cudzoziemcy pozostający pod dozorem kuratorów sądowych, istotne jest stałe podniesienie kwalifikacji zawodowych pracowników wymiaru sprawiedliwości, którzy realizują swoje profesjonalne obowiązki w kontakcie z cudzoziemcami.

²² J. Bylica, *Kompetencje międzykulturowe w pracy profilaktyczno-resocjalizacyjnej*, w: *Diagnostyka i metodyka psychopedagogiczna w warunkach wielokulturowości*, red. T. Bajkowski, K. Sawicki, U. Namiotko, Białystok 2014, s. 135.

²³ *Ibidem*, s. 135.

²⁴ B. Szacka, *op. cit.*, s. 84.

²⁵ *Ibidem*, s. 83–84.

Podsumowanie

W artykule przedstawiono zarys problematyki realizacji dozoru kuratorskiego nad cudzoziemcami w Polsce. Zasygnalizowano, iż obszar ten domaga się dalszej eksploracji naukowej, jak również uwagi praktyków wymiaru sprawiedliwości. Autorka planuje przeprowadzenie badań własnych w tym zakresie, co zostało ujęte w artykule. Celem nadrzędnym artykułu jest wskazanie na możliwości optymalizacji obowiązujących rozwiązań praktycznych, w tym podkreślenie konieczności podnoszenia kompetencji międzykulturowych kuratorów w celu zwiększenia skuteczności oddziaływań o charakterze wychowawczo-resocjalizacyjnym, diagnostycznym, profilaktycznym i kontrolnym, związanych z wykonywaniem orzeczeń sądu.

Bibliografia

Literatura

Bylica J., *Kompetencje międzykulturowe w pracy profilaktyczno-resocjalizacyjnej*, w: *Diagnostyka i metodyka psychopedagogiczna w warunkach wielokulturowości*, red. T. Bajkowski, K. Sawicki, U. Namiotko, Wydawnictwo Żak, Białystok 2014.

Chańko A., *Kształcenie kompetencji międzykulturowych kadry instytucji penitencjarnych w Polsce – kontekst pracy z obcokrajowcami przebywającymi w izolacji więziennej*, w: *Psychologiczny i terapeutyczny kontekst pracy środowiskowe*, red. P. Barczyk, A. Barczyk, Wydawnictwo Górnośląskiej Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Kard. Augusta Hłonda w Mysłowicach, Mysłowice 2010.

Chutnik M., *Szok kulturowy. Przyczyny, konsekwencje, przeciwdziałanie*, Wydawnictwo Universitas, Kraków 2007.

Dudzikowa M., *Pomysł siebie... Minieseje dla wychowawcy klasy*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2007.

Korczyński M., *Kompetencje międzykulturowe polskich emigrantów zarobkowych w Anglii*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny” 2017, Tom XXXVI, z. 3.

Nikitorowicz J., *Edukacja regionalna i międzykulturowa*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2009.

Strelau J. *Psychologia. Podręcznik akademicki cz. 1*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2003.

Suchocka A., *Kompetencje międzykulturowe – przywilej czy konieczność?*, „Colloquium Wydziału Nauk Humanistycznych i Społecznych” 2016, nr 4.

Szacka B., *Wprowadzenie do socjologii*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2003.

Sztompka P., *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2012.

Akty prawne

Ustawa z dnia 12 grudnia 2013 r. o cudzoziemcach (Dz.U. 2020, poz. 35 t.j.).

Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. o kuratorach sądowych (Dz.U. 2020, poz. 167 t.j.).

Zalecenie Rady z dnia 22 maja 2018 r. w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie (2018/C 189/01).

Źródła internetowe

www.sw.gov.pl/strona/statystyka-roczna, dostęp: 19.12.2018.

www.sw.gov.pl/strona/statystyka-miesieczna, dostęp: 19.12.2018.

INFORMACJA DLA AUTORÓW

Publikacja w czasopiśmie „Probacja” wymaga spełnienia przez Autorów wymogów formalnych, merytorycznych i technicznych.

Autor winien złożyć oświadczenie o oryginalności tekstu oraz o tym, że tekst nie był wcześniej publikowany w żadnym wydawnictwie – druk do pobrania znajduje się na stronie Probacji www.probacja.com w zakładce „Dla Autorów”.

Redakcja przyjmuje materiały autorskie w wersji elektronicznej (plik. doc lub docx).

Redakcja nie zwraca nadesłanych materiałów i zastrzega sobie prawo dokonywania formalnych zmian i niezbędnych skrótów.

Materiały należy składać korzystając z systemu redakcyjnego ICI Publishers Panel na stronie Probacji www.probacja.com w zakładce „Złóż Manuskrypt” lub przesłać na adres e-mail: joanna.strzalkowska@ms.gov.pl

1. Wymogi merytoryczne

Przesłane teksty winny zawierać analizę tematyki dotychczas w literaturze nieopracowanej.

Każdy przesłany do redakcji tekst winien zaczynać się od sprecyzowania przedmiotu analizy, wyjaśnienia dlaczego zdaniem autora wybrana tematyka jest ważna z punktu widzenia określonej dziedziny wiedzy, wskazania stawianych przez autora tez badawczych, a kończyć czytelnymi konkluzjami wynikającymi z przeprowadzonego wnioskowania.

2. Wymogi techniczne tekstów

Objętość tekstu dla artykułu: maks. 25 stron znormalizowanego tekstu (włączając bibliografię, rysunki, tabele i wykresy), dla pozostałych opracowań: 10 stron.

Edytor tekstu: Word, preferowana czcionka Times New Roman 11 punktów, interlinia 1,5 (dla przypisów dolnych 9). Tekst powinien być wyjustowany, śródtytuły numerowane, należy unikać pogrubienia i podkreślenia. Do cytatów należy stosować cudzysłów.

Należy dołączyć: słowa kluczowe (do 8 słów) oraz streszczenie (do 500 znaków) w języku polskim i angielskim oraz ułożoną w porządku alfabetycznym bibliografię.

Autor powinien dostarczyć materiał ilustracyjny (zdjęcia, wykresy, tabele) dodatkowo w formie osobnych plików graficznych.

3. Sporządzanie przypisów

Pierwszy przypis w artykule powinien być afiliacją autora (autorów): posiadane tytuły naukowe, nazwa instytucji zatrudniającej i adres e-mail, np.:

dr Jan Kowalski, *Katedra Prawa Karnego Wykonawczego*, Uniwersytet Warszawski, mail@mail.pl

Zagadnienia lub tezy istotne mogą zostać wyróżnione czcionką pogrubioną. Nie należy nadużywać tego sposobu wyróżniania tekstu (np. oznaczać tak całych akapitów).

Zwroty obcojęzyczne oraz tytuły cytowanych prac zaznacza się kursywą.

Dłuższe cytaty są niedopuszczalne, chyba, że ich zastosowanie jest uzasadnione i celowe, przykładowo poprzez przeprowadzenie dokładnej analizy zacytowanego fragmentu.

Przypisy powinny zostać umieszczone na dole strony przy wykorzystaniu funkcji automatycznego numerowania. Przypisy powinny mieć co do zasady charakter informacyjny (bibliograficzny). Należy unikać rozbudowanych fragmentów tekstów w przypisach oraz zamieszczania w przypisach dłuższych cytatów.

W tekście głównym stosowane są powszechnie przyjęte skrótowce, także na oznaczenie aktów prawnych (k.k., k.p.k.) oraz w przypisie odesłania do pełnej nazwy aktu prawnego, daty jego wydania oraz publikatora.

Wymagane jest dokładne przytaczanie tytułów publikacji, nazwisk redaktorów, numeracji czasopism, sygnatur orzecznictwa oraz publikatorów powoływanych aktów normatywnych.

W razie powtórznego cytowania literatury w przypisach należy stosować skróty *ibidem*, *op. cit.*, a w razie powtórzenia cytowania tego samego autora, którego cytujemy więcej niż jedną pracę, należy tytuł opracowania skrócić i użyć wielokropka. W wypadku orzecznictwa i aktów normatywnych należy powołać za każdym razem pełne dane.

Formalny kształt przypisów:

Książki

inicjał imienia i nazwisko autora, tytuł kursywą, miejsce i rok wydania, strona:

B. Stańdo-Kawecka, *Prawo karne nieletnich. Od opieki do odpowiedzialności*, Warszawa 2007, s. 100.

Dzieła z jednolitym współautorstwem

inicjały imion i nazwiska autorów, tytuł pracy kursywą, „w:” bez nawiasów, tytuł dzieła kursywą, miejsce i rok wydania, strona:

S. Tarapata, P. Zakrzewski, *O funkcjach urojenia okoliczności wyłączających bezprawność. Wybrane zagadnienia teoretycznoprawne*, w: *Nowa kodyfikacja prawa karnego. Tom XLIII, Księga Jubileuszowa Profesora Tomasza Kaczmarka*, J. Giezek, D. Gruszecka, T. Kalisz, Warszawa 2017, s. 100.

Prace w dziełach zbiorowych

inicjał imienia i nazwisko autora, tytuł pracy kursywą, „w:” bez nawiasów, tytuł dzieła kursywą, skrót „red.” bez nawiasów, inicjał imienia i nazwisko redaktora/redaktorów, miejsce i rok wydania, strona:

P.D. Zakrzewski, *Kara łączna a prawo karne intertemporalne. Analiza problematyki na tle pojęcia czynu*, w: *Zagadnienia teorii i nauczania prawa karnego. Kara łączna. Księga Jubileuszowa Profesor Marii Szewczyk*, red. W. Górski, P. Kardas, T. Sroka, W. Wróbel, Warszawa 2013, s. 100.

Komentarze

inicjał imienia i nazwisko autora, „w:” bez nawiasów, pełny tytuł komentarza kursywą, skrót „red.” bez nawiasów, inicjał imienia i nazwisko redaktora/redaktorów, miejsce i rok wydania, strona:

S. Tarapata, A. Zoll, w: *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz. Tom I. Komentarz do art. 53–116 (cz. 2)*, red. W. Wróbel, A. Zoll, s. 180.

W wypadku cytowania komentarzy dostępnych w systemach informacji prawnych (LEX, Legalis), zamiast numeru strony można powoływać numery tez wraz ze wskazaniem przepisu, którego dotyczy komentarz (np. komentarz do art. 1 k.k., teza 4).

Nie jest dopuszczalne cytowanie komentarzy z systemów informacji prawnej bez wskazania autora komentarza do konkretnego przepisu albo bez wskazania numeru tezy.

inicjał imienia i nazwisko autora, komentarz do art. ..., „w:” bez nawiasów, pełny tytuł komentarza kursywą, skrót „red.” bez nawiasów, inicjał imienia i nazwisko redaktora/redaktorów, miejsce i rok wydania, numer tezy:

S. Tarapata, A. Zoll, *Komentarz do art. 101*, w: *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz. Tom I. Komentarz do art. 53–116 (cz. 2)*, red. W. Wróbel, A. Zoll, LEX, teza 5.

System Prawa Karnego

inicjał imienia i nazwisko autora, tytuł rozdziału, „w:” bez nawiasów, tytuł, podtytuł i tom Systemu, skrót „red.” bez nawiasów, inicjał imienia i nazwisko redaktora, miejsce i rok wydania, strona:

J. Majewski, *Rozdział IV. Zbieg przepisów ustawy. Zagadnienia węzłowe*, w: *System Prawa Karnego. Tom 3. Nauka o przestępstwie. Zasady odpowiedzialności*, red. R. Dębski, wyd. 2, Warszawa 2013, s. 1100.

Artykuł w czasopiśmie

inicjał imienia i nazwisko autora, tytuł kursywą, tytuł czasopisma w cudzysłowie (pełna nazwa) rocznik, numer/zeszyt/tom za pomocą skrótu nr/z./t. (proszę zwrócić uwagę na numerację przyjętą w danym czasopiśmie), strona:

P. Zakrzewski, *O sposobach normowania i dekodowania treści zamiaru w perspektywie tzw. znamion normatywnych oraz okoliczności wyłączających bezprawność*, „Acta Iuris Stetinensis” 2018, nr 1 (21), s. 100.

Glosa w czasopiśmie

inicjał imienia i nazwisko autora, określenie orzeczenia, którego dotyczy glosa (z zastosowaniem skrótów SO, SA, SN itp., miesiąc cyfrą rzymską wg poniższego wzoru), tytuł czasopisma w cudzysłowie (zawsze pełna nazwa) rocznik, numer/zeszyt/tom, strona:

S. Tarapata, P. Zakrzewski, *Glosa do postanowienia SN z dnia 28 kwietnia 2015 r.*, I KZP 3/2016, „Orzecznictwo Sądów Polskich” 2017, z. 2, s. 100.

Akty normatywne

dokładny tytuł aktu normatywnego i publikator:

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz.U. 2018, poz. 1600 t.j.).

Orzecznictwo

rodzaj orzeczenia, nazwa organu (ewentualnie skrót), data wydania (miesiąc cyfrą rzymską), sygnatura (bez dopisku „sygn. akt”), miejsce publikacji:

Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 8 lutego 2017 r., III KK 226/16, Lex nr ...

Materiały legislacyjne

pełny tytuł projektu aktu prawnego, nr druku sejmowego, nr kadencji Sejmu; dodatkowo można podać datę projektu (dzień, miesiąc, rok) oraz adres, pod którym projekt został udostępniony w Internecie (analogicznie do stron internetowych):

Projekt ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw z projektami aktów wykonawczych, druk nr 2393, Sejm VII kadencji.

Źródła internetowe

inicjał imienia i nazwisko autora, tytuł kursywą, adres www, data dostępu:

B. Stańdo-Kawecka, *Prawo karne nieletnich. Od opieki do odpowiedzialności*, <https://books.google.pl/books?id=dl6kYKgrjNIC&pg=PA15&dq=psychologiczne+uwarunkowania+kompetencji+spo%C5%82ecznych&hl=pl&sa=X&ved=0ahUKEwiHuMDzleDPAhXK2SwKHQmCDkwQ6AEIIDAB#v=onepage&q&f=false>, dostęp: 07.12.2010.

4. Bibliografia opracowania

Do każdego artykułu i glosy należy załączyć bibliografię cytowanych prac, ułożoną w kolejności alfabetycznej według nazwisk autorów.

INFORMATION FOR AUTHORS

Publication in the journal “Probacja” requires the Authors to meet formal, substantive and technical requirements.

The author should make a statement about the originality of the text and that the text has not been previously published in any publishing house – the printable download of the statement can be found on the website of “Probacja”: www.probacja.com in the “For Authors” tab.

The editorial office accepts original materials in electronic version (file. doc or docx).

The editorial office does not return the received materials and reserves the right to make formal changes and necessary abridgements.

Materials should be submitted using the ICI Publishers Panel editorial system on “Probacja” website: www.probacja.com in the “Submit Manuscript” tab or sent to the e-mail address: joanna.strzalkowska@ms.gov.pl

1. Substantive requirements

Submitted texts should contain an analysis of the theme that has not been elaborated in literature hitherto.

Each text sent to the editorial office should start with clarifying the subject of the analysis, explaining why, in the author’s opinion, the selected topic is important from the point of view of a specific field of knowledge, indicating the research theses posed by the author, and it should end with clear conclusions resulting from the inference.

2. Technical requirements for the texts

Text volume for an article: max. 25 pages of normalized text (including bibliography, drawings, tables and graphs), for other elaborations: 10 pages.

Text editor: MS Word, preferably Times New Roman 11 point font, 1.5 spacing (for footnotes: 9 point font). Text should be justified, with numbered headings, bold and underline should be avoided. Quotation marks should be used for quotations.

Please include: keywords (up to 8 words) and summary (up to 500 characters) in Polish and English, as well as a bibliography in alphabetical order.

The author should provide illustrative material (photos, charts, tables) as separate graphic files.

3. Requirements for footnotes:

The first footnote in the article should be the affiliation of the author (authors): academic titles, employing institution, e-mail address, e.g.:

dr Jan Kowalski, *Katedra Prawa Karnego Wykonawczego*, Uniwersytet Warszawski, mail@mail.pl

Crucial issues or theses may be highlighted in bold. This type of highlight shall not be overused (e.g. by marking whole paragraphs).

Foreign language expressions and titles of cited works are to be marked with italics.

Longer quotations will not be accepted, unless their use is justified and purposeful, e.g. due to the precise analysis of the fragment cited.

Footnotes shall be placed at the bottom of the page, with the use of the automatic numbering function. As a rule, footnotes are supposed to have an informative (bibliographical) role. It should be avoided to use complex passages of text in footnotes as well as to include longer quotations.

In the main text, common acronyms are widely accepted, also to mention legal acts (k.k. for criminal code, k.p.k. for the code of criminal procedure) and in the footnote that directs to the full name of the legal act, publishing date and the source of publication.

It is required to accurately quote titles of publications, names of editors, numbering of journals, judgment references and the sources of publication of cited normative acts.

In case of repeated quotations from pieces of literature, one should use abbreviations as: *ibidem*, *op. cit.*, while in case of an author, whose more than one work is cited, the title of the elaboration should be abbreviated with the use of an ellipsis. In case of judgments and normative acts, full description should be provided every time.

Footnote form:

Books

initial of the first name and full last name of the author, title in italics, place and year of publishing, page:

B. Stańdo-Kawecka, *Prawo karne nieletnich. Od opieki do odpowiedzialności*, Warszawa 2007, s. 100.

Works with uniform co-authorship

initials of the first names and full last names of the authors, title of the work in italics, “w:” (in), title of the book in italics, place and year of publishing, page:

S. Tarapata, P. Zakrzewski, *O funkcjach urojenia okoliczności wyłaczających bezprawność. Wybrane zagadnienia teoretycznoprawne*, w: *Nowa kodyfikacja prawa karnego. Tom XLIII, Księga Jubileuszowa Profesora Tomasza Kaczmarka*, J. Giezek, D. Gruszecka, T. Kalisz, Warszawa 2017, s. 100.

Works in collective volumes

initial of the first name and full last name of the author, title of the work in italics, “w:” (in), title of the book in italics, abbreviation “red.” (edited by), initial of the first name and full last name of the editor/editors, place and year of publishing, page:

P.D. Zakrzewski, *Kara łączna a prawo karne intertemporalne. Analiza problematyki na tle pojęcia czynu*, w: *Zagadnienia teorii i nauczania prawa karnego. Kara łączna. Księga Jubileuszowa Profesor Marii Szewczyk*, red. W. Górski, P. Kardas, T. Sroka, W. Wróbel, Warszawa 2013, s. 100.

Comments

initial of the first name and full last name of the author, “w:” (in), full title of the comment in italics, abbreviation “red.” (edited by), initial of

the first name and full last name of the editor/editors, place and year of publishing, page:

S. Tarapata, A. Zoll, w: *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz. Tom I. Komentarz do art. 53–116 (cz. 2)*, red. W. Wróbel, A. Zoll, s. 180.

When citing comments available in legal information systems (LEX, Legalis), instead of page number, it is possible to use the numbers of theses, the provision of law to which the comment applies should be included [e.g. comment to Art. 1 k.k. (penal code), thesis 4].

It is not acceptable to cite comments from legal information systems without providing the name of the author of the comment to a specific provision of law or without providing the number of the thesis.

initial of the first name and full last name of the author, “Komentarz do art.” (comment to Art.), title of the provision of law in italics, “w:” (in), full title of the comment in italics, abbreviation “red.” (edited by), initial of the first name and full last name of the editor/editors, place and year of publishing, number of thesis:

S. Tarapata, A. Zoll, *Komentarz do art. 101*, w: *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz. Tom I. Komentarz do art. 53–116 (cz. 2)*, red. W. Wróbel, A. Zoll, LEX, teza 5.

Criminal Law System

initial of the first name and full last name of the author, title of the chapter in italics, “w:” (in), title, subtitle and volume of the System in italics, abbreviation “red.” (edited by), initial of the first name and full last name of the editor/editors, place and year of publishing, page:

J. Majewski, *Rozdział IV. Zbieg przepisów ustawy. Zagadnienia węzłowe*, w: *System Prawa Karnego. Tom 3. Nauka o przestępstwie. Zasady odpowiedzialności*, red. R. Dębski, wyd. 2, Warszawa 2013, s. 1100.

An article in a journal

initial of the first name and full last name of the author, title in italics, title of the journal in quotation marks (full name), year, number/book/

volume abbreviated to “nr/z./t.” (please pay attention to the numbering used in the particular journal), page:

P. Zakrzewski, *O sposobach normowania i dekodowania treści zamiaru w perspektywie tzw. znamion normatywnych oraz okoliczności wyłączających bezprawność*, „Acta Iuris Stetinensis” 2018, nr 1 (21), s. 100.

A gloss in a journal

initial of the first name and full last name of the author, indication of the judgment to which the gloss refers [with the use of acronyms SO (District Court), SA (Court of Appeal), SN (Supreme Court), etc., month should be written in roman numerals, according to the example provided below] title of the journal in quotation marks (always in full name), year, number/book/volume, page:

S. Tarapata, P. Zakrzewski, *Glosa do postanowienia SN z dnia 28 kwietnia 2015 r.*, I KZP 3/2016, „Orzecznictwo Sądów Polskich” 2017, z. 2, s. 100.

Normative acts

The exact title of the normative act and the publication source:

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz.U. 2018, poz. 1600 t.j.).

Jurisdiction

type of the judgment, name of the judicial authority (may be abbreviated), date of publishing (month in roman numerals), signature [without the insertion “sygn. akt” (Act signature)], place of publishing:

Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 8 lutego 2017 r., III KK 226/16, Lex nr ...

Legislative materials

full title of the draft of the legal act, the ordinal number of Sejm printing, the ordinal number of term of office of the Sejm; in addition date

of the draft may be provided (day, month, year) as well as the address, where the draft has been published on the Internet (similarly as in case of websites):

Projekt ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw z projektami aktów wykonawczych, druk nr 2393, Sejm VII kadencji.

Internet sources

initial of the first name and full last name of the author, title in italics, website address, access date:

B. Stańdo-Kawecka, *Prawo karne nieletnich. Od opieki do odpowiedzialności*, <https://books.google.pl/books?id=dl6kYKgrjNIC&pg=PA15&dq=psychologiczne+uwarunkowania+kompetencji+spo%C5%82ecznych&hl=pl&sa=X&ved=0ahUKEwiHuMDzleDPAhXK2SwKHQmCDkwQ6AEIIDAB#v=onepage&q&f=false>, dostęp: 07.12.2010.

4. Bibliography of the work

For each article and gloss, please attach a bibliography of the cited works, arranged in alphabetical order according to the names of the authors.

PROCES RECENZJI

Autor przekazuje artykuł Redakcji Kwartalnika drogą elektroniczną i jest informowany o fakcie poddania artykułu procedurze recenzji.

Na wstępie artykuł poddawany jest ocenie formalnej z uwzględnieniem takich elementów, jak: tytuł artykułu w j. polskim oraz angielskim, streszczenie w j. polskim, streszczenie w j. angielskim, słowa kluczowe w j. polskim, słowa kluczowe w j. angielskim.

Następnie artykuł kierowany jest do recenzji.

Skład Zespołu Recenzentów zamieszczany jest w każdym drukowanym numerze kwartalnika oraz na stronie Ministerstwa Sprawiedliwości w zakładce Probacja i na stronie internetowej www.probacja.com

Zespół Recenzentów zrzesza pracowników nauki posiadających co najmniej stopień naukowy doktora oraz praktyków – sędziów sądów rejonowych i okręgowych. Respektowana jest zasada, że recenzent nie może pochodzić z ośrodka naukowego, reprezentowanego przez autora artykułu i nie jest członkiem Rady Naukowej Czasopisma.

Redakcja przydziela dwóch recenzentów dla każdego artykułu. Respektowana jest zasada, że Autor i recenzenci nie znają swoich tożsamości (*double-blind review proces*).

Każda recenzja sporządzana jest pisemnie na „druku recenzji”, zawierającym ocenę artykułu oraz wnioski recenzenta w sprawie dopuszczenia, warunkowego dopuszczenia lub niedopuszczenia artykułu do druku w Kwartalniku.

W procesie recenzji brane są pod uwagę takie kryteria, jak:

- tematyka artykułu w kontekście profilu Kwartalnika,
- poziom naukowy artykułu.

Praca musi być oryginalna, odkrywcza, napisana językiem komunikatywnym i precyzyjnym, wywody i wnioski winny być udokumentowane i osadzone w paradygmacie metodologii empirycznej i teoretycznej.

Jeśli artykuł nie spełnia wymienionych kryteriów, Redakcja może zrezygnować z jego publikacji.

Autor otrzymuje drogą mailową informację o wynikach recenzji oraz „wypis” z recenzji, tj. fragmenty, które są istotne z punktu widzenia wprowadzenia niezbędnych korekt do tekstu oraz dalszego rozwoju naukowego Autora.

W przypadku uzyskania jednej recenzji pozytywnej i jednej negatywnej, Redakcja kieruje artykuł do trzeciego recenzenta.

Autor zobowiązany jest do pisemnego sformułowania „Odpowiedzi na recenzję”, w której określa czy i w jakim zakresie dostosował się do uwag recenzenta lub przedstawia argumenty ich nieuwzględnienia.

REVIEW PROCESS

The author submits the article to the Quarterly Editorial Office electronically and is informed about the fact that the article is subjected to the review procedure.

Initially, the article is subjected to formal assessment, including such elements as: title of the article in Polish and English, abstract in Polish, abstract in English, keywords in Polish, keywords in English.

Later, the article is forwarded for review.

The names of the members of the Team of Reviewers are included in each printed issue of the quarterly and on the website of the Ministry of Justice in the Probacja tab as well as on the website www.probacja.com.

The Team of Reviewers consists of researchers with at least a doctoral degree and practitioners – judges of regional and district courts. The principle that the reviewer cannot come from a scientific centre represented by the author of the article and is not a member of the Journal's Scientific Council is respected.

The editorial team assigns two reviewers for each article. The principle that the author and reviewers do not know their identities (*double-blind review process*) is respected.

Each review is made in writing on the “review print”, containing the review of the article and the reviewer's request for admission, conditional admission or non-admission of the article for printing in the Quarterly.

In the review process, the following criteria are being considered:

- the subject of the article in the context of the Quarterly's profile,
- the scientific level of the article.

The work must be original, revealing, written in a communicative and precise language, arguments and conclusions should be documented and embedded in the paradigm of empirical and theoretical methodology.

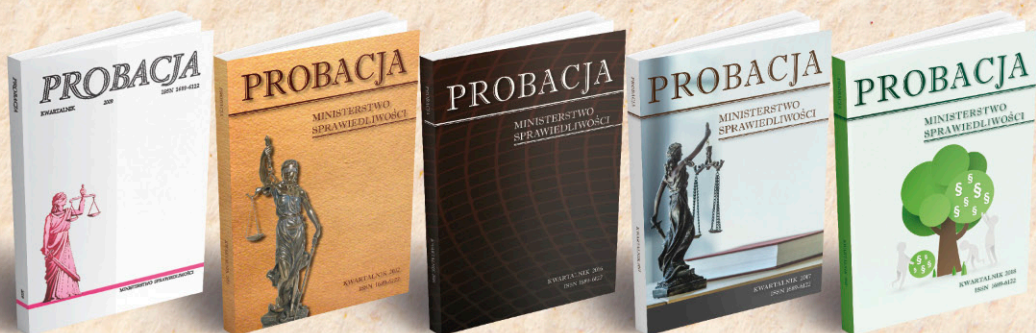
If the article does not meet the above-mentioned criteria, the Editorial Board may opt out of its publication.

The author receives an email including information on the results of the review and an “extract” from the review, i.e. fragments that are relevant from the point of view of making necessary corrections to the text and the further scientific development of the author.

In the case of obtaining one positive and one negative review, the Editorial Board directs the article to the third reviewer.

The author is obliged to write the “Response to a review” in which the author determines whether and to what extent the remarks of the reviewer have been included or presents arguments for not including them.

IUSTITIA EST
CONSTANS ET PERPETUA
VOLUNTAS
IUS SUUM CUIQUE
TRIBUENDI

10 lat Kwartalnika Probacja
